

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

2'2012

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Спеціальний випуск № 2

Луганськ
2012

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво KB № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- д-р юрид. наук, доц. (головний редактор)
Козаченко І.П.	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Бурбело О.А.	- д-р екон. наук, проф.
Віленська Е.В.	- д-р філос., проф.
Замойський І.Є.	- д-р юрид. наук, проф.
Любашіць В.Я.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Знаменський Г.Л.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Мамутов В.К.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
Сегай М.Я.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Мордощев А.Ю.	- д-р юрид. наук, проф.
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, проф.
Бірюков В.В.	- д-р юрид. наук, доц.
Левченко О.І.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
Сілюков В.О.	- канд. юрид. наук, доц.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц.
Шехаєцов Р.М.	- канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 13 від 25 травня 2012 року)

У даному спеціальному випуску розміщено наукові статті, доповіді й повідомлення вчених-юристів, ад'юнктів (аспірантів), практичних працівників правоохоронних органів, з проблем теорії та практики судової експертизи.

Статті публікуються в авторській редакції.

☑ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

УДК 343.982.34

А.В. Іщенко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Національна академія внутрішніх справ)

Х.М. Коцолім

експерт
(НДЕКЦ при УМВС України
в Івано-Франківській області)

ІСТОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ЗНАТЬ: ВІД ВИТОКІВ ДО ПЕРШИХ СПРОБ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Стаття присвячена висвітленню історико-хронологічних аспектів становлення й розвитку дактилоскопічних знань.

Ключові слова: вчення про сліди рук, дактилоскопічні знання, історія розвитку дактилоскопії.

Статья посвящена изложению историко-хронологических аспектов становления и развития дактилоскопических знаний.

Ключевые слова: учение о следах рук, дактилоскопические знания, история развития дактилоскопии.

The article is devoted to historical and chronologic aspects of dactyloscopic knowledges development.

Key words: fingerprint studies, dactyloscopic knowledges, history of dactylography development.

Криміналістика, як наука комплексна, синтетична, покликана акумулювати й пристосовувати до практики розкриття і розслідування злочинів досягнення інших галузей знань. Її історію не варто обмежувати століттями, адже процес становлення та інтеграції має значно давніші витoki.

В криміналістичній науці одним із ранніх є вчення про сліди рук людини, з огляду на історію виникнення та використання в процесі розкриття, розслідування й попередження злочинів.

Вивчення розвитку дактилоскопічних знань, особливості їх застосування у правоохоронній практиці уможлиблюють виділити окремі події, що характеризують головні риси становлення цього ці-

кавого розділу криміналістичної науки та необхідного виду діяльності, що сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів.

Справді, дактилоскопічні сліди, як відображення морфологічних особливостей рук та рельєфу шкіри, а також унікальні властивості папілярних узорів, їх неповторність, індивідуальність та незмінність здавна цікавили людство.

Як справедливо зауважує Д. А. Іщенко, на ранніх етапах суспільного розвитку, на стадії його зародження, знання про оточуючий світ, про певні предмети, події, явища, їх особливості та властивості, причини та умови виникнення уніфікувалися та закладалися у певні міфологічні конструкти, які передавалися з покоління в покоління [1, с.194]. Після того як почала розвиватися наука у сучасному розумінні, не винятком є й сфера дактилоскопічних знань, зменшилося значення міфологічних уявлень, постала необхідність систематизувати й синтезувати накопичену інформацію.

Спробуємо прослідкувати у хронологічному порядку процес зародження й становлення знань у сфері дактилоскопії.

Так, є відомості про те, що метод ідентифікації особи за папілярними лініями використовувався в Китаї ще з 300 року до н.е., у Японії - з 702 року н.е., у США - з 1902 року [2, с.3].

Цікавою є знахідка археологів на півночі Китаю - фрагменти глиняного посуду давністю біля 6000 років містили на своїй поверхні відбитки папілярних узорів пальців рук. Однак, невідомим залишається той факт, чи дані сліди з'явилися випадково, чи із певною метою, наприклад, створити декоративні узори та символи [3, с.277]. Відбитки пальців, залишені будівельниками, були виявлені на стародавніх матеріалах часів неоліту. Так як в наш час можуть бути утворені відбитки на цементі, ранні робітники залишали свої відбитки на глині, яку використовували для виготовлення будівельних блоків [4, с.8-9]. На стінах деяких печер у Франції, Мексиці знайдені малюнки кисті руки з намальованими на них папілярними узорами [5, с.5].

Вважається доведеним той факт, що доісторичне людство вже мало певні знання в галузі майбутньої науки дактилоскопії. Ці знання не були поверховими. Так, на окремих рисунках, гравюрах із зображенням відбитків рук представлені перериви, роздвоєння папілярних ліній, які на сьогодні є опорними точками для експерта, що здійснює ідентифікаційні дослідження [6, с.10].

Ассірійці та вавілоняни приблизно з 2200 року до нашої ери залишали на документах відбитки пальців. Про це свідчать фрагменти

22 тисяч глиняних таблиць, виявлених в руїнах старої Ніневії. На даних багаточисленних документах поряд з іменем автора знаходиться глиняний відтиск нігтьової фаланги великого пальця руки [7, с.4].

У Європі було знайдено древнє зображення людської руки, видряпане на камені. Причому, лінії на долонях та кінчиках пальців були виконані хоч і примітивно, але дуже скрупульозно. У Південному Китаї, Сіамі, Камбоджі, Бірмі й Тибеті були знайдені прадавні "складані книги", перев'язані ликом та проштамповані глиняними відтисками. На цих штампах немає жодних зображень, за винятком звичайного малюнку ліній пальців, що належали особі, яка залишила відтиск.

У Китаї після того, як у 105 році винайшли папір, ввійшло в стандартну практику розміщувати відбитки пальців рук, щоб засвідчити справжність укладених угод [3, с.282]. Однак невідомо, чи використовувались відбитки пальців для ідентифікації злочинців. Але оскільки в китайському романі XII ст. говориться про викриття вбивці за відбитками пальців, то можна здогадуватися, що вказані народи і раніше могли знати про таку можливість. У 1880 р. китайці вже мали цілу колекцію відбитків великих пальців найбільш небезпечних злочинців [5, с.5].

Перша офіційна помітка про метод встановлення особи за відбитками пальців належить китайському письменнику Кіа Кунґ'єн у 650 році нашої ери. Він говорить про цей метод лише мимоволі, описуючи дерев'яні таблиці, що в той час використовувались як папір для письма. Коли укладався торговий чи борговий договір, кожна із сторін отримувала по таблиці. Далі на бокових сторонах таблиць на відповідних місцях залишали відбитки пальця так, щоб приклавши дощечки одну до другої, можна було встановити їх тотожність. Кіа Кунґ'єн пояснював ці дії, стверджуючи, що даний метод хороший для встановлення справжності документа та є захистом від підробок.

В Японії "Муниципальний Закон" датований 702 роком містив таку норму: "У разі, якщо людина неписьменна, вона може найняти іншу, що заповнить документ, а після імені особи, ставиться відтиск його вказівного пальця" [8, с.17-18].

Були віднайдені китайські манускрипти у згортках, датовані 782 роком нашої ери, у яких йшлося про боргові зобов'язання. Наприкінці даних документів знаходилася важлива для нас фраза: "обидві сторони визнали договір правильним та справедливим й приклали відбитки своїх пальців в якості підпису" [7, с.9-10].

Наведені факти доводять, що в ті часи людство вже мало певне уявлення про індивідуальність шкірного покриву пальців рук.

На початку 17 століття європейські науковці почали публікувати свої дослідження шкірного покриву людини. Папілярні узорі вперше були детально описані англійським ботаніком Неемією Грю в 1684 році у виданні "Philosophical Transactions of the Royal Society of London". У 1685 році в Амстердамі відомий голландський анатоміст Говард Бідлоу видає анатомічний атлас "Anatomia humani corporis", у якому описуються особливості шкіри та папілярних ліній нігтьових фалангах пальців зокрема, однак, не акцентується увага на їх незмінності [2, с.5].

Едмонд Локар у своїй праці "Посібник із криміналістики" [9] початковим етапом розвитку дактилоскопічних знань виділяє 1686 рік, коли відомий італійський фізіолог Марчелло Мальпігі публікує працю "Concerning the External Tactile Organs", в якій звертає увагу на те, що на нігтьових фалангах є лінії, які утворюють різні узорі у вигляді кіл і спіралей, ілюструє наявність потових отворів [2, с.5].

Як стверджують Г.Каммінз та Ч.Мідлоу, вперше про унікальність папілярних ліній у 1788 році заявив німецький лікар та анатоміст Йоганн Крістоф Андреас Майер у книзі "Anatomical Copper-plates with Appropriate Explanations", в якій містились деталізовані зображення папілярних узорів пальців рук [10, с.12-13].

У 1823 році чеський учений Ян Пуркінє в науковому трактаті "Про фізіологічне дослідження органів зору та будови шкіри" описав папілярні узорі, класифікував їх на дев'ять типів, кожному з яких дав найменування.

У 1856 році німецький антрополог Герман Велкер розпочав дослідження незмінності папілярних узорів з часом. Однак, першим, хто довів незмінність папілярних узорів був англієць Вільям Гершель. У 1858 році він, провівши в Індії досліди змін шкірних узорів із часом, дійшов висновку про те, що папілярні узорі можна використовувати для ідентифікації. В.Гершель почав застосовувати дактилоскопію як метод реєстрації ув'язнених в одній із бенгальських в'язниць [6, с.10].

У жовтні 1880 року британський лікар Генрі Фолдс публікує в журналі "Природа" своє дослідження, присвячене можливостям ідентифікації злочинців за слідами папілярних узорів, і наводить приклади з кримінальних справ. Г.Фолдс був першим, хто обґрунтував цінність папілярних узорів для ідентифікації, та їх використання як доказів по справі [2, с.7-8]. Також він запропонував техніку одержання відбитків пальців за допомогою олов'яної пластинки та чорнила [6, с.10-11]. Далі Фолдс вказував, що за узорами папілярних ліній можна

встановити особу потерпілого, якщо, наприклад, буде знайдено лише кисть руки трупа. На його думку, у кожного, хто вчинив тяжкий злочин, потрібно відбирати відбитки пальців. Якщо той самий злочинець пізніше буде заарештований за скоєння нового злочину і назве себе вигаданим прізвиськом, то шляхом порівняння відбитків можна встановити його справжнє прізвисько [5, с.8].

У 1883 році друком виходить публікація німецького медика Артура Кольмана "The Tactile Apparatus of the Hand of the Human Races and Apes in Its Development and Structure". Він досліджував ембріональний розвиток папілярних узорів долоней рук та ніг: вони формуються впродовж четвертого-шостого місяців внутріутробного розвитку [11, с.162].

У 1888 році німецький лікар Вільгельм Ебер подав доповідну записку до пруського міністерства внутрішніх справ стосовно унікальності відбитків пальців рук і можливості їх виявлення парами йоду.

1891 рік – аргентинський поліцейський чиновник Іван Вуцетич створив просту й надійну систему класифікації папілярних узорів, яку вдосконалював до 1904 року, видавши працю "Порівняльна дактилоскопія: нова система в Аргентині". Саме він увів термін "дактилоскопія", називаючи її "правдивою мовою" в криміналістичній ідентифікації, здатною поширитися в усьому світі, подолавши національні й лінгвістичні кордони [12, с.133].

У 1892 році вийшла книга одного з провідних вчених в галузі дактилоскопії Френсіса Гальтона "Відбитки пальців". Гальтон сформулював три обґрунтовані висновки, що відіграють важливе значення у становленні дактилоскопії: папілярні узорі залишаються незмінними протягом всього життя людини, вони неповторні та індивідуальні, але, не дивлячись на індивідуальність, піддаються класифікації [2, с.9].

Переконавшись у неповторності пальцевих відбитків, Гальтон спробував їх класифікувати та систематизувати. Він установив, що за математичною теорією ймовірності збіг відбитка окремого пальця однієї людини з відбитками пальців рук іншої людини виражається відношенням 1:4. Якщо ж у однієї особи відібрати відбитки всіх десяти пальців, вірогідність збігу буде рівна 1 з 64 млрд [5, с.9].

У 1895 році Гальтону вдалося добитися впровадження в Англії дактилоскопічного методу кримінальної реєстрації.

Удосконалену систему класифікації відбитків пальців рук розробив інший англієць – Едвард Річард Генрі, генеральний інспектор англійсько-індійської Бенгалії, а пізніше шеф Скотленд-Ярду. Він був

знайомий з працями Гальтона й також займався вивченням даного методу ототожнення [13, с.23-24].

Наприкінці 1896 року Генрі знайшов спосіб упорядкувати в картотеках мільйони карток з відбитками пальців, причому так, щоб мати можливість швидко й оперативно знайти потрібну картку. Він виходив з поділу всіх папілярних узорів на п'ять основних видів: прості пологі дуги та гострі дуги, радіальні та ульнарні петлі та завитки. Основні види узорів позначав буквами, а далі розподіляв на підвиди. Для цього з'єднував відповідні точки в узорі прямою і підраховував кількість папілярних ліній, які ця пряма перетинає. Разом з літерами, які позначали основний узор, ці цифри створювали формулу, у відповідності з якою розміщувалися картки в картотечі. Результати досліджень Генрі були опубліковані в його книзі "Класифікація та використання відбитків пальців", що була видана в Індії [5, с.10].

Запропонований Генрі метод ідентифікації за слідами дактилоскопічного походження мав чимало переваг: був простим у використанні; створював можливість швидкої перевірки по картотечі; не вимагав значних витрат на апаратуру; уся систематизована інформація зосереджувалася у центральному офісі; і найголовніше – гарантував достовірність результатів перевірки [14, с.1-7].

3 21 червня 1901 р. в Англії вводиться реєстрація злочинців на основі відбитків пальців. Системи Гальтона й Генрі до сьогодні є основою для більшості видів реєстрації за папілярними узорами пальців рук в Європі, Північній Америці та багатьох інших країнах. Через рік після введення британською поліцією реєстрації за відбитками пальців, а точніше 13 вересня 1902 р., англійський суд вперше визнав факт збігу відбитків пальців як доказ [5, с.10-11].

Дактилоскопія як метод кримінальної реєстрації злочинців набуває все більшого значення. У 1896 році – вводиться в Аргентині, а у 1897 році з ініціативи генерального інспектора поліції Едварда Генрі – запроваджується на всій території Британської Індії. Цього ж року даний метод реєстрації запроваджується в Угорщині, Австрії, Німеччині, Бразилії, Чилі, Перу, Болівії, Парагваї, Уругваї. На початку ХХ століття дактилоскопія привертає увагу поліцейських США.

Так зусиллями багатьох учених і практиків метод дактилоскопічної реєстрації виправдано отримав визнання та значне поширення у світі.

Що ж стосується Росії, то з кінця ХІХ століття у деяких спеціальних виданнях з організації розслідування злочинів уже прямо вказується на необхідність використання слідів пальців рук.

Так, А. Квачевський у своїй книзі "Про кримінальне переслідування, дізнання та попереднє дослідження злочинів за судовими статутами 1864 року", виданий у Санкт-Петербурзі 1867 року, звернув увагу на важливість слідів рук для ідентифікації, наводив рисунки відображень зафарбованих кров'ю кистей рук, відмічав різноманітність та індивідуальність форм долоней та пальців рук [15]. У 1871 році в Росії було прийнято "Правила про порядок дії чинів Корпусу жандармів з дослідження злочинів", якими передбачалася організація курсів з вивчення антропометрії та дактилоскопії.

С.Єршов у рефераті "Способи дослідження та збереження різних відбитків та слідів, що знаходяться на місці події", розміщеному в журналі "Вестник Общественной Гигиены, Судебной и Практической медицины" у 1980 році, також писав про вагоме значення відбитків закривавлених рук [16]. Однак, швидше за все, ні А.Квачевський, ні С.Єршов ще не знали про можливості дактилоскопії та нічого не говорили про наявність на пальцях і долонях папілярних узорів.

Як констатує Ш.Н.Хазієв, перша публікація про дактилоскопію на російській мові вийшла в світ 8 червня 1892 року в 53 номері "Юридичної газети". Замітка називалась "Відбитки рук і їх значення в судовій практиці". В ній із посиланнями на роботи Ф.Гальтона, докторів Фордžo, Фере і Тестю описувалися властивості папілярних узорів пальців і долоней рук, а також босих ніг, характер невидимих потожирових слідів рук і ніг, можливості їх виявлення за допомогою фарб, розчину азотнокислого срібла, плавикової чи фтористоводневої кислоти. Невідомий автор відмічав також можливість класифікації папілярних узорів по системі Гальтона [17, с.209].

Наступне по часу повідомлення про дактилоскопію мало місце в 1895 році в замітці "Папілярні лінії долоні, як засіб встановлення особи злочинців", опубліковане в "Правительственном Вестнике" за 7(19) квітня (№75, с. 2-3). В даній статті давався короткий огляд практики застосування дактилоскопії в Древньому Китаї, Індії, повідомлялось про морфогенез папілярних узорів із посиланнями на експерименти, проведені Ф.Гальтоном, можливості класифікації папілярних узорів, використання для ідентифікації злочинців за слідами, виявленими на місці події; зверталась увага на необхідність доповнення антропометричної системи А.Бертильона дактилоскопічними відбитками [18, с.235].

Одним із піонерів застосування науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю в Російській імперії, родоначальником експертно-криміналістичної служби України є Г.М. Рудий, який у 1902 році

заснував антропометричний кабінет при розшукній частині Київської міської поліції. 3 січня 1904 року при антропометричному кабінеті вперше в Російській імперії почало діяти дактилоскопічне бюро, яке забезпечувало реєстрацію злочинців та проведення дактилоскопічних досліджень [19, с.246].

Заслуговує на увагу також новація В.М. Чиснікова щодо встановлення першоджерела правового регулювання дактилоскопії в Російській імперії - "Інструкції чинам Київської сискиної поліції", складеної Г.М. Рудим і виданої у 1905 р. На думку вченого, це був перший в Росії нормативний акт, що закріпив дактилоскопію як один з методів криміналістичної реєстрації і регламентував різноманітні способи її практичного використання у боротьбі зі злочинністю. Так, зокрема, в інструкції за п'ять років раніше від департаментської (1910 р.) регламентувалися прийоми зберігання і зняття слідів рук і пальців, порядок заповнення дактилоскопічних листків, виведення дактилофому тощо [20, с.135].

30 грудня 1906 року циркуляром Головного тюремного управління дактилоскопія була введена для реєстрації у в'язницях. Законом від 6 липня 1908 року дактилоскопія стала використовуватися в пошуківих відділеннях великих міст. Судово-технічні кабінети були організовані у 1911 році при училищах правознавства, у 1913 році - при прокурорі Петербурзької судової палати [5, с.12].

Вважається, що першу судово-дактилоскопічну експертизу в Росії було проведено 1912 року у справі про вбивство провізора Харламівської аптеки Вайсброта в Санкт-Петербурзі [6, с.14]. Начальник 8-го відділу діловодства Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ В.І. Лебедев виступив у суді перед присяжними засідателями із промовою, в якій виклав наукові основи дактилоскопії, роз'яснив на конкретному прикладі застосовані прийоми дослідження. Висновки були проілюстровані кресленнями на класній дошці, збільшеними фотографічними знімками й таблицями папілярних узорів [17, с.214].

Після вказаного судового процесу відбитки пальців і долоней рук почали використовуватися не лише для дактилоскопічної реєстрації, але й для ідентифікації особи за слідами, які виявлені на місці події.

Однак, в літературі є відомості про більш ранні випадки застосування експертизи. Так, у листопаді 1909 року у Варшаві було проведено дактилоскопічну експертизу в справі про вбивство Вашкевич, у грудні цього ж року - при розслідуванні справи про вбивство Лапинського. В обох випадках злочинці були встановлені за відбитками па-

льців. У червні 1910 р. – Варшавському окружному суді дактилоскопічна експертиза була використана в якості судового доказу по кримінальній справі зломщика Сікорського. Експертизу провів та виступив у суді завідуючий Реєстраційним бюро варшавської поліції М.Г.Жабчинський. У вересні 1911 р. в Одесі – у справі відомого квартирного крадія Бабицького [21, с. 23-24]. Йдеться про те, що відомий свого часу грабіжник Бабицький був засуджений лише одним доказом – відбитком пальця на полірованій дерев'яній шкатулці, яка знаходилась у пограбованому помешканні (експерт В.І. Лебедев) [19, с.247].

Ще раніше в Харкові аналогічну експертизу провів професор М.С.Бокаріус. Г.Л.Грановський вказує, що він приймав участь у розслідуванні кримінальної справи в якості експерта та встановив особу злочинця за слідом папілярного узору на анонімному листі [22, с.13]. Бокаріус в 1911 році вказував на необхідність врахування умов формування слідів папілярних узорів, виділив три основні фактори, що визначають особливості відображення ознак папілярних узорів в слідах: кількість сліду, сила натиску та величина площини слідосприймаючого об'єкту, що бере участь в слідоутворенні [23, с.344-345].

У 1912 році в Санкт-Петербурзькому суді визнано одну з перших дактилоскопічних експертиз у справі Шунько та Алексеєва, які звинувачувались у вбивстві провізора Вайсброда. Доказом став відбиток пальця Алексеєва, залишений ним на уламку скла [19, с.247].

У подальші роки, незалежно від зміни політичних орієнтирів, систем суспільних відносин, дактилоскопія залишається одним із дійових засобів боротьби зі злочинністю. Звичайно форми, напрями, особливості використання її можливостей постійно вдосконалюються. Так, ще у перші роки формування нової влади у липні 1918 р. в Росії вже акцентувалась увага на важливому значенні дактилоскопії. У наказі № 40 кримінально-розшуковій міліції визначалась необхідність термінового ознайомлення співробітників міліції, передусім працівників кримінального розшуку, з можливостями дактилоскопії. З цією метою вже у жовтні 1918 р. Центrorозшуком розроблено "Правила для зняття фотографічних та дактилоскопічних відбитків із затриманих злочинців", та розроблено пропозиції щодо організації курсів з підготовки фахівців такого профілю і створення музею. Того ж року у наказі № 42 кримінально-розшуковій міліції викладені правила дактилоскопіювання затриманих злочинців. З метою подальшого вдосконалення використання цього ефективного інструменту боротьби зі злочинністю 15 лютого 1919 р. колегія НКВС РРФСР прийняла рі-

шення про організацію кабінету судової експертизи, реєстраційного та дактилоскопічного бюро і кримінального музею при Центральному управлінні кримінального розшуку РРФСР.

У 1920 році висококваліфікований працівник в галузі судової медицини та криміналістики П.С.Семеновський розробив удосконалену систему класифікації пальцевих узорів, яка невдовзі була запроваджена у всіх реєстраційних бюро країни. В його посібнику "Дактилоскопія як метод реєстрації", опублікованому у 1923 році, закладено наукові основи дактилоскопічних обліків [24, с.47-48]. Крім того, П.С.Семеновський створив та керував кабінетом судової експертизи при Центральному управлінні карного розшуку НКВД РСФРР, організовував науково-технічну службу міліції, проводив практичні заняття по дактилоскопії з працівниками цієї установи, сприяв підвищенню їх професійного рівня, активно впроваджував в практику боротьби зі злочинністю наукові прийоми і методи роботи [25, с.40-41].

У 1925 році у Харкові видано працю М.П. Макаренка "Техніка розслідування злочинів: Практичний посібник для судових працівників" [26]. У 1927 році було опубліковано наукове напрацювання Роберта Гейндля "Дактилоскопія та інші методи кримінальної техніки у справі розслідування злочинів" (переклад з німецької мови за редакцією А.І.Крюкова) [7].

В цілому, розвиток дактилоскопічних знань середини ХХ століття можна охарактеризувати як центральний етап становлення дактилоскопії як науки, галузі криміналістичної техніки, методу кримінальної ідентифікації та реєстрації. Здобутки вітчизняних та зарубіжних науковців цього періоду мають важливе теоретичне й практичне значення для діяльності експертних підрозділів, науково-методичного забезпечення їх роботи.

Нами ж було розглянуто розвиток дактилоскопічних знань від первісних уявлень, перших згадок та знахідок до осмислених спроб систематизації накопиченої впродовж багатьох століть інформації. В подальшому, перспективним вбачається аналіз й структуризація сучасних уявлень та наукових пошуків щодо можливостей дактилоскопії, її використання в процесі розслідування злочинів, а також у найрізноманітніших сферах суспільного життя.

Використана література:

1. Іщенко Д.А. Криміналістика і наукознавство /Д.А.Іщенко //Право і суспільство. - № 4. - 2011. - С.190-200.

2. Barnes, J.G. History / Jerry G. Barnes // The Fingerprint Sourcebook. - Scientific Working Group on Friction Ridge Analysis, Study and Technology (SWGFAST), September 2009. - P.3-18.
3. Xiang-Xin, Z. The historical Application of Hand Prints in Chinese Litigation / Z.Xiang-Xin, L.Chun-Ge // Forensic Identification., 1988. - №38 (6). - P.277-284.
4. Berry J. History and Development of Fingerprinting / J.Berry, D.A.Stoney // Advances in Fingerprint Technology, 2nd ed. - FL.: CRC Press: Boca Raton, 2001. - P.1-40.
5. Дубовий О.П. Криміналістичне дослідження слідів рук: [Науково-практичний посібник] / О.П.Дубовий, В.Я.Лукашенко, Я.В.Рибалко та ін.; за заг. ред. Я.Ю.Кондратьєва. - К.: Атіка, 2000. - 152 с.
6. Кобзар С.І. Криміналістичне дослідження слідів рук людини (праксиологічний аспект): [Монографія] / С.І.Кобзар, М.Я.Сєгай. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. - 208 с.
7. Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Роберт Гейндль, пер. с нем. изд. В.В.Шпеера; под ред. А.И.Крюкова. - М.: Гостехиздат, 1927. - 332 с.
8. Ashbaugh, D. R. Quantitative-Qualitative Friction Ridge Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Ridgeology / D. R. Ashbaugh // CRC Press: Boca Raton. - FL, 1999. - 224 p.
9. Локар Э. Руководство по криминалистике / Эдмонд Локар., пер. с фр. С.В.Познышева, Н.В.Терзиева; под ред. С.П.Митричева. - М.: Юридат, 1941. - 544 с.
10. Cummins H. Finger Prints, Palms and Soles: An Introduction to Dermatoglyphics / H.Cummins, Ch.Midlo. - New York: Dover Publications, 1961. - 318 p.
11. Hale, A. Morphogenesis of Volar Skin in the Human Fetus / A.Hale // Am. J. Anat. - №91 (1), 1952. - P. 147-173.
12. Cole S. A. Suspect Identities: A History of Fingerprinting and Criminal Identification / Simone A. Cole. - MA, Cambridge: Harvard University Press, 2002 - 369 p.
13. Maltoni D. Handbook of fingerprint recognition / D.Maltoni, D.Maio, A.K.Jain, S.Prabhakar. - London:Springer, 2003. - 496 p.
14. The Henry Classification System // International Biometric Group. Research Consulting Integration, 2003. - Електронний ресурс: [Режим доступу] <http://static.ibgweb.com/Henry%20Fingerprint%20Classification.pdf> . - P.1-7.
15. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года:

Теоретическое и практическое руководство. О дознании и розыске. Ч. 2 / А. Квачевский. – С.-Пб.: Тип. Ф. С. Сушинского, 1867. – 375 с.

16. Ершов С. Способы исследования и сохранения различных отпечатков и следов, имеющих на месте преступления / С.Ершов // Вестник Общественной Гигиены, Судебной и Практической медицины – С-Пб.: Медицинский Департамент, 1890. – Т. 7, кн. 1. – С.13-22.

17. Хазиев, Ш.Н. Из истории бергильонажа и дактилоскопии в дореволюционной России / Ш.Н. Хазиев // Папиллярные узоры: идентификация и определение характеристик личности : дактилоскопия и дерматоглифика. М., 2002. – С. 204-234.

18. Самищенко С.С. Сто лет российской дактилоскопии: имена и публикации / С.С. Самищенко, Ш.Н. Хазиев // Сборник научных трудов Академии управления МВД России "Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков". – М., 2000. – С. 235-242.

19. Іщенко А.В. Історико-хронологічні аспекти розвитку дактилоскопії / А.В.Іщенко // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2001. – С.244-250.

20. Чисніков В.М. Г.М. Рудий – піонер української криміналістики / В.М.Чисніков // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. – К., 2004. – №2 (2). – С. 132-142.

21. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах / И.Ф.Крылов. – Л., 1976. – 200 с.

22. Грановский Г.Л. Вопросы дактилоскопии в трудах заслуженного профессора Н.С. Бокариуса / Г.Л. Грановский// Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции. – Х., 1956. – С.13-14.

23. Михайлов М.А. Николай Сергеевич Бокариус / М.А. Михайлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – Том 19 (58), № 2, 2006. – С. 343-347.

24. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И.Ф.Крылов. – Л., 1975. – 190 с.

25. Ищенко Е.П. В поисках истины / Е.П.Ищенко, М.Г.Любарский. – М.: "Юридическая литература", 1986. – 207 с.

26. Макаренко Н.П. Техника расследования преступлений: Практическое руководство для судебных работников / Н.П.Макаренко. – Х., 1925. – 156 с.

УДК 343.982.33

В.В.Бирюков

доктор юридических наук,
профессор кафедры криминалистики
(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)

Д.В. Бирюков

соискатель кафедры криминалистики
(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)

ОСМОТР И ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ФОТОСНИМКОВ НА ПРЕДМЕТ УСТАНОВЛЕНИЯ ФАКТА ВНЕСЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ В ИХ ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В запропонованій статті розглянуто можливості здійснення аналізу цифрових зображень з метою виявлення ознак, що свідчать про факт втручання у їх зміст. Поряд з ретельним візуальним аналізом змісту цифрових зображень, пропонується здійснювати попіксельний аналіз з урахуванням технологій їх формування матрицею фотокамери.

Ключові слова: цифрова фотографія, джерела доказів, освітленість, контраст, матриця, фільтр Брайля Байера, попіксельний аналіз.

В предлагаемой статье рассматриваются возможности анализа цифровых изображений с целью выявления признаков, свидетельствующих о факте вмешательства в их содержание. Наряду с тщательным визуальным анализом содержания цифровых изображений, предлагается осуществлять попиксельный анализ с учетом технологий их формирования матрицей фотокамеры.

Ключевые слова: цифровая фотография, источники доказательств, освещенность, контраст, матрица, фильтр Брайля Байера, попиксельный анализ.

This article discusses the possibility of analysis of digital images for signs indicating the fact of interference in their content. Along with a careful analysis of the visual content of digital images, pixel by pixel analysis is proposed to implement with the technology of forming the matrix of the camera.

Key words: digital photography, the sources of evidence, illumination, contrast, matrix, filter Braille Bayer, pixel by pixel analysis.

Конец XX, начало XXI века вошли в историю человечества как эпоха перехода к новым технологиям работы с информацией, про-

гресса микроэлектроники и компьютеризации всех важных направлений нашей жизни. Не обошли они стороной и фиксацию зрительно-воспринимаемой информации. На смену обычному пленочному фотоаппарату пришел цифровой, принципиально изменив традиционные взгляды на процесс получения, обработки, хранения и использования результатов фиксации световых сигналов отраженных от объектов материального мира. Не смотря на то, что и сегодня еще есть немало приверженцев пленочной фотографии, цифровая прочно вошла в нашу жизнь. Этому способствуют широкое распространение и простота использования фототехники, а также технологии фиксации, обработки, демонстрации, хранения и передачи изображений. Цифровые технологии сделали фотографию общедоступной для людей любого возраста и профессии, избавив от необходимости работы с химикатами в полной темноте или затемненных помещениях.

Эти качества обусловили их активное внедрение в деятельность по борьбе с преступностью. И, хотя здесь не все было так гладко, сопротивляемость внедрению цифровых технологий за последние 15 лет, со стороны практических работников значительно ослабла. Даже ярые противники использования цифровой фотографии смирились и признали целесообразным внедрение в практику борьбы с преступностью этого достижения научной мысли и технического прогресса. Вопросы допустимости использования ее в качестве источника доказательств сместились в сторону разработки и обоснования методик анализа, процессуальных и технических деталей оформления, защиты и исследования результатов, приобретая конструктивный характер [1, 4]. Не смотря на это еще нельзя сказать, что внедрение цифровой фотографии разрешило все проблемы фиксации визуально-воспринимаемых признаков объектов. Наряду с оперативностью и качеством результатов фиксации, цифровая фотография как и большинство достижений человечества, принесла с собой и ряд проблем, которые в пленочной или вообще не существовали, или были уделом профессионалов, относительно, высокого класса. Отмеченные качества, на заре внедрения цифровой фотографии в криминалистику, неоднократно служили основанием для недоверия к ней и отказа от использования в качестве источника доказательств. С.М. Колотушкин, А.А. Сафонов и А.В. Кочубей, говоря по этому поводу, подчеркивают, что до 40% случаев отказа от использования такого рода иллюстраций связано с недоверием к компьютерным средствам и со сложностью проверки их достоверности в судах [2, 125]. По это-

му поводу можно сказать лишь одно, что проверка достоверности обычных снимков процесс не менее сложный и трудоемкий.

Следует заметить, что информация, запечатленная на фотоснимке, как и любая другая, является не чем иным как совокупностью сведений об объектах, однако отображенной в наглядной форме с использованием специальных устройств, материалов и технологий. Как и любая другая, будучи собранной для решения одних задач, она может иметь существенное значение для решения других, иногда ничего общего не имеющих с первыми. Таким образом электронные изображения появившиеся в результате обычной любительской съемки в определенной ситуации могут стать источником сведений о фактах и объектах, способных существенно повлиять на ход расследования конкретных преступлений. Все чаще фотоснимки полученные вне связи с расследованием преступлений, представляются свидетелями и потерпевшими, подозреваемыми и обвиняемыми в качестве источников данных для подтверждения или опровержения алиби, а также пояснения и аргументации других показаний. Запечатленная на них информация приобретает криминалистическое значение, а будучи приобщенной к делу в порядке предусмотренном нормами действующего УПК становится доказательством. Важнейшая точка зрения о достаточной легкости внесения изменений в содержание цифровых фотоснимков, выдвигает перед криминалистикой ряд взаимосвязанных задач которые можно объединить в две группы: а) разработка методик фиксации и приобщения к материалам дел полученных изображений, исключающих их фальсификацию и подмену; б) разработка методик исследования фотоснимков на предмет выявления изменений внесенных в их первоначальное содержание.

Рассматривая этот вопрос необходимо помнить, что фотоснимки к материалам расследования могут быть приобщены как в результате фотосъемки осуществляемой специальными субъектами в ходе следственных действий или экспертиз, так и в качестве вещественных доказательств обнаруженных и изъятых в ходе осмотров, обысков, выемок. Также они могут быть представленными инициативно, потерпевшими, свидетелями, обвиняемыми, подозреваемыми для подтверждения или опровержения показаний [3, 112]. Разумеется, источник получения в определенной мере влияет на оценку содержимого фотоснимка и решение вопроса о целесообразности его исследования на предмет обнаружения факта возможного вмешательства в его со-

держание. Однако ни один из указанных путей, теоретически, не исключает возможности целенаправленного вмешательства в изображение с целью умышленного искажения его содержания. Безусловно, наличие научно-обоснованных методик выявления факта такого вмешательства создает предпосылки для помещения в материалы дела носителей на которых запечатлена информация не подвергшаяся изменению. Нельзя сказать, что проблема рассматриваемая в данной статье нова и обязана своим появлением именно цифровой фотографии. Она существовала и в эпоху обычной пленочной фотографии, также она распространяется на любые другие источники доказательств. По поводу же возможности фальсификаций доказательств заметим, что самым простым и "надежным" путем, не оставляющим следов, является игнорирование применения научно технических средств и достижений науки при их фиксации, а не фиксация с последующими манипуляциями вещественными доказательствами, которые как и любые взаимодействия оставляют следы. Любые же следы взаимодействия, при наличии эффективных методик их исследования, могут быть выявленными и использованными для решения вопроса как о факте вмешательства, так и о лицах которые такое вмешательство могли осуществить. По этому поводу Хани Фарид, обосновано заявляет: "... работа в области криминалистического анализа изображений будет и дальше делать все более трудным создание фальшивок, которые нельзя было бы выявить" [4, 73].

Независимо от того каким образом фотоснимки попадают в материалы дела, они могут быть подвергнуты осмотру, а при необходимости и экспертизе. Существенную помощь в осмотре и предварительном изучении рассматриваемых объектов может оказать специалист-криминалист. В.К. Башкатов подчеркивал, что одной из форм изучения фотоснимков - вещественных доказательств, является их исследование экспертом-криминалистом [5, 10]. Сказанное не утратило актуальности и сегодня.

Целью такого осмотра или экспертизы является выявление признаков характерных для вмешательства в их содержание, идентификации использованной для их получения фотоаппаратуры или установления факта использования одного фотоаппарата для фиксации нескольких изъятых фотоснимков. Следует уточнить, что в данном аспекте, под цифровыми изображениями мы понимаем файлы сформированные цифровой фотокамерой или полученные на компьютере обработкой в любом графическом редакторе, информация в кото-

рых запечатлена в цифровой форме, а также твердые копии отображенные на любых физических носителях, полученные из этих файлов.

В отличие от обычных фотоснимков, исследование которых заключается в визуальном анализе содержания изображения (позитива, а при наличии и негатива), материалов и фотоаппаратуры, цифровые изображения могут быть подвергнуты как визуальному анализу так и исследованию содержания параметров непосредственно содержания цифровой записи файла. В случае когда методики визуального исследования становятся неэффективными для выявления признаков вмешательства, прибегают к использованию арсенала методов компьютерного анализа изображений, предполагающих использование специального программного обеспечения. Визуальный анализ цифровых изображений мало чем отличается от анализа их аналоговых предшественников. Как правило, он производится в ходе осмотров, обысков, выемок, воспроизведений обстановки и обстоятельств события, а его результаты, как и сведения об использованных научно-технических средствах и участвовавших при этом специалистах отображаются в соответствующих протоколах. Изъятию подлежат как твердые копии, полученные с электронных цифровых изображений, так и файлы из которых они изготовлены. В последние годы достаточно распространенной является ситуация когда твердые копии, из соответствующих файлов изображений, вообще не изготавливают.

Осмотр фотоснимков начинается с изучения их содержания и композиционного построения. Анализ изображения проводится комплексно, по ряду параметров, среди которых выделим: а) освещенность; б) резкость; в) цветность; г) геометрические проекции объектов; д) другие. Особое внимание при этом уделяют исследованию объектов, отсутствие или состояние которых имеет существенное значение для установления истины по делу. Говоря по поводу фальсификации цифровых изображений В.В. Зорило замечает, что в большинстве случаев области, подозрительные на фальсификацию, известны [6].

Анализ освещенности изображения, как и большинства других указанных его характеристик, происходит от общего к частному. В действительности большинство фотоснимков имеют участки с разной освещенностью, которая легко объяснима расположением объектов, источников света и направлением световых потоков. При исследовании по этому параметру, особое внимание уделяют поиску участ-

ков отличающихся по освещенности от общей картины изображения, разница в освещении которых не объяснима указанными выше факторами. При этом акцентируют внимание на границы участков освещенности. Детально исследуются направления световых потоков по их отражениям на поверхностях объектов и теням. При исследовании людей особое внимание следует уделять наличию и соотношению бликов в глазах, наличию и соотношению теней всей фигуры, а также носа, ушей, воротников рубаш и др. Анализируя и сопоставляя их с бликами и тенями на других объектах изображения можно выявить их разную направленность и другие различия свидетельствующие о разном источнике происхождения фрагментов изображения. С освещенностью тесно связана цветность. Разница цветовых характеристик отдельных участков изображения является одним из индикаторов указывающих на факт вмешательства в его содержание. Следует иметь в виду, что фотоснимки даже одних объектов, сделанные разными фотокамерами всегда будут отличаться по разрешению и цветовой температуре. Резкость является одним из существенных показателей качества фотоснимка. Наличие в нем участков с отличающихся по резкости является сигналом к тому, что в содержание фотоснимка могло быть осуществлено вмешательство. Заметим, что независимо от программного обеспечения которое применялось для изменения содержания фотоснимков, границы переходов одного изображения в другое часто маскируются размытием участков перехода. Геометрические проекции объектов непосредственно зависят от угла под которым находился объект по отношению к точке съемки. Следует помнить то, что как не бывает в мире тождественных объектов, так не могут быть тождественными и их проекции, если съемка произведена с разных точек. Получить же два тождественных снимка практически невозможно. Соответственно объект перенесенный из одного фотоснимка на другой всегда будет иметь проекцию отличную от проекций других объектов снимка на который он перенесен. Наряду с соотношением сторон такого объекта, целесообразно учитывать его относительные размерные характеристики и углы расположения плоскостей по отношению к другим, рядом расположенным объектам.

Приведенный алгоритм основывается на тщательном исследовании основных характеристик изображений, изменить которые с помощью распространенных средств редактирования достаточно трудно. Во всяком случае, достижение комплексного соответствия частей изображения составленных из разных источников находится далеко за пределами возможностей среднего пользователя.

В случае выявления признаков вмешательства в содержание изображения файл и твердая копия изображения, если таковое имеется, должны быть направлены на экспертизу, где они подвергаются более тщательному исследованию.

Наряду с визуальным исследованием, для анализа содержания цифровых изображений могут быть использованными методы математического, пиксельного анализа их содержания. Такие базируются на принципах реализованных в технологиях фиксации и первичной обработки изображений в цифровых фотокамерах. А.А. Кобзева и Е.А. Трифонова утверждают, что любая фальсификация цифровых изображений представляет собой возмущение матрицы изображения [7, 184]. Именно с учетом принципиальной схемы устройства матрицы цифровой фотокамеры и предлагаем рассмотреть данный вопрос. Как известно структурно матрица представляет собой совокупность мельчайших единиц - световых сенсоров (фотодиодов), расположенных в строго заданной последовательности. В идеале, каждый сенсор формирует один пиксель световой информации. При этом сенсор фиксирует только освещенность. Для анализа цвета и соответственно придания цветовых характеристик изображению, перед сенсорной матрицей размещается матрица светофильтров, в которой над каждым сенсором размещается свой микро-светофильтр пропускающий световые лучи только одного диапазона - красные, синие или зеленые. Таким образом каждый сенсор формирует пиксель изображения только одного цвета с определенной светосилой. Чаще всего в цифровых фотокамерах применяется матрица Байера включающая красные, зеленые и синие светофильтры, расположенные группами по четыре пикселя из которых два зеленых и по одному синему и красному расположенные по диагонали (RGGB). При этом каждый пиксель сформированного изображения содержит только один цветовой канал из трех. Как было сказано светофильтр пропускает световые сигналы только одного цвета и логичным будет предположить, что полученное изображение будет содержать только пиксели указанного цвета расположенные в строго заданной последовательности. Для устранения этого недостатка в цифровых фотокамерах применяется метод интерполяции. Недостающая информация восполняется (процессором самой камеры или программой, которая интерпретирует данные от камеры) путем интерполяции данных от соседних пикселей. Таким образом изображение которое не подвергалось изменению при анализе числовых показателей сосед-

них пикселей в большинстве случаев будет располагаться по схеме возрастающих или убывающих чисел. В таком случае показатели трех выбранных пикселей расположенных последовательно в одном цифровом ряду будут жестко взаимосвязаны. Показатель среднего пикселя будет равен средне-арифметическому числу двух крайних. В реальных изображениях подобные строгие закономерности встречаются одинаково по всей площади кадра. Если же в разных участках изображения закономерности разные, есть основания полагать, что это части разных изображений или их размер друг относительно друга в кадре изменялся. Если интерполяция пикселей не соответствует той, которая свойственна применявшейся камере – это первый признак того в изображение сформированное матрицей были внесены изменения. При этом должны учитываться типы файлов и технологии сжатия, которые применяются в конкретной цифровой фотокамере для их формирования. Разумеется "сырые" файлы формата RAW, полученные с помощью профессиональных или полупрофессиональных фотокамер являются наиболее удобным вариантом для исследования.

Безусловно, такого рода исследования могут производиться только с использованием компьютерной техники и соответствующего программного обеспечения. Необходимость и целесообразность проведения данной категории исследований требует подготовки соответствующих специалистов в совершенстве владеющих не только методами криминалистического анализа, но и знаниями в области физики, математики и других наук, людей творческих, постоянно повышающих уровень своих знаний. Разработке и совершенствованию таких методов исследования, непосредственно, способствуют достижения в области математики, физики, кибернетики и других наук. Подводя итоги сказанному, отметим:

1) сегодня цифровая фотография прочно вошла, как в повседневную жизнь общества, так и в деятельность по расследованию преступлений;

2) ее неоспоримым преимуществом перед пленочной является гарантированная возможность получения фотоснимков с качественными показателями достаточными для решения задач стоящих перед расследованием, в кратчайшие сроки;

3) распространенная точка зрения о достаточной легкости внесения изменений в содержание цифровых фотоснимков, выдвигает перед криминалистикой ряд взаимосвязанных задач которые можно объединить в две группы: а) разработка и совершенствование мето-

дик фиксации и приобщения к материалам дел полученных изображений, исключающих их фальсификацию и подмену; б) разработка и совершенствование методик исследования фотоснимков на предмет выявления изменений внесенных в их первоначальное содержание;

4) осмотр и исследование цифровых изображений на предмет обнаружения факта вмешательства в их содержание, производится путем визуального анализа их содержания, а также математического (компьютерного, попиксельного) анализа содержания файлов;

5) проведение такого рода исследований требует от эксперта наличия глубоких знаний в области криминалистики, математики, физики, кибернетики и других наук, а также высокого уровня владения компьютерной техникой с соответствующим программным обеспечением;

6) попиксельный анализ цифровых изображений возможен только при использовании специального программного обеспечения, что ставит перед криминалистикой и конкретно научно-исследовательскими подразделениями правоохранительных органов задачу разработки такого рода программ.

Использованная литература:

1. Дмитриев Е.Н. Судебная фотография: Курс лекций. - М.: "Юрилитинформ", 2009. - 392 с.

2. Компьютерные технологии в криминалистике: Учебное пособие / [С.М. Колотушкин, А.А. Сафонов, А.В. Кочубей]. - Волгоград: ВА МВД России, 2005. - 140 с.

3. Бирюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике: Монография. - Луганск: РИО ЛИВД, 2000. - 138 с. - С. 112.

4. Хани Фарид. Криминалистический анализ цифровых изображений / В мире науки: ежемесячный научно-информационный журнал. - М.: ООО ИД "Медиа-Пресса", 2008. - №. 9. - С.68-73.

5. Башкатов В.К. Следственный осмотр и криминалистическое исследование фотоснимков-вещественных доказательств. - М.: Прокуратура Союза СССР, 1970. - 64 с. - С. 10.

6. Зорило В.В. Выявление клонирования как фальсификации цифрового изображения // http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vcpi/Sa/2011_35/statya35_5.pdf

7. Кобзева А.А., Трифонова Е.А. Повышение эффективности метода обнаружения фальсификации цифрового изображения на анализе сингулярных чисел матрицы // Труды Одесского политехнического университета. - Одесса, 2008. - Вып. 1 (29). - С. 183 - 190.

УДК: 343.148:343.98 (477)

В.В. Коваленко

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості призначення експертизи за новим кримінальним процесуальним кодексом України стороною обвинувачення, стороною захисту, слідчим суддею та судом. Показано порядок призначення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, а також психіатричної експертизи.

Ключові слова: КПК України, експертиза, експерт, залучення експерта, клопотання, ухвала.

В статье рассмотрены особенности назначения экспертизы по новому уголовному процессуальному кодексу Украины стороной обвинения, стороной защиты, следственным судьей и судом. Показан порядок назначения комплексной психолого-психиатрической и психологической экспертизы несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, а также психиатрической экспертизы.

Ключевые слова: УПК Украины, экспертиза, эксперт, привлечение эксперта, ходатайство, определение.

In the article features the designation an expert examination by the new Criminal procedure code of the Ukraine by the prosecution, the defense, the investigating judge and the court. Shown how to use the complex psychological, psychiatric and psychological examination of a minor suspect, accused, and psychiatric examination.

Key words: Criminal procedure code of the Ukraine, expert examination? expert, involvement of the expert, the petition, the determination of the court.

Новим кримінальним процесуальним кодексом України [1], який набирає чинності з 19.11.2012 року, серед іншого, запроваджується змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22). Таким чином, сторони кримінального провадження отримують рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом.

Обов'язки, щодо створення необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків покладаються на суд, який має, при цьому, зберігати об'єктивність та неупередженість.

Відповідно до ч. 2 ст. 101 кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Підстави проведення експертизи визначені у ст. 242, відповідно до ч. 1 якої експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

У ч. 2 даної статті наводяться випадки обов'язково призначення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України.

Як видно із наведеного положення ч. 2 ст. 242, по суті, запозичені із старого КПК України (ст. 76) із незначними редакційними відмінностями.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду (ч. 3 ст. 242).

Порядок залучення експерта визначається ст. 243, відповідно до якої сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, в тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, в тому числі обов'язкової.

У зв'язку з цим на практиці може скластися ситуація, коли обидві

сторони одночасно ухвалють рішення про призначення експертизи щодо одних і тих самих об'єктів. Як і хто буде розподіляти об'єкти дослідження між сторонами, і на чьому боці буде перевага за часом призначення експертизи - питання залишається не вирішеним, і вимагає додаткової регламентації.

Ситуація може стати ще складнішою у випадку, коли об'єкт експертизи, згідно з методикою експертного дослідження, зазнає змін або взагалі буде знищено під час проведення експертизи. У такому разі інша сторона буде позбавлена можливості призначити експертизу, і вирішити питання, які іншою стороною перед експертом не ставилися.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених статтею 244 Кодексу, згідно якої у випадку відмови слідчого, прокурора у задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

У клопотанні зазначається:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

- 1) копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 2) копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, що подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою. Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додер-

жання вимог частини другої статті 244 КПК, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте:

а) сторона обвинувачення не залучила його або

б) на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або

в) існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок.

Можливість з'ясування підстав, зазначених у останньому пункті стороною захисту викликає сумніви, оскільки сторона захисту навряд чи зможе отримати інформацію щодо відсутності у залученого стороною обвинувачення експерта необхідних знань. До того ж, на наш погляд, занадто розмитим і не конкретним є формулювання: "існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт ... надасть ... неповний чи неправильний висновок". Сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. Тут виникає питання, що розуміє законодавець під іншими об'єктивними причинами? Діагностика слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий

суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень статті 245 Кодексу.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Порядок проведення експертизи за ухвалою суду визначається ст. 332 Кодексу, згідно з ч. 1 якої під час судового розгляду суд за клопотанням сторін, потерпілого при наявності підстав, передбачених статтею 242 Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам.

Відповідно до ч. 2 даної статті суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання у випадках:

1) якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дозволив усунути виявлені суперечності. (По суті тут йдеться про призначення повторної експертизи) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені частиною другою статті 509 Кодексу. (Це стосується призначення й проведення психіатричної експертизи).

До ухвали суду про доручення проведення експертизи у випадках, передбачених ч. 1 ст. 332 включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом. Суд має право не включити до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

Після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується за винятком випадків, коли таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.

Новелами нового кримінального процесуального кодексу є також детальна регламентація призначення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (ст. 486), психіатричної експертизи (ст. 509), а також виклад особливостей проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю (ст. 518), комплексна психолого-психіатрична експертиза (ст. 486), призначається у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого психічного

захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації.

Психологічна експертиза може бути призначена для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру.

Слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи (ст. 509) у випадку, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була у неосудному або обмежено осудному стані, або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла психічною хворобою, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До таких обставин, зокрема, відносяться:

- 1) наявність згідно із медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;
- 2) поведінка особи при вчиненні суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затямарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування - ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження - ухвалою слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Відповідно до ст. 518. проведення експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування, підготовка висновку щодо завданої національній

безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації здійснюється посадовою особою, на яку покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць відповідно до закону у сфері державної таємниці. У цьому випадку на вказану особу поширюються обов'язки і права, які кримінальним процесуальним кодексом передбачено для експертів.

Якщо при проведенні експертизи використовуються методики, технології чи інформація, яка містить охоронювану державою таємницю, в описовій частині висновку експертизи ці відомості не вказуються. У зв'язку з цим виникає питання: яким чином учасники кримінального провадження будуть оцінювати висновок експерта, у описовій частині якого будуть відсутні зазначені відомості?

Підводячи підсумки викладеному слід зазначити, що процедура призначення експертизи зазнає значних змін у порівнянні з порядком, передбаченим старим КПК України. Тому окремі положення нового кримінального процесуального кодексу щодо призначення та проведення експертизи потребують детальнішої регламентації та належного професійного тлумачення, що дозволить практичним працівникам якнайшвидше пристосуватися до нових вимог і не допускати порушень законності у правозастосовній діяльності.

Використана література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України". - Х. : Одиссей, 2012. - 360 с.

УДК 340.69

В.В. Седнев

доктор медицинских наук, профессор,
заведующий отделом психологических
и искусствоведческих исследований лаборатории
криминалистических исследований
(*Донецкий НИИ судебных экспертиз*)

ОЦЕНКА СЛОЖНОСТИ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматривается проблема оценки сложности судебных экспертиз. Проанализированы основные подходы. Предложен комплексная концепция.

Ключевые слова: судебная экспертиза, простота, сложность, трудо-

ёмкость, сроки исполнения.

У статті розглядається проблема оцінки складності судових експертиз. Проаналізовані основні підходи. Запропоновано комплексну концепцію.

Ключові слова: судова експертиза, простота, складність, трудомісткість, строки виконання.

In article the problem of an assessment of complexity of forensic examinations is considered. The main approaches are analysed. It is offered the complex concept.

Key words: forensic examination, simplicity, complexity, labor input, deadline.

Судебная экспертиза в условиях современности усложняется как в методах исследования, так и в разрешаемых задачах¹. Указанное актуализирует методологическую проблему оценки сложности экспертиз.

Проблема простоты-сложности экспертного исследования оказалась настолько специфична, что в доступной научной и методической литературе практически не нашла отражения, что подчёркивает актуальность работы.

Лингвистический анализ² показывает, что и простота и сложность одновременно описывают как определённое состояние некоего объекта, так и степень необходимости приложения усилий для его познания-интеграции-преобразования. Онтология исследуемых понятий дуальна – объектна и в тоже время, деятельностьна.

Гносеология понятия простоты – сложности задаётся, тем, что оно представляет собой вторичную парную диалектическую категорию³

¹ Шепитько В.Ю., Цымбал М.Л. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. - Зб. мат-лів міжнар. наук. - практ. конф. - Харків: Право, 2002. - Вип. 2. - С. 18-19.

² Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл.ред. С.А.Кузнецов. - СПб: Норинт, 2000. - С. 1027 - 1028, 1211.

³ Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания: опыт логико-гносеологического исследования. - М.: Наука, 1973. - 324 с., Кумпф Ф., Оруджев З. Диалектическая логика: Основные принципы и проблемы. - М.: Политиздат, 1979. - 286 с.

отражающую детализацию объекта в ходе его познания, с наращиванием интеллектуальных усилий для перехода от явления к сущности¹, что представляет различные уровни познания². Категория "простота-сложность" является атрибутивной, репрезентирующей одну из сторон диалектического закона развития³.

Таким образом, и семантика и прагматика однозначно фиксируют дуальную сущность сложности – как показателя процесса познания и как характеристики объекта исследования. При этом сложность процесса познания определяется как субъективными, так и объективными параметрами. К первым можно отнести уровень подготовки эксперта, объём его опыта и степень внутреннего убеждения при проведении конкретного исследования. К объективным – состояние общей теории судебной экспертизы, степень развития материнской науки и степень разработанности методологии исследования. Субъективная сложность процесса экспертного познания рассмотрена в работах М.Я. Сегая как отражение психологической структуры деятельности судебного эксперта как субъекта познания⁴, Б.Н. Ермоленко, адресовавшим её непосредственно к процессу экспертного познания и формирования умозаключений в экспертной практике⁵ и В.Г. Грузковой как процесс формирования и реализации профессионального опыта, находящийся в зависимости от формирования "профессиональных психических качеств судебного эксперта"⁶.

¹ Широканов Д.И. Взаимосвязь категорий диалектики. – Мн.: Наука и техника, 1969. – 251 с.

² Парнюк М.А. Разработка диалектики как системы категорий // Проблемы философии и методологии современного естествознания. – Труды II всесоюзного совещания по философским вопросам современного естествознания, посвящённого 100-летию со дня рождения В.И.Ленина. – М.: Наука, 1973. – С. 281-285.

³ Кулиф Ф., Оруджев З. Диалектическая логика: Основные принципы и проблемы. – М.: Политиздат, 1979. – 286 с., Категории диалектики как степени познания / Ред. кол.: А.П.Шепулин (ответ. ред.), И.Д. Андреев, Т.Ф.Архипов. – М.: Наука, 1971. – 252 с.

⁴ Сегай М.Я. Актуальные проблемы психологии экспертной деятельности / Криминалистика и судебная экспертиза. – Респ.межведомств. научно-методич.сб. – Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1972. – Вып. 9. – С. 154 – 160.

⁵ Ермоленко Б.Н. О судебной экспертизе как процессе познания / Криминалистика и судебная экспертиза. – Респ.межведомств. научно-методич.сб. – Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1976. – Вып. 12. – С. 54 – 58.

⁶ Сегай М.Я. Актуальные проблемы психологии экспертной деятельности / Криминалистика и судебная экспертиза. – Респ.межведомств. научно-методич.сб. – Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1972. – Вып. 9. – С. 154 – 160.

Объективная может быть описана через составность объекта, множественность входящих в него элементов и связей между ними, наличие динамики развития (особенно нелинейной). В конечном итоге категория "простота-сложность", применительно к судебной экспертизе через определение сроков производства экспертного исследования, определяет затраты рабочего времени на производство конечного продукта - заключения судебного эксперта. Эти затраты времени интегративно включают и такие показатели как подготовка специалиста, используемого им оборудования и расходных материалов, производство собственно исследования и выводов, работу по оформлению заключению и другую делопроизводственную деятельность.

Первичным системно-структурным понятием, интегрирующим затраты ресурсов на производство единицы продукции является трудоёмкость. При этом современные методологические подходы позволяют применить данное понятие к научной работе¹.

Таким образом, категория "простота-сложность" судебной экспертизы может быть определена как мера трудоёмкости её выполнения.

Министерством юстиции Украины, первоначально, в 1998 году, сложность экспертиз определялась количеством объектов исследования (причём никак не регламентированным конкретным числом, очевидно, подразумевалось, что либо для каждой экспертной специальности, либо конкретного вида исследований будет установлен этот параметр отдельно. Однако, как показал опыт прошедших лет этого не произошло) и сложностью процесса исследования (и этот параметр сложности не получил никакого конкретного наполнения, ни в документах МЮ, ни в решениях секций НКМС при МЮ). Далее, в 2004 году произошли уточнения относительно сроков производства экспертиз с привязкой ко все тем же параметрам - количеству объектов и характеристике процесса исследования, по-прежнему без уточнения содержания параметра. В 2005 году происходят достаточно радикальные изменения: понятие начинает приобретать содержательную сторону. При этом по-прежнему никак не регламентируется количество объектов, однако предлагается расшифровка характера

¹ Акимов В.А., Дурнев Р.А. В поисках подходов к оценке трудоёмкости НИОКР в области безопасности жизнедеятельности: анализ состояния вопроса // Современные наукоемкие технологии. 2011. - № 5. - С. 12-21.

исследования. Следует отметить, что предложенные формулировки не только относятся к различным системообразующим признакам, но и весьма неопределённо содержательно. Но сам по себе примечателен именно факт введения в понятие "простота - сложность" применительно к судебной экспертизе качественных и количественных более или менее определённых критериев. В 2006 году уточняются количественные критерии, как более доступные для унификации - добавляются такие критерии как количество вопросов, объём (в томах) материалов дела. На сегодняшний день действующей инструкцией МЮ заданы следующие параметры: во-первых градация по степени нарастания сложности экспертиз из четырёх уровней. Во-вторых, заданы качественные и количественные критерии сложности. В-третьих, частично определена содержательная сторона ряда параметров. Так же существенным представляется выделение определённых гносеологических этапов проблемы сложности судебной экспертизы: обозначение проблемы (онтологизация её) в 1998 - 2004 гг., начала структурирования проблемы (операционализация понятия) в 2006 - 2009 гг.

В МВД Украины, соответствующая регламентация имела место в утратившем свою силу Наставлении о деятельности экспертно-криминалистической службы МВД, утверждённом приказом № 682 от 30.08.1999 года, в котором сложность экспертиз определялась делением на три категории - простые, средней сложности и сложные. Различия между категориями сложности устанавливались как качественные (в основном за счёт учёта технологической трудоёмкости исследования), так и количественные (во внимание принималось количество объектов и количество вопросов, вне установления граничных показателей).

Указанное и послужило основой для дальнейшего анализа и выработки предложений по оценке параметра "простота - сложность" применительно к судебной экспертизе, что в том числе и должно означать дальнейшее развитие этапа структурирования понятия и подготовки к переходу на этап квантифицирования понятия с дальнейшей его онтологизацией его на новом гносеологическом уровне.

Исходя из проведённого анализа парного категориального понятия судебной экспертологии "простота - сложность" выделено три основных системообразующих признака, задающих прикладное научное его наполнение:

- количественный, описывающий со стороны величины, объёма, числа: объём объектов исследования, число поставленных для исследования вопросов;

- методологический, описывающий фактически качественный аспект и характеризующий последовательную существенную определённость как процесса, так и объекта исследования эксперта, устанавливающий различие градаций: содержательная характеристика вопросов (проблемы, задачи, нормативные запросы, научно-информационные запросы) и формальная характеристика методов непосредственно экспертного исследования (требующие разработки применительно к конкретному исследованию; требующие адаптации применительно к конкретному исследованию; наличествуют применительно к данной экспертной задаче; достаточно общенаучных методов); организационный - отображающий установленный порядок экспертного исследования: необходимость применения специальных защитных мер, использование оборудования, требующего дополнительного обслуживания и/или расходных материалов, либо проведение эксперимента, комплексные и комиссионные экспертизы, необходимость проведения исследований на выезде.

Таким образом, рассмотрение понятия простоты-сложности судебных экспертиз демонстрирует неоднозначную, составную и системную структуру данной категории применительно к экспертной деятельности. Существенным является предлагаемый подход к оценке простоты-сложности экспертного исследования как меры его трудоёмкости. Перспективой дальнейших исследований представляется выделение нескольких уровней сложности на основании комплекса системообразующих признаков, с разработкой правил классифицирования судебных экспертиз по степени сложности.

УДК 343.982.4

К.М. Ковальов

заступник начальника лабораторії
криміналістичної експертизи
(ДНДЕКЦ МВС України)

МОЖЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ВИГОТОВЛЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАСОБІВ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ

Стаття присвячена розгляду можливостей комплексного експертного дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів їх відтворення.

Ключові слова: експертне дослідження, документ, засоби відтворення.

Статья посвящена рассмотрению возможностей комплексного экспе-

ртного исследования документов, изготовленных с помощью средств их воспроизведения.

Ключевые слова: экспертное исследование, документ, средства воспроизведения.

The article considers the possibilities of integrated expert documents produced by the means of reproduction.

Key words: expert study, document, means of reproduction.

Практична діяльність експертних підрозділів МВС України свідчить про те, що все більш у якості об'єктів техніко-криміналістичних експертиз документів виступають різноманітні документи, які відображають рух матеріальних цінностей, операції з отримання та виплати готівкових грошей, передачею майнових прав, здійснення фінансово-господарської діяльності юридичних й фізичних осіб та інші, значна частина з яких виготовляється за допомогою знакодруючих пристроїв та засобів їх відтворення.

Існуючи знакодруючі пристрої та засоби відтворення зображень документів, мають стійку тенденцію до їх удосконалення з боку виробників, як в частині застосування різноманітних варіацій способів друку, якості формування зображень, так і в функціональних можливостях.

Це, у свою чергу ставить перед експертами нові завдання та потребує удосконалення методів та методик проведення досліджень документів виготовлених з використанням осучаснених пристроїв та засобів.

Одним з напрямів удосконалення методології проведення експертних досліджень документів, особливо виготовлених за допомогою знакодруючих пристроїв та засобів відтворення зображень документів, є застосування комплексного підходу, при якому залучаються знання та можливості різних галузей знань - технічної експертизи документів, матеріалів речовин та виробів та інших.

Такого роду дослідження мають широке розповсюдження при проведенні експертних досліджень документів, у провідних експертних лабораторіях країн Європи та світу.

Застосування комплексного підходу до дослідження документів дозволяє збільшувати кількісно-якісний склад ознак, що виявляються, підвищувати достовірність отриманих результатів та формувати більш якісну доказову базу за результатами проведеного дослідження при розслідуванні кримінальних справ та судовому розгляді

цивільних та господарських справ.

Найбільш актуальним напрямом застосування такого підходу є дослідження документів, виготовлених із використанням струменевих та лазерних знакодуючих пристроїв та засобів відтворення зображення¹.

Практика проведення експертних досліджень таких документів, свідчить про існування суттєвих проблем в частині встановлення навіть їх групової належності (ідентифікації) до пристроїв та засобів, не кажучи вже про індивідуальну ідентифікацію.

Встановлення таких достатньо поширених ознак як: спосіб нанесення та закріплення фарби на поверхні паперу або іншого матеріалу, поліхромність або монохромність зображення можуть свідчити лише про конкретний спосіб друку (або його різновид), який застосовано у тому чи іншому пристрої. Встановлення кількості використаних кольорів, при формуванні зображення, виду растрової будови сформованого зображення², яка має достатньо суттєві групові ознаки, в певній мірі може сприяти звуженню групи таких пристроїв та визначенню їх марки³.

Однак, застосування спеціалізованого обладнання з дослідження документів та з інших галузей знань, а також методів проведення досліджень, дозволяє значно розширити спектр групових ознак (а іноді навіть й індивідуальних), які можуть бути виявлені та покладені в основу формування висновку експерта.

Наприклад, застосування методів інфрачервоної люмінесценції, спектрального аналізу, встановлення якісного та кількісного складу фарбника у сукупності з іншими ознаками, дозволять значно зменшити коло вірогідних пристроїв та засобів відтворення зображення причетних до виготовлення підроблених документів, їх реквізитів, грошей тощо та підвищити науковий рівень проведеного експертного дослідження.

¹ Иванов Н.А. О современных возможностях диагностики и идентификации средств офисной техники, реализованных на струйном и цифровом ксерографическом способах печати / Судебная экспертиза, №1, 2006.

² Стефанов С. Регулярні та нерегулярні растрові структури / Палітра друку. № 1, 2006.

³ Стариков Е.В., Белоусов А.Г., Белоусов Г.Г. Определение вида копировально-множительных устройств, используемых при подделке денежных билетов, ценных бумаг и документов: Методические рекомендации. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2000.

Зазначене свідчить про те, що комплексне дослідження документів, з використанням сучасного спеціалізованого обладнання, певних спеціальних знань з різних галузей науки та техніки, формування нових методів та методик дослідження, є одним з пріоритетних напрямів подальшого розвитку та удосконалення технічної експертизи документів, як галузі судової експертизи.

УДК 343.98.06

О.М. Моїсєєв

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
(Донецький національний університет)

ЕКСПЕРТНЕ СИТУАЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЯ ПОДІЇ

Досліджено особливості ситуалогічної експертизи місця події. Пропонується надати судово-експертній установі право на ініціативне застосування методик різних експертиз для встановлення механізму події. Розроблено структуру відповідних експертних технологій.

Ключові слова: судова експертиза, ситуалогічне дослідження, місце події, експертні технології.

Исследованы особенности ситуалогической экспертизы места происшествия. Предложено предоставить судебной экспертной учреждению право на инициативное применение методик различных экспертиз для установления механизма происшествия. Разработана структура соответствующих экспертных технологий.

Ключевые слова: судебная экспертиза, ситуалогическое исследование, место происшествия, экспертные технологии.

There were investigational features of diagnostic examination of place of occurrence. It was suggested to give to judicial expert establishment a right on initiative application of methodologies of different examinations for establishment of mechanism of event. It was worked out structure of corresponding expert technologies.

Key words: judicial examination, diagnostic research, place of occurrence, expert technologies.

Сучасні вчені-криміналісти визнають актуальність проведення

ситуалогічного експертного дослідження місця події, що було запропоновано Г. Л. Грановським у 1977 році¹. Суттєвими ознаками такої експертизи є комплексний характер її об'єкта та застосування системного методу його експертного дослідження². Однак призначення і проведення ситуалогічної експертизи місця події викликає труднощі, пов'язані з непередбачуваністю необхідних експертних засобів, у яких може виникнути потреба під час дослідження конкретного об'єкта. Професійна компетенція експертів, яким доручено проведення такої експертизи, не завжди повною мірою охоплює систему інформативних елементів місця події. Для забезпечення повноти комплексного дослідження місця події ми пропонуємо надати судово-експертній установі право на ініціативне застосування методик різних експертиз. Організаційною формою ефективного залучення наявних ресурсів судово-експертної установи визнано експертні технології. Тому актуальним питанням видається побудова експертних технологій ситуалогічного дослідження місця події.

Мета роботи - сформувати узагальнену структуру експертних технологій дослідження місця події.

Місце події як об'єкт експертних досліджень має значення для вирішення питання щодо механізму злочину або його окремих етапів³. Завдання щодо експертного дослідження місця події формулюємо як встановлення механізму події, яка відбулася та відобразилася на визначеній ділянці місцевості, приміщення або транспорту.

З метою побудови моделі місця події запроваджуємо інформаційний підхід, відповідно до якого воно розглядається як система інформативних ознак. Ознаки досліджуваного місця події, що є компонентами його моделі, розподіляють за експертними методиками, за-

¹ Грановский Г. Л. Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия / Г. Л. Грановский // Рефераты науч. сообщений на теоретическом семинаре - криминалистических чтениях 21 апреля 1977 г. - М. : ВНИИСЭ, 1977. - Вып. 16. - С. 3-16.

² Бордюгов Л. Г. Системные исследования в ситуалогической экспертизе / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. - Х. : Право, 2010. - Вип. 10. - С. 177.

³ Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособ. / Ю. Г. Корухов. - М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. - С. 237.

стосовуваними для їх виявлення та вивчення. Зрештою всі ознаки досліджуваного місця події можна подати як двомірну матрицю (чи таблицю), у стовпчиках якої будуть наведені ознаки, встановлювані в межах певної експертної методики, а за рядками повинні бути вміщені ознаки, відповідні до застосовуваних різних експертних методик. Тобто, стовпчики такої матриці (таблиці) відображають застосовані експертні методики для дослідження представленого місця події, а рядки – це ознаки, встановлювані шляхом застосування відповідних експертних методик. Перевагою запропонованої моделі слід вважати можливість створювати повні описи типових місць події як об'єктів експертного дослідження, а також повний перелік ознак, наявних у досліджуваного об'єкта. У ході впровадження у практику експертного дослідження місця події нових експертних методик певного виду його модель може бути доповнено шляхом додавання стовпчика, який містить ознаки, встановлювані новою методикою. Якщо наявними методиками вдається виявити нові ознаки місця події цього виду, його модель розширюється додаванням нових рядків матриці (таблиці). У процесі конкретного дослідження така модель може уточнюватися та доповнюватися. Тобто, запропонована модель акумулює експертний досвід ситуалогічного дослідження слідової картини, що відображає механізм події.

Відтак, ми пропонуємо типову модель досліджуваного місця події, яку утворює повний комплекс ознак механізму події, установлюваних експертними методиками, які належать до різних видів експертиз. Відомості про слідову картину містять місце події в натурі, протокол огляду місця події, інші матеріали справи, що відображають обставини події. Запропонована модель є компонентою експертних технологій. При надходженні на експертизу завдання щодо дослідження місця події керівник судово-експертної установи має ініціативним чином організувати проведення комплексу експертиз наявними силами судово-експертної установи.

Адаптуємо структуру експертних технологій до сформульованого завдання з установлення механізму події.

1. Підготовчу стадію експертних технологій ситуалогічного дослідження місця події реалізує керівник судово-експертної установи. Вона містить такі процедури.

1.1. Конкретизація об'єкта експертної технології шляхом перевірки достатності наданих на експертизу інформаційних джерел для встановлення механізму події. При цьому пропонується застосовувати всі можливі експертні засоби для дослідження представлені слі-

дової картини.

1.2. Вибір моделі досліджуваного місця події. Критерій адекватності обраної типової моделі місця події формулюють як максимізацію її комплексності. Обсяг інформативних джерел, передбачуваних у моделі, має перевищувати кількість слідів, відомостей про обставини події, інших інформаційних джерел.

1.3. Уточнення завдання щодо застосування експертної технології відбувається відповідно до обраної моделі місця події й трактовано як конкретизацію окремих завдань щодо встановлення системи ознак, що становлять зміст цієї моделі. Керівник конкретизує кожне окреме завдання як визначення комплексу ознак місця події, встановлюваної за конкретною експертною методикою. Критерієм ефективності дій на цьому етапі є максимальне охоплення експертними завданнями інформаційних джерел щодо місця події.

1.4. Визначення експертних методик та необхідного обладнання. На цьому етапі можливе залучення потенціалу сторонніх наукових установ та організацій¹. Під час обрання експертних методик діє критерій їх достовірності, надійності, доступності, а також належного стану науково-технічних засобів для їх реалізації.

1.5. Кадрове забезпечення здійснюється призначенням комісії експертів. Критерій ефективності на цьому етапі – реальна можливість експертів узяти участь у комісійному дослідженні.

2. Забезпечення робочої стадії експертних технологій полягає у визначенні оптимального порядку застосування експертами окремих експертних методик, виконання за ними експертних досліджень, узагальнення головою комісії отриманих результатів, формулювання висновку щодо механізму події, оформлення висновку експертизи.

3. Стадія експертного супроводження висновку експертизи містить дії експертів з роз'яснення та доповнення складеного висновку, а також передбачає можливу участь експертів у профілактичній роботі слідчого (суду). Супроводження висновку експерти здійснюють шляхом надання відповідей щодо предмета проведеної експертизи в ході досудового слідства чи в судовому засіданні. Висновки експертизи можуть бути використані в процесі криміналістичної профілактики,

¹ Мойсєєв О. М. Використання експертами державних судово-експертних установ стороннього науково-технічного обладнання / О. М. Мойсєєв // Правничий часопис Донецького університету. – Донецьк, 2003. – № 1 (9). – С. 67-69.

яку здійснює слідчий (суд) відповідно до вимог ст. 23 КПК України.

Таким чином, експертні технології ситуалогічного дослідження місця події пропонується будувати на підставі типових інформаційних моделей. Вони утворюють систему ознак, що підлягають установленню різними експертними методиками, які є придатними до застосування в умовах місця події зазначеного типу. Типові моделі будуються на підставі узагальнення експертної (слідчої) практики. Судово-експертна установа за власною ініціативою застосовує відповідні види експертиз та обирає необхідні експертні методики, актуалізує наявні ресурси (матеріально-технічні, кадрові, інші) для забезпечення їх ефективного застосування. Запровадження експертних технологій ситуалогічного дослідження місця події відповідає сучасним тенденціям підвищення змагальності кримінального процесу в Україні: оскільки правом призначати експертизу рівною мірою наділені сторони захисту й обвинувачення, то реалізація права судово-експертної установи на ініціативне застосування комплексу експертних методик усуває підстави для призначення додаткових експертиз сторонами, якщо їх не влаштовує повнота проведеного дослідження. За експертною технологією місце події буде досліджено одноразово повною мірою, що усуне необхідність у призначенні додаткових експертиз.

УДК 343.982

С.С. Кудінов

кандидат юридичних наук,
завідувач спеціальної кафедри СК №1
(Інститут підготовки юридичних кадрів для СБ України
Національного університету "Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого")

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ІНОЗЕМНИХ ФАХІВЦІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню підстав та способів залучення іноземних фахівців до проведення експертиз.

Ключові слова: судова експертиза, експерт, міжнародна правова допомога, кримінальне судочинство, процесуальне рішення.

Статья посвящена исследованию оснований и способов привлечения иностранных специалистов к проведению экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, эксперт, международная правовая помощь, уголовное судопроизводство, процессуальное решение.

The article is devoted to the exploration of the grounds and the ways to attract foreign specialists to conduct forensic (judicial) examinations (expertise).

Key words: judicial examination, expert, international (juridical) assistance, criminal proceedings, procedural decision.

Метою статті є розкриття підстав та порядку проведення експертиз у кримінальному судочинстві України із залученням іноземних фахівців.

Розвиток науково-технічного процесу значно розширює можливості використання спеціальних знань, наукових розробок, приладів із технічних, природничих, біологічних, медичних та інших наук у розкритті та розслідуванні злочинів. В той же час можливість використання спеціальних знань під час розслідування нерозривно пов'язана з наявністю чи відсутністю у судово-експертних установах держави належного устаткування та обладнання. Сьогодні практика зіткнулась з необхідністю вирішення експертних питань, які нажалі не можуть бути вирішені як у судово-експертних, так і в інших науково-дослідних установах України. Серед причин цього слід зазначити такі чинники, як відсутність необхідних приладів, устаткування та обладнання, відсутність фахівців належного рівня, які б володіли відповідними експертними методиками дослідження, наявність недовіри окремих верств населення до висновків судових експертів, які працюють у системі силових структур¹.

Така ситуація зумовлює необхідність вжиття слідчим, прокурором, судом заходів щодо залучення до проведення експертних досліджень у кримінальному судочинстві України іноземних фахівців. Питання міжнародної правової допомоги у кримінальному судочинстві України досліджували Ю. Аленін, Ю. Грошевий, М. Михеєнко, В. Маляренко, О. Михайленко, П. Біленчук, М. Дьоміна, А. Кофанов, С. Кравчук, О. Гогусь, А. Машко, В. Тертишник, А. Сизоненко, С. Лихова, М. Свистуленко, Т. Гавриш, М. Смирнов та інші. Лише в окремих роботах Т. Гавриш, О. Виноградової, І. Лешукової, А. Маланюка, В. Маля-

¹ П.І. Репешко Особливості виконання судових експертиз із залученням фахівців іноземних судово-експертних установ у кримінальному процесі України//Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Харків, 14-15 березня 2003р.)- Харків: Вид-во Нац. ун-та внутр. Справ, 2003. - 328 с. - С.168

ренка, П. Пашковського, П. Репешко¹ досліджувалися питання залучення іноземних фахівців до проведення експертиз, особливості використання результатів їх проведення у кримінальному судочинстві. В той же час недостатньо дослідженим на сьогодні залишаються підстави, порядок, процесуальні та тактичні особливості залучення іноземців до проведення експертиз в Україні.

Відповідно до статі 75 КПК України експертиза призначається, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або спеціальні знання. Кримінально-процесуальний кодекс і Закон України "Про судову експертизу"² не встановлюють жодних обмежень щодо громадянства експерта, чи місця проведення експертизи. Але, чи це означає, що орган або особа, які здійснюють провадження у справі, можуть доручити проведення експертизи іноземному експерту у будь-якому випадку – звичайно, ні.

Слід погодитись з думкою В. Маляренка, який вказує: "Розглядаючи питання про можливість призначення проведення експертизи іноземцями, слід мати на увазі, що при цьому треба виходити з ре-

¹ Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.09. "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / О.І. Виноградова. – Харків, 2000. – 22с.

Лешукова І.В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / І.В.Лешукова. – Харків, 2004. – 21с.

Маланюк А.Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / А.Г.Маланюк. – К., 2004. – 20 с.

Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / М.І.Пашковський. – К., 2003. – 21с.

Репешко П.І. Щодо припустимості використання у кримінальному судочинстві судових експертиз, виконаних іноземними фахівцями // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 25-26 вересня 2003 р. / Під ред. М.І. Панова, В.Ю. Шепітько, В.О. Кооновалової – Х.: Гриф, 2003. – 312с.

² Закон України "Про судову експертизу" від 25.02.1994 року // Відомості верховної ради №28. Ст.232

льної об'єктивної необхідності, а не бажань тих чи інших осіб або уявлень про те, що іноземний експерт об'єктивніший за вітчизняного¹. Саме тому рішення слідчого щодо призначення експертизи іноземному фахівцю повинно бути вмотивованим та ґрунтуватися на об'єктивній неможливості її проведення експертами, що працюють в Україні.

Аналіз слідчої та експертної практики дозволяє виокремити випадки коли призначення експертизи іноземним фахівцем є доцільним: 1) відсутність необхідних спеціалістів, технологій (методик), обладнання для проведення досліджень на території України; 2) відсутність на території України об'єктів, що повинні бути предметами дослідження або експериментальних зразків для його проведення і неможливість їх доставки в Україну.

Наведені випадки є об'єктивними й можуть розглядатися саме як підстави для доручення експертизи іноземним фахівцям та повинні бути передбачені у чинному кримінально-процесуальному законодавстві. На наше переконання зазначені підстави повинні наводитися слідчим у мотивувальній частині постанови про призначення експертизи та відповідному дорученні про надання міжнародної правової допомоги у кримінальній справі.

Дискусійним є питання щодо необхідності залучення іноземних фахівців до проведення експертиз у кримінальному судочинстві у разі недовіри з боку суспільства вітчизняним експертним установам, їх працівникам, методам та обладнанню, що ними використовується. Такі випадки мали місце у діяльності правоохоронних органів України. Зокрема у справі за фактом вбивства Г.Гонгадзе експертизи по ідентифікації тіла за ДНК та встановлення часу і причин настання смерті по чергово виконувалися українськими, російськими, американськими, німецькими та швейцарськими експертами, у справі за фактом смерті М.Коломійця судово-медичні дослідження виконувалися білоруськими, українськими та французькими експертами²³. На наш погляд рішення про проведення експертизи повинно бути обумовлено інтересами розслідування, зокрема можливістю розв'язання питань, що не змогли вирішити

¹ Маляренко В.Т. Щодо міжнародного співробітництва у виконанні окремих процесуальних дій в кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. - 2001. - №1. - С.44.

² Питула О. Остання Крапля// Дзеркало тижня, 2001, 28 квітня – 4 травня. №17.

³ Соболев С. Само?вбивство// Дзеркало тижня. 2002. 23-29 листопада №45.

експерти в Україні, отримання додаткової або більш точної інформації, і не в якому випадку не кидає тінь сумніву та не професіоналізму на діяльність експертів, що працюють в нашій країні.

Формування у слідчого переконання в необхідності залучення іноземних фахівців до проведення експертизи передбачає необхідність визначення способу їх залучення до участі у кримінальному процесі та процесуального оформлення прийнятого рішення. Діяльність органів досудового розслідування дозволила напрацювати наступні форми використання допомоги іноземних фахівців під час провадження у кримінальних справах: доручення проведення експертизи іноземним фахівцям за межами України; доручення проведення іноземним фахівцям експертизи в Україні; включення іноземних спеціалістів для проведення досліджень у експертні комісії, що діють в Україні.

Лише використання механізму надання правової допомоги робить можливим проведення експертизи за кордоном, а також офіційний виклик іноземних фахівців в Україну для проведення досліджень. В той же час необхідно звернути увагу на те, що посилання у запиті з міжнародного співробітництва на певну міжнародну Конвенцію зобов'язує слідчого звертатися про надання допомоги лише у формах, передбачених конкретною Конвенцією. Це пов'язано із тим, що не всі з них містять положення щодо можливості проведення експертизи на звернення правоохоронних органів іноземної держави. У випадку неможливості надання такого виду правової допомоги в межах конкретної Конвенції доцільним буде вивчити можливість звернутися про правову допомогу до іноземної держави на підставі інших міжнародних угод (універсальних, багатосторонніх) або навіть на умовах взаємності.

В той же час готуючи запит (доручення) про надання міжнародної правової допомоги слідчий повинен виходити з того, що його виконання буде здійснюватись відповідно до іноземного кримінально-процесуального законодавства. Тому форма і зміст клопотання, а також викладене у ньому безпосереднє прохання про проведення експертизи, виклик експерта не повинні суперечити міжнародному та національному законодавству запитуючої держави і одночасно виступати для іноземних органів належною підставою для надання правової допомоги.

Процесуальне оформлення доручення проведення експертизи іноземним фахівцям на території України передбачає наступні дії: перевірка відсутності обставин визначених у ст.54,62 КПК України, винесення постанови визнання особи експертом, відповідно до ст.75,77 КПК України, роз'яснення йому процесуальних прав та обов'язків відповідно до ст. 19, 75,

77 України, винесення постанови про призначення експертизи відповідно до ст.ст.75, 76 та 196 КПК України. Участь іноземця як експерта у кримінальному судочинстві також може бути пов'язана з необхідністю залучення перекладача задля перекладу матеріалів справи необхідних для проведення експертизи, на наступного перекладу висновку експерта.

Враховання наведених рекомендацій щодо визначення підстав для залучення іноземних фахівців, належного процесуального оформлення прийнятого рішення дозволить більш ефективно використовувати допомогу іноземних фахівців та уникнути браку у слідчій роботі.

УДК 343.143

Н.А. Анчабадзе

кандидат юридических наук, доцент
професор кафедри дослідження документів
(Волгоградская академия МВД РФ)

Е.С. Попов

експерт Волгоградская лаборатория
судебной экспертизы при МЮ РФ, аспирант
(Волгоградский институт экономики, социологии и права)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗНАНИЙ В ОБЛАСТИ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКСПЕРТНОГО ПРОФИЛЯ

Данная статья посвящена возможности преодоления проблем развития судебной экспертизы с помощью введения в учебный процесс новых учебных дисциплин при базовой подготовке экспертов.

Ключевые слова: судебный эксперт, проблемы подготовки, международное сотрудничество, координация исследований, специальный учебный курс, зарубежные научные исследования.

Стаття присвячена можливості подолання проблем розвитку судової експертизи з допомогою впровадження в навчальний процес нових навчальних дисциплін при базовій підготовці експертів.

Ключові слова: судовий експерт, проблеми підготовки, міжнародне співробітництво, координація досліджень, спеціальний навчальний курс, зарубіжні наукові дослідження.

This article is devoted to the possibility of overcoming the problems of the development of the forensic science with the help of new educational disciplines in the basic training of experts.

Key word: forensic expert, problems of training, international partnership, coordination of research, special training course, foreign scientific research.

Одной из существенных проблем развития судебной экспертизы в России в настоящее время является отсутствие координации научной деятельности между различными ведомствами одной страны, а также отсутствие какой-либо существенной и достаточно полной информации об исследованиях, проводимых зарубежными специалистами.

К большому сожалению, в образовательных учреждениях и практических экспертных подразделениях системы МВД РФ никто не занимается переводом и публикацией научных изысканий зарубежных коллег. Все методические и справочные материалы по направлениям судебной экспертизы, созданные зарубежом, приходится получать из различных косвенных источников, в основном - из материалов международных выставок и конференций, проводимых производителями специальной техники и кафедрами некоторых институтов криминалистики зарубежных стран (в частности, Австралии, Австрии, Азербайджана, Казахстана, Литвы, Латвии, Мексики, Польши, Эстонии и других).

Тем не менее, представители различных государств могут и должны проводить совместные изыскания в области судебно-экспертной деятельности, результаты которых будут являться объективной предпосылкой для повышения эффективности проведения исследований в области новых родов и видов судебных экспертиз¹. Думается, сейчас - как никогда раньше - требуются объединение исследователей в области судебной экспертизы в целях поиска новых форм противодействия преступности (в том числе, транснациональной) и выработке эффективных механизмов, обеспечивающих защиту прав и свобод граждан.

Следует отметить, что одним из самых интенсивно развивающихся направлений судебной экспертизы зарубежом (в странах Европы и Северной Америки) является исследование сомнительных

¹ Усов А. И., Омелянюк Г. Г., Ламухина О. А. Возможности использования международных стандартов в судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации / Теория и практика судебной экспертизы, 2009, № 3.

документов, в частности – осуществляемое с помощью различных инструментальных и математических методов¹. В настоящее время учеными-криминалистами из различных стран разрабатываются тематики²:

- комплексного исследования реквизитов документов в содержательном, лингвистическом, графическом и техническом направлениях;
- исследования копий почерковых объектов, выполненных с помощью факсимиле, репрографической техники, различного вида технических приборов (в том числе, электромеханических пантографов);
- методологии исследования почерковых объектов с учетом биометрических характеристик личности;
- использования специализированных технических средств и программного обеспечения для решения вопросов почерковедения и технической экспертизы документов;
- разработки методик (в том числе математически обоснованных), посвященных определению свойств личности по почерку;
- оценки заключений и отчетов экспертов о выполненных исследованиях, в том числе – частных (негосударственных) экспертов.

Для повышения качества образования при подготовке конкурентно-способных специалистов в области судебной экспертизы в России и любой другой стране необходимо изучать и апробировать результаты научной и практической деятельности иностранных коллег, полученные в результате международного сотрудничества³.

В Волгоградской академии МВД РФ на кафедре исследования документов факультета подготовки экспертов-криминалистов с этой целью преподается учебная дисциплина "Судебная экспертиза зарубежных стран". Данная дисциплина была включена в процесс обучения слушателей 5 курса в целях ознакомления их с вопросами организации и функционирования судебно-экспертных учреждений за

¹ Милевский Г. Вроцлавские симпозиумы по исследованию письма / Вестник криминалистики, 2010, № 4.

² Хазиев Ш.Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права / Теория и практика судебной экспертизы, 2007, № 4.

³ Бородаев В. Е. Об основных направлениях сотрудничества государственных судебно-экспертных учреждений государств-членов Евразийского экономического сообщества / Теория и практика судебной экспертизы, 2010, № 1.

границей России. В процессе ее изучения рассматриваются особенности иностранных институтов судебной экспертизы, в частности:

- принципы подготовки судебных экспертов;
- возможности технической и материальной базы экспертных подразделений правоохранительных органов;
- правовые вопросы, связанные с назначением и проведением экспертизы;
- вопросы оценки заключения эксперта как части доказательственной базы;
- методические принципы отдельных традиционных исследований.

При этом особое внимание уделяется судебно-экспертной науке в англо-американской правовой семье¹. В процессе лабораторно-практических занятий приводятся примеры практических и теоретических исследований, которые осуществляются зарубежными учеными и практиками в области судебной экспертизы. В настоящее время в связи со спецификой обучения на факультете студентов из стран Содружества Независимых Государств в учебный процесс были включены вопросы деятельности судебно-экспертных учреждений бывших республик СССР (Беларуси, Украины, Казахстана, Азербайджана и некоторых других) на современном этапе их развития.

В высшем учебном заведении, готовящем специалистов для правоохранительных органов, которое стремится быть интегрированным в международное образовательное пространство и обладать международным признанием, целесообразно введение подобных учебных дисциплин или специальных курсов². Такой подход к обучению специалистов обусловлен глобальными социально-экономическими преобразованиями (в том числе - и преступными), которые происходят и будут происходить в процессе глобализации в современном мире.

¹ Никитина И. Э. Организация деятельности судебно-экспертных учреждений европейских стран / Судебная экспертиза, 2010, № 1.

² Хазиев Ш. Н. Международное сотрудничество в области обучения и повышения квалификации судебных экспертов / Теория и практика судебной экспертизы, 2011, № 1.

УДК 343.982.32

Т.П. Бірюкова

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

В.В. Бірюков

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСНОВИ МЕТОДИКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

В статье рассматривается понятие криминалистической идентификации. Анализируются свойства объектов идентификации. Определяется понятие идентификационного периода, рассматриваются стадии идентификации, дается классификация и характеристика криминалистических идентификационных методик исследования различных объектов.

Ключевые слова: идентификация, объекты идентификации, идентификационный период, свойства объектов, признаки объектов, стадии идентификации.

У статті розглядається поняття криміналістичної ідентифікації. Анализуються властивості об'єктів ідентифікації. Визначається поняття ідентифікаційного періоду, розглядаються стадії ідентифікації, наводиться класифікація та характеристика криміналістичних ідентифікаційних методик з дослідження різних об'єктів.

Ключові слова: ідентифікація, об'єкти ідентифікації, ідентифікаційний період, властивості об'єктів, ознаки об'єктів, стадії ідентифікації.

The concept of criminalistics authentication is examined in the article. Properties of objects of authentication are analysed. The concept of identification period is determined, the stages of authentication are examined, classification and description of criminalistics identification methods of research of different objects is given.

Key words: identification, identificational objects, identificational period, properties of objects, sign of object, stage of the identification.

Необхідність встановлення об'єктивної картини події злочину, зробити неочевидне явним, придатним для сприйняття та дослідження, і зрештою, оперуючи отриманою інформацією, надати йому належну

правову оцінку, ініціює використання суб'єктами розслідування надійних методів. Одним з таких, що забезпечує ототожнення об'єктів за залишеними ними слідами в результаті установлення факту їх перебування в конкретному місці у минулому, є метод криміналістичної ідентифікації.

Ідентифікувати об'єкт - означає установити його тотожність. Іншими словами - це установлення тих же самих властивостей та ознак в різних об'єктах, або того ж самого об'єкта у його різних станах та проявах за часом. Як метод, ідентифікація використовується в багатьох галузях знань та напрямках людської діяльності. Однак, в криміналістиці та діяльності з розслідування злочинів, він був значно розвинений і перетворився в специфічний, надійний інструмент ретроспективного пізнання.

Криміналістична ідентифікація ґрунтується на положеннях діалектики й у першу чергу на тому, що всі об'єкти і явища матеріального світу індивідуальні, а отже, виходячи з цього, можуть бути тотожними лише самі собі [1, 3]. Саме індивідуальність об'єктів матеріального світу покладено на основу криміналістичної ідентифікації. Поряд з індивідуальністю на можливість ідентифікації безпосередньо впливають незмінність (стабільність) об'єктів, а також їх здатність до відображення. Указані властивості між собою доволі тісно взаємопов'язані.

Незмінність (стабільність) - властивість відносна. В процесі життєдіяльності, об'єкти матеріального світу знаходяться в постійній взаємодії з іншими, що приводить до втрати і зміни існуючих і появи нових ознак. Тривалість часу, протягом якого об'єкти залишаються незмінними, залежить від багатьох факторів, а їх ідентифікація можлива за умов, що ознаки не піддалися істотним змінам, а деякі наявні зміни можна пояснити певними об'єктивними обставинами. Термін часу, протягом якого об'єкти придатні для ідентифікації за їхніми відображеннями чи іншими проявами у минулому, називають ідентифікаційним періодом. Він безпосередньо залежить: від властивостей самого об'єкта, а також об'єкта, на якому відобразились його властивості; від характеру та інтенсивності впливу зовнішніх факторів, та ін. Ідентифікаційний період розглядається у взаємозв'язку об'єктів та слідів, що ними залишені. Зникнення одного з них або втрата ним ідентифікаційних властивостей тягне закінчення ідентифікаційного періоду взагалі. Наприклад, на черепках старовинних горшків, які у великій кількості знаходяться на місці розкопів давньогрецького міста Ольвія, що знаходився на території нинішньої Миколаївської області,

доволі часто зустрічаються відбитки візерунків пальців. Завдяки особливій технології, що використовувалася при виготовленні посуду в той час, ці візерунки мають високу стабільність (деякі проіснували понад 2500 років і невідомо скільки ще проіснують), але ж провести за ними ідентифікацію неможливо – об'єкт, яким вони були утворені (конкретний майстер) на сьогодні просто не існує. Він повною мірою втратив усі свої властивості, що були йому притаманними на час взаємодії – матерія перейшла в інший якісний стан. Наведений приклад свідчить, що, незважаючи на високу стабільність відображення, втрата об'єкта, яким його було утворено, тягне припинення ідентифікаційного періоду взагалі. Хоча слід зазначити, що за наявності декількох таких відображень можливо здійснити один з різновидів криміналістичної ідентифікації – встановити єдине джерело їх походження. У даному випадку можна встановити, що до певної кількості черепків торкалась рука одного майстра (за умови наявності на них ідентичних слідів), але ідентифікувати самого майстра, неможливо.

В практиці розслідування ідентифікаційний період часто залежить від властивостей об'єкта – носія відображень, а саме, від того, яким чином або речовиною сформовано сліди, від впливу на них зовнішніх факторів, від дій осіб, зацікавлених у знищенні слідів, від професійної майстерності працівників правоохоронних органів, що їх виявляють, вилучають, зберігають, досліджують та використовують.

Таким чином, криміналістична ідентифікація ґрунтується на наступних властивостях об'єктів матеріального світу: а) індивідуальність; б) відносна стабільність (незмінність); в) здатність до відображення [7, 28].

Як метод вона є спеціальним методом криміналістики, який полягає в ототожненні об'єктів за їх відображеннями з метою використання отриманої інформації в процесі розслідування злочинів.

Метод криміналістичної ідентифікації в діяльності з розкриття злочинів дозволяє вирішити наступні основні завдання: а) ототожнення об'єктів за їх відображеннями (слідами); б) установлення факту залишення декількох слідів одним об'єктом; в) вирішення питання – чи не складала у минулому певні об'єкти єдине ціле.

Як спеціальний метод, він лежить в основі цілої низки криміналістичних методик, спрямованих на ототожнення самих різноманітних об'єктів за їх відображеннями, а також деяких слідчих дій, наприклад, в тактиці проведення впізнання.

Завдяки тому, що даний метод є надійним, точним інструментом ретроспективного пізнання, він знайшов застосування у багатьох галузях знань та напрямках людської діяльності. Особливе місце йому належить в роботі інформаційних систем, саме він забезпечує можливість аналізу та синтезу інформації, що містять бази даних, як звичайних моно-систем, так і інтегрованих у єдиний банк даних.

На сьогодні існує ціла низка криміналістичних ідентифікаційних методик з дослідження різних об'єктів та слідів, що ними залишаються. Це методики ототожнювання людини за слідами рук, за ознаками письмової мови та почерку, за ознаками зовнішності, ідентифікація знаряддя за слідами механічного впливу на перешкоду, ідентифікація транспортного засобу за слідами шин та ін. Поряд з ідентифікацією за матеріальними слідами - відображеннями розроблено ряд ідентифікаційних методик ототожнення людини за слідами речовинами (ДНК, крові, та ін.). Вони різняться між собою за об'єктами, що виступають у ролі ідентифікуємих, особливостями слідів (ідентифікуючих об'єктів) та характером слідоутворення, а відповідно й сукупністю спеціальних знань, що є необхідними для проведення конкретного виду дослідження. Але, незважаючи на це, всі ідентифікаційні методики мають багато спільного.

Дослідження являє собою процес поступового накопичення інформації про об'єкти шляхом вивчення їх ознак і властивостей. При цьому широко користуються методами аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння, різноманітними приватно-науковими методами і, в першу чергу, математичними, й ін. Взагалі дослідження протікає у напрямку від загального до часткового. Цілком логічно, що спочатку визначаються загальні ознаки (властивості, форма, розміри, колір та ін.). Збіг загальних ознак та властивостей в об'єктах, надає можливість віднести їх до конкретної групи. Якщо об'єкти відносяться до однієї й тієї ж групи (тобто співпадають їх загальні ознаки), процес ототожнення триває, здійснюється перехід від загального до конкретного, аналізуються й порівнюються їх приватні ознаки та вирішується питання про тотожність.

Отже установлення групової належності знаходить місце при проведенні будь-якого виду ідентифікації, як складова порівняльного дослідження. Рішенню питання про тотожність завжди передують встановлення групової належності.

Коли в процесі порівняння загальних ознак в об'єктах встановлюється їх розбіжність, надходять висновку, що об'єкти належать до

різних груп. Таке положення виключає необхідність подальшого дослідження і служить підставою для висновку про відсутність тотожності.

В окремих випадках установлення групової належності надає підстави для вирішення завдань, як доказового так і розшукового характеру. Воно виступає, як самостійне неідентифікаційне дослідження, або як складове ідентифікаційного.

Наприклад, при проведенні діагностичних досліджень зброї, об'єкт порівнюють за загальними ознаками визначених аналогічних об'єктів, що знаходяться в колекції чи каталозі. І за умов, коли загальні ознаки збігаються (досліджування приватних в таких випадках навіть недоцільно) надходять висновку, що той чи інший об'єкт відноситься до конкретного виду зброї, тобто він є окремим її екземпляром. Також, до встановлення групової належності прибігають у тих випадках, коли з різних причин ототожнення провести неможливо. Це можуть бути наступні випадки:

1) коли сукупність ознак, що відобразилися в ідентифікуючому об'єкті, недостатня для вирішення питання про тотожність (наприклад, у сліді взуття не відобразилися, або втратили під впливом якихось причин, деталі, що складають приватні ознаки, а залишилися тільки розміри й форма підошви);

2) коли об'єкт, тотожність якого необхідно встановити, в період між часом, що пройшов від відображення до дослідження перетерпів суттєві зміни і нова сукупність його ознак не відповідає тій, котра відобразилася в ідентифікуючому об'єкті (наприклад, робоче лезо ломика, який використовувався для зламу перешкоди, після здійснення злочину було заточеним – піддано механічному впливу);

3) коли є в наявності ідентифікуючий об'єкт (слід), але ідентифікуємий відсутній (така ситуація характерна для початкового етапу розслідування – сліди досліджуються з метою вирішення питання щодо придатності їх для ідентифікації та встановлення групової належності об'єктів, що могли їх утворити – це дозволяє звузити коло об'єктів та вести їх пошук цілеспрямовано);

4) коли об'єкти взагалі не можуть бути ідентифікованими, тому що вони не мають просторової форми – рідкі, газоподібні та сишучі речовини. Дослідженням цих об'єктів може бути встановлена лише групова їхня належність.

В процесі дослідження, метою якого є визначення групової належності, об'єкти прийнято розрізняти на ті, групова належність

яких установлюється, та ті, за допомогою яких групова належність установлюється, а також зразки. В якості зразків використовуються натуральні об'єкти, групова приналежність яких заздалегідь відома. Для порівняння використовуються також довідкові матеріали, що містять опис ознак, характерних для певних груп об'єктів, довідково-допоміжні колекції та ін.

Установлення групової належності полягає у визначенні сутності й призначенні предмета (наприклад, дослідження ножа для вирішення питань щодо його виготовлення, його відповідність за конструкцією та властивостями певному виду холодної зброї чи ножів господарсько-промислового призначення); установленні належності декількох об'єктів або речовин до однієї або різних груп (наприклад, часток ґрунту, виявлених на взутті підозрюваного, і зразків ґрунту з місця події) та ін.

В цілому ж ідентифікаційне дослідження відрізняється від установлення групової належності завданнями і кінцевими результатами. В першому випадку дослідження спрямоване на встановлення тотожності об'єктів, а в другому - групової належності, тобто віднесення об'єкта до певної групи об'єктів ідентифікація по почерку [6, 25].

Як ідентифікаційні дослідження так і дослідження з метою встановлення групової належності за матеріально-фіксованими слідами можуть бути проведеними як в рамках процесуальної форми (як складові експертизи), так і поза нею (як складові перевірок за обліками, попередніх досліджень та ін.).

В структурному плані ідентифікаційне дослідження, як і дослідження з метою встановлення групової належності складається з трьох стадій:

- роздільного дослідження;
- порівняльного дослідження,
- оцінки результатів та формулювання висновків.

Роздільне дослідження починається з огляду об'єктів. Досліджуючи їх, суб'єкт ідентифікації окремо ретельно вивчає характер відображення та ступінь виразу загальних і окремих ознак, вирішує питання про придатність об'єктів для ототожнення чи вирішення питань щодо встановлення групової належності. При необхідності також вирішує питання щодо встановлення групової належності. Для цього може користуватись визначеними зразками з колекцій, каталогів, довідників та ін.

Порівняльне дослідження полягає у встановленні збігу або розбіжності ознак та властивостей об'єктів. В ньому можна виділити дві стадії: перша - загальна, яка полягає у порівнянні загальних ознак і вирішенні питання про належність об'єктів, що представлені на ідентифікацію до однієї групи (таким чином вирішити питання про їх порівнянність); друга - детальна, яка полягає в дослідженні приватних ознак (в об'єктах, що підлягають порівнянню), виявленні їх сукупності, що надає можливість встановлення ідентифікаційної індивідуальності, базуючись на чому роблять висновок стосовно тотожності чи її відсутності.

При проведенні порівняльного дослідження користуються методиками зіставлення, суміщення за площиною чи лінією розподілу, а також накладення одномасштабних зображень ідентифікуемого об'єкта на зображення ідентифікуючого. При перевірці за обліками частіше обмежуються зіставленням. Але при дослідженнях указані методи в залежності від обставин можуть використовуватися як поодинокі, так і в комплексі.

Заключною стадією ідентифікаційного дослідження є оцінка одержаних результатів і формулювання висновку про тотожність чи групову належність. Порівнюючи властивості та ознаки, суб'єкт ідентифікації встановлює їх збіг чи відмінність. Якщо збіг ознак стійкий і утворює неповторну сукупність, а відмінності, які мають місце, не суттєві і пояснюються природними змінами об'єктів, то надходять висновку про тотожність. У протилежному випадку констатують відсутність тотожності.

Коли з будь-яких причин, загальні ознаки співпадають, але різняться приватні, і їх сукупність не дає підстав для констатації тотожності, процес ідентифікації закінчується віднесенням об'єкта до певної групи.

За результатами дослідження суб'єкт ідентифікації надходить до висновку, який може бути представленим у вигляді довідки (при перевірці за обліками, чи попередньому дослідженню речей), або у вигляді експертного висновку. Висновок ідентифікаційного дослідження може бути сформульований:

- як категоричний позитивний (коли за слідами встановлено тотожність об'єкта);

- як категоричний негативний (про відсутність тотожності) при цьому може бути визначеною належність об'єкта до певної групи;

– про неможливість встановлення тотожності (з поясненням причин) і про належність об'єкта до визначеної групи.

За допомогою криміналістичної ідентифікації може бути простежений причинний зв'язок матеріальних елементів не лише одного і того ж, але і різних злочинів. Встановлення за допомогою ідентифікації факту використання при скоюванні різних злочинів одних і тих же знарядь і засобів або факту здійснення їх однією і тією ж особою або злочинною групою має дуже велике значення. Інформація, зібрана при розслідуванні однієї справи, використовується для розкриття і розслідування інших злочинів, а об'єднання справ в одне провадження дозволяє розслідувати їх усебічно і в повному об'ємі [3, 491].

Використана література:

1. Белкин Р.С., Равен самому себе / Белкин Р.С. Сегай М.Я. - К.: Лыбедь, 1991. - 144 с.
2. Берновский Ю.Н. Основы идентификации продукции и документов: учеб. пособие для студентов вузов / Ю.Н.Берновский. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2007. - 351 с.
3. Колдин В.Я. Судебная идентификация. - М.: ЛексЭст, 2002. - 528 с.
4. Колдин В.Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам. Изд-во Московского университета. 1969. - 149 с.
5. Колдин В.Я. Идентификация при расследовании преступлений. М.: "Юрид.лит.", 1978. - 144 с.
6. Салтевский М.В. Идентификация и установление групповой принадлежности. Х., 1965. - 46 с.
7. Сегай М.Я. Методология судебной идентификации. К., изд.РИО МВД УССР, 1970. - 256 с.

УДК 343.982

О.В. Юнацький

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

СУЧАСНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

В статті розглядаються сучасні шляхи розвитку теорії і практики судової експертизи, перспективні методи судово-експертної діяльності. На-

дається аналіз та оцінка загальнонаукових та спеціальних методів судової експертизи, насамперед, методів математичного та кібернетичного моделювання.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, моделювання, математизація та автоматизація судової експертизи.

В статье рассматриваются современные пути развития теории и практики судебной экспертизы, наиболее перспективные методы судебно-экспертной деятельности. Дается анализ и оценка общенаучным и специальным методам судебной экспертизы, таким как метод математического и кибернетического моделирования.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, моделирование, математизация и автоматизация судебной экспертизы.

The article addresses the modern ways of the forensic examination's theory and practice development. It tackles the most state-of-the-art methods of forensic activity. The analysis and assessment are given to the scientific and specialized methods of forensic examination, such as the method of mathematical and cybernetic modelling.

Key words: forensic activity, modelling, mathematization and automatization of forensic examination.

Загальновідомо, що уявне сприйняття людиною об'єктів матеріального світу залежить від окремих об'єктивних та суб'єктивних факторів. Вони не тільки взаємодіють, вони доповнюють, взаємно ініціюють один одного, будучи при цьому певними "регуляторами" в процесі дослідження джерел інформації.

Велика роль в такому пізнанні відводиться загальнонауковим методам, які використовуються або можуть використовуватися будь-якою наукою¹. Сповнюючись специфічного змісту, але не змінюючись у своїй логіко-гносеологічній основі, вони можуть використовуватись як безпосередньо так і в пристосованому вигляді². При характеристиці цих методів, серед них умовно можна виділити: методи, що застосовуються в емпіричних дослідженнях (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент); методи, що застосовуються як на емпіричному,

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко та ін. - К.: Укр. енцикл., 2001. - Т. 3: К-М. - С.618.

² Лисиченко В.К. Криміналістическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): Автореф. дисс. ...д-ра юрид. наук. - К.,1974. - С.40.

так і на теоретичному рівнях (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, використання приладів, історичний і логічний методи тощо) та методи, що застосовуються в теоретичних дослідженнях (ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод, сходження від абстрактного до конкретного)¹.

При характеристиці методів судової експертизи, варто відзначити, що під методом розуміють систему логічних і (або) інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом². Але тут до методів виконання експертних завдань пред'являється ряд специфічних вимог, основними з яких є: а) методи, які застосовуються, не повинні призводити до пошкодження або істотної зміни речових доказів, тобто так звані "неруйнуючі методи"; б) методи, які рекомендуються для експертної практики, повинні бути науково обґрунтованими та експериментально випробуваними; в) результати застосування методів повинні бути очевидними і наглядними для всіх учасників процесу; г) застосування методів у процесі експертизи не повинно обмежувати законні інтереси і права громадян, принижувати їх честь та гідність³.

Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін та деякі інші вчені⁴ вважають, що ефективність методу експертного дослідження визначається можливістю отримання максимального обсягу інформації про об'єкт при мінімальних затратах часу, праці та матеріальних благ. Отримані при цьому результати повинні характеризуватися точністю, наочністю і надійністю. Ми повністю поділяємо дану точку зору, але хотілося б особливо відмітити, що окрім вищезазначеного все актуальніше постає питання про застосування неруйнуючих методів дослідження, одними з яких є методи моделювання, насамперед, методи математичного та кібернетичного моделювання.

¹ Сичивица О.М. Методы и формы научного познания. - М.: Высш. шк., 1972.- С.8-64.

² Словарь основных терминов судебных экспертиз / Арсеньев В.Д., Берлянд Г.Ш., Гранат Н.Л. и др./ Отв. ред. А.И. Винберг, А.Р. Шляхов.- М.: ВНИИСЭ, 1980.- С.43.

³ Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования // Общее учение о методах судебной экспертизы: Сб.науч.тр.- М.: ВНИИСЭ, 1977.- Вып.28.- С.54-93.

⁴ Основы судебной экспертизы / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Козлова Р.Н. и др. - М.: Закон и право, 1997.- Ч. 1: Общая теория.- С.254.

У теперішній час розвитку судової експертизи ніхто не піддає сумніву позицію, що математизація і автоматизація судово-експертного дослідження являють собою актуальну проблему, вирішення якої дозволить значно покращити продуктивність праці експертів, зробити висновки більш обґрунтованими, підняти процес дослідження на якісно новий рівень¹.

Розглянемо математичні методи дослідження, що застосовуються в сучасній криміналістичній науці та у сфері судових експертиз.

Перш за все відзначимо, що процес "математизації" криміналістики нині відбувається за трьома напрямками².

Перший з них - загальнотеоретичний. У цьому аспекті процес "математизації" поставив перед фахівцями-експертами завдання принципового обґрунтування можливостей застосування математичних методів дослідження та визначення тих галузей науки, при розробці яких ці методи можуть дати найбільш ефективні результати. У літературі цей напрям представлений в роботах В.А.Пошквявічуса, М.С.Польового, О.О.Ейсмана, М.О.Селіванова, З.І.Кірсанова, Л.Г.Ед-жубова та інших науковців.

У дослідженнях загальнотеоретичного характеру отримали своє відображення і два інші напрями процесу "математизації".

Другий напрям даного процесу - використання математичних методів (моделей) в розробці проблем теорії криміналістичної ідентифікації та її практичного застосування.

Суть цього напрямку як шляху використання результатів "математизації" охарактеризовані О.Р.Шляховим, який відмітив подвійну роль математичних методів в судовій експертизі: з одного боку, вони виступають складовою частиною функціонування ЕОМ у вигляді програмних комплексів вирішення завдань, з іншого боку, вони можуть використовуватися самостійно і забезпечувати повне або част-

¹ Викарук А.Я. Основные направления применения математических методов и ЭВМ в некоторых родах судебной экспертизы // Проблемы автоматизации, создания ИПС и применения математических методов в судебной экспертизе: Сб. науч. тр. - М.: Академия МВД СССР, 1987. - С.31.

² Белкин Р.С., Викарук А.Я. Концептуальные основания применения математических методов и ЭВМ в криминалистике и судебной экспертизе // Проблемы автоматизации, создания ИПС и применения математических методов в судебной экспертизе: Сб.науч.тр.- М.: Академия МВД СССР, 1987. - С.20-23.

кове вирішення завдань судової експертизи¹.

Математичні методи (моделі) систематично застосовуються у методиках проведення трасологічних, балістичних, почеркознавчих, автотехнічних та інших експертиз.

Практика використання математичних методів в судовій експертизі свідчить про те, що необхідно чітко розмежовувати застосування математичних методів для обробки інформації, що отримується в процесі вивчення об'єктів судової експертизи, і розробку математичних моделей для вирішення судово-експертних завдань на основі результатів дослідження.

Розробка математичних моделей для типових судово-експертних завдань завжди ініціюється потребою вирішення конкретних, індивідуально визначених завдань. Фахівець-математик в тісному контакті з судовим експертом виділяє найбільш суттєві кількісні закономірності, які дають можливість розробити математичну модель не лише для конкретного судово-експертного завдання, але і для цілого типу завдань. У цьому і знаходиться глибокий сенс "математизації" вирішення.

Математичні методи в судовій експертизі є не лише методами вивчення об'єктів, отримання інформації про них (як, наприклад, фізичні і хімічні методи), але і методами вирішення судово-експертних завдань на основі результатів дослідження.

Третій напрям математизації спеціальних наукових досліджень зводиться до застосування математичних методів (моделей) під час вирішення проблем криміналістичної тактики і методики.

Так, О.О.Ейсман відмітив, що процес доказування не може бути описаний за допомогою засобів традиційної логіки, передусім, тому, що усі його процедури, як прості, так і складні, носять не лише якісний характер, але і кількісний. Саме оціночна, кількісна сторона доказування створює основні труднощі під час моделювання окремих об'єктів².

Розширення сфери застосування математичних методів (моделей) логічно спричинило можливість їх використання для вирішення практичних завдань на базі комп'ютерних технологій.

¹ Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1977. – Вып.28. – С.17.

² Эйсман А.А. Структурный анализ и моделирование судебных доказательств // Правовая кибернетика. – М., 1970. – С.182.

Так, в теперішній час математичні методи і методи програмування в основному використовуються для створення різних систем накопичення, передачі та дослідження даних про об'єкти експертного дослідження.

Не дивлячись на те, що кожна експертна методика, заснована на використанні комп'ютерних програм, специфічна та орієнтована на дослідження різних об'єктів, всі вони мають ряд спільних властивостей. Ми погоджуємось з позицією Т.В. Толстухіною, яка вважає, що їх поєднують такі положення:

а) в основі всіх методик знаходяться принципи правової інформатики і кібернетики, а саме принцип системної організованості об'єкта пізнання, кількісних визначень, використання математичного апарату, функціональний та алгоритмічний підхід до процесу пізнання і самого об'єкту пізнання;

б) методологічною передумовою комп'ютеризації будь-якого завдання є її математичне моделювання та розробка алгоритму виконання цього завдання. Математичне моделювання включає в себе не тільки побудову моделі виконання завдання, але й створення моделі порівняння об'єктів, ознак і т.ін. Ці моделі будуються не математиками або фізиками, а експертами конкретної спеціальності;

в) для кожної методики, яка розробляється, характерна певна структура, наприклад, постановка завдання, визначення мети дослідження, визначення допоміжних завдань, вибір засобів і прийомів вирішення допоміжних завдань, отримання результату, його оцінка, прийняття рішення;

г) жодна методика від початку і до кінця не може бути реалізована за допомогою комп'ютера. Використання ЕОМ лише об'єктивізує процес пізнання і доповнює якісний підхід до процесу дослідження¹.

Таким чином, "математизація" судової експертизи - це природний процес, що обумовлений сучасним етапом її розвитку, а також необхідністю виконання тих завдань, які ставить перед нею практика. У цьому процесі "математизація" виступає як універсальна форма інтеграції знань, є одним з найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку та вдосконалення як теорії, так і практики судової експертизи.

¹ Толстухина Т.В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий: Дисс... докт. юрид. наук. - М., 1999. - С.74-75.

УДК 343.983

Л.Г. Бордюгов
кандидат юридических наук
заместитель директора по НДР
(Донецкий научно-исследовательский
институт судебных экспертиз)

СУДЕБНАЯ ИНЖЕНЕРНО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ФОРМИРУЮЩИЙСЯ РОД СУДЕБНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Рассмотрены вопросы формирования судебной инженерно-экологической экспертизы, как рода судебно-экологической экспертизы. Даны понятия предмета, объектов, задач судебной инженерно-экологической экспертизы.

Ключевые слова: судебная инженерно-экологическая экспертиза, предмет, объекты, задачи судебной инженерно-экологической экспертизы.

Розглянуті питання формування судової інженерно-екологічної експертизи, як роду судово-екологічної експертизи. Надані поняття предмета, об'єктів, завдань судової інженерно-екологічної експертизи.

Ключові слова: судова інженерно-екологічна експертиза, предмет, об'єкти, завдання судової інженерно-екологічної експертизи.

Questions of formation of judicial engineering and ecological examination, as sorts of judicial and ecological examination are considered. Concepts of a subject, objects, problems of judicial engineering and ecological examination are given.

Key words: judicial engineering and ecological examination, subject, objects, problems of judicial engineering and ecological examination.

Анализ следственной и судебной практики показывает, что успешное расследование экологических преступлений в значительной мере зависит от правильного, своевременного, всестороннего и качественного использования специальных знаний судебного эксперта-эколога¹.

¹ Рузметов С.А. Современные проблемы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений // С.А. Рузметов // Вестник криминалистики. - М.: Спарк, 2005. - Вып. 3 (15). - С. 90.

В настоящее время, как в Украине, так и в России ведутся научные исследования, посвященные вопросам теории судебно-экологической экспертизы.

В специальной литературе выделяются следующие роды судебно-экологической экспертизы:

- судебная экспертиза экологического состояния почвенно-геологических объектов;
- судебная экспертиза экологического состояния биogeоценозов;
- судебная экспертиза экологического состояния водных объектов;
- судебная экспертиза экологического состояния атмосферного воздуха;
- судебная экспертиза радиационной обстановки;
- судебная экспертиза влияния субъекта хозяйствования на окружающую среду;
- судебная экспертиза исследования обстоятельств экологического правонарушения;
- судебная экспертиза исследования технологических, технических, организационных и других причин, условий возникновения экологического правонарушения и его последствий¹.

Однако целесообразно было бы такое количество родов судебной экологической экспертизы сузить к следующим:

- судебная экспертиза экологического состояния окружающей среды;
- судебная экспертиза влияния субъекта хозяйствования на окружающую среду;
- судебная экспертиза исследования обстоятельств чрезвычайной экологической ситуации;
- судебная экспертиза исследования технологических, технических, организационных причин, условий и последствий возникнове-

¹ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. - М.: Норма, 2005. - С.568.; Омелянюк Г.Г. Перспективы развития судебно-экологической экспертизы в России / Г.Г. Омелянюк, М.В. Никулина // Современное состояние и перспективы развития новых направлений судебных экспертиз в России и за рубежом. Материалы международной научно-практической конференции (Калининград, 23 - 24 апреля 2003 г.). - Калининград, 2003. - С. 174-177.

ния чрезвычайной экологической ситуации.

Последний в указанном перечне род экспертиз предлагается называть судебной инженерно-экологической экспертизой.

Судебная инженерно-экологическая экспертиза, базируется на использовании специальных знаний в области инженерной экологии и других смежных дисциплинах.

Инженерная экология – прикладная дисциплина, представляющая собой систему научно обоснованных инженерно-технических мероприятий, направленных на сохранение качества окружающей среды в условиях растущего промышленного производства. Инженерная экология возникла на стыке технических, естественных и социальных наук¹.

Судебная инженерно-экологическая экспертиза базируется на определенных теоретических и методических основах. Ее содержание и некоторые общеметодологические положения нашли отражение в специальной литературе, в научных разработках, получают признание в экспертной, следственной и судебной практике. Однако некоторые ее положения (учение о предмете, объекте, задачах, методах и т.д.) еще требуют углубленного и систематизированного теоретического обоснования и развития.

Судебная инженерно-экологическая экспертиза – это процессуальное действие, сущность которого состоит в специальном исследовании, направленном на установление обстоятельств и организационно-технических причин и последствий чрезвычайной экологической ситуации, проводимое в предусмотренном процессуальным законодательством порядке сведущими в области инженерной экологии и других смежных дисциплинах лицами, по поручению органа расследования или суда с целью установления фактических данных, которые в форме заключения судебного эксперта могут стать доказательством в уголовном, гражданском, административном или хозяйственном деле.

Предмет судебной инженерно-экологической экспертизы составляет комплекс (совокупность) фактических данных об обстоятельствах чрезвычайной экологической ситуации, связанных с ее механизмом, а также с действиями (бездействием) причастных к чрезвычайной эко-

¹ Инженерная экология: Учебник / Под ред. проф. В.Т. Медведева. – М.: Гардарики, 2002. – С.10.

логической ситуации лиц, устанавливаемых на основе специальных знаний в области инженерной экологии и других смежных дисциплинах путем исследования объектов, предоставленных эксперту органом, назначившим экспертизу.

Объектами судебной инженерно-экологической экспертизы являются материальные и материализованные источники информации, содержащие фактические данные об обстоятельствах чрезвычайной экологической ситуации, установленные процессуальным законодательством, закрепленные в материалах дела и предоставленные эксперту органом, назначившим экспертизу, для экспертного исследования с целью решения поставленных вопросов и установление фактов, входящих в предмет судебной инженерно-экологической экспертизы.

Источниками информации в качестве объектов судебной инженерно-экологической экспертизы могут выступать различные предметы, находящиеся на месте происшествия, в том числе оборудование, коммуникации, средства производства, средства защиты, обеспечивающие экологически-безопасное функционирование предприятия, а также иные источники информации об обстоятельствах чрезвычайной экологической ситуации, зафиксированные (описанные, отображенные в схемах, фотографиях, планах и т.д.) в предоставленных материалах дела, совокупность которых дает возможность эксперту-экологу после исследований дать исчерпывающие ответы на поставленные перед ним вопросы.

К основным задачам судебной инженерно-экологической экспертизы относятся следующие:

- определение обстоятельств, которые связаны с наступлением чрезвычайной экологической ситуации;

- установление технических и организационных причин нарушений технологического процесса производства, если это способствовало выделению загрязняющих веществ, энергии, выбросам иных вредных веществ, а также накоплению промышленных и бытовых отходов;

- установление соответствия действий / бездействий лиц, причастных к чрезвычайной экологической ситуации, требованиям законодательства в сфере экологической безопасности, охраны окружающей природной среды и использования природных ресурсов;

- установление причинно-следственных зависимостей между действиями / бездействиями специально уполномоченных лиц в об-

ласти охраны окружающей природного среды, использования природных ресурсов и экологической безопасности и наступившими последствиями.

Разработка ключевых категорий судебной инженерно-экологической экспертизы, т.е. определение понятий ее объекта, предмета, круга решаемых задач, играет важную роль в определении ее места в системе судебных экспертиз, и в дальнейшей в разработке ее теоретических и методических основ.

УДК 343. 148

В.Г. Хахановський

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри інформаційних технологій
(Національна академія внутрішніх справ)

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовані можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи та використання спеціальних знань в сфері протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: судового експерта, спеціаліст, експертиза, висновок експерта.

В статье проанализированы возможности судебной компьютерно-технической экспертизы и использование специальных знаний в области противодействия киберпреступности.

Ключевые слова: судебного эксперта, специалист, экспертиза, заключение эксперта.

In the article proanalyzovany possibility sudebnoy is computer and technology and the use of special ekspertyzy knowledge of protyvodeystvyvya kyberprestupnosti.

Key words: sudebnoho an expert, specialist, Expertise, Conclusion expert.

Вимоги сучасності та потреби практики диктують необхідність розгляду проблем запобігання кіберзлочинам, їх виявлення, особливостей методик розкриття, документування та розслідування.

Дослідженню проблем боротьби з комп'ютерною злочинністю присвятили свої роботи закордонні та вітчизняні науковці, зокрема Ю. М. Батурич, П. Д. Біленчук, В.В. Бірюков, В. М. Бутузов, В. Б. Вехов,

В. Д. Гавловский, В. О. Голубев, М. В. Гуцалюк, М. В. Карчевський, В. Є. Козлов, В. В. Крилов, Н. С. Полевой, Е. В. Рижков, Б. В. Романюк, І. Р. Шинкаренко, В. П. Шеломенцев, Н. Г. Шурухнов та ін. Разом з тим, протидія такого виду злочинам у першу чергу потребує широкого використання спеціальних знань, зміст яких у роботах, наведених вище авторів розкривається здебільшого лише фрагментарно.

Стосовно спеціальних знань взагалі слід зазначити, що це поняття не визначено ні у законодавчих актах, ні у кримінально-процесуальному кодексі України. Тлумачення цього поняття можна знайти у науковій літературі. Зокрема, Н. І. Клименко під спеціальними знаннями розуміє знання, які лежать в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій. Спеціальні знання - професійні знання та вміння у сфері науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для вирішення питань, що виникають при розслідуванні та розгляді у суді конкретних справ. Спеціальними називають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими. Дійсно, такими знаннями володіють професійні фахівці у тій або іншій сфері, вони набуваються у процесі навчання та певної практичної діяльності [1]. При цьому їх розуміють не тільки як власне відповідні знання, а й як навички та вміння із застосування цих знань. Особи, які володіють такими знаннями та досвідом, іменуються у судочинстві обізнаними особами [2]; [3].

У першу чергу відповідними спеціальними знаннями володіють судові експерти, а також особи, що залучаються до процесуальних дій як спеціалісти. Однак, слідчі та оперативні працівники теж, без сумніву, мають бути в достатній мірі обізнаними з можливостями певних видів судових експертиз. За рівнем обізнаності у цій сфері вони можуть, звичайно, поступатися судовим експертам чи спеціалістам, та іменувати таких осіб можна, як пропонує, зокрема, А. В. Іщенко, фахівцями.

Так, оперативні працівники підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю, підготовка яких нині здійснюється у трьох відомчих вищих навчальних закладах (Національній академії внутрішніх справ, Харківському національному університеті внутрішніх справ та Донецькому юридичному інституті МВС України) повинні знати завдання та можливості судових комп'ютерно-технічних експертиз.

Відомо, що об'єктами дослідження комп'ютерно-технічної експертизи є комп'ютерні носії інформації, комп'ютерні системи та комплекси, програмні продукти. Завдання такого дослідження: вста-

новлення технічного стану комп'ютерної техніки; виявлення інформації, файлів на різних носіях, визначення її цільового призначення; відновлення видаленої інформації; встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам, їх авторства, ознак контрафактності; виявлення ознак підключення до комп'ютерних мереж; визначення вартості апаратних та програмних засобів тощо [4].

Виділяють такі види комп'ютерно-технічної експертизи: апаратно-комп'ютерна; програмно-комп'ютерна; інформаційно-комп'ютерна (експертиза даних). Крім того, слід підтримати низку авторів, які виділяють ще один вид експертизи - комп'ютерно-мережну. На наш погляд, саме комп'ютерно-мережна експертиза являє найбільший інтерес для протидії кіберзлочинності, оскільки дозволяє встановити факти і обставини, пов'язані з використанням мережних і телекомунікаційних технологій. Об'єктами дослідження тут можуть бути комп'ютери користувачів, у тому числі - глобальної мережі Інтернет, ресурси провайдера, інформаційні послуги тощо. Слід зазначити, що в комп'ютерно-мережній експертизі низка фахівців виділяє як підвид телематичну експертизу (такий розподіл потребує окремих наукових досліджень) з метою вивчення засобів телекомунікацій і рухомого зв'язку як матеріальних носіїв інформації про факт чи злочинну подію.

Дійсно, проведення такої експертизи дозволяє встановити технічні параметри телекомунікаційної системи, топологію апаратних засобів, об'єднаних у таку систему; факт та спосіб доступу до неї, використання її інформаційних ресурсів; ознаки втручання в роботу телекомунікаційної системи; шляхи маршрутизації даних в телекомунікаційній системі; відомості про користувача комп'ютерної системи (логіни, паролі, права доступу); вміст протоколів з'єднань тощо. Таку інформацію часто треба встановити вже під час виявлення та документування кіберзлочинів. Тому було б, на наш погляд, доречним впровадження до складу підрозділів по боротьбі з такими злочинами посади судового експерта та відповідного обладнання.

Доречно зазначити, що деякі автори до переліку питань, які вирішуються комп'ютерно-технічною експертизою, продовжують, не враховуючи сучасні умови, включати питання типу: "Чи є представлений на дослідження технічний пристрій засобом комп'ютерної техніки?" Думається, що вирішення такого питання не потребує застосувань спеціальних знань.

Слід зазначити, що з метою автоматизації комп'ютерно-технічної

експертизи можна застосовувати спеціальні комп'ютеризовані системи, зокрема: "EnCase" – судово-експертний комплекс інструментальних методів і засобів забезпечення всіх стадій експертного дослідження комп'ютерних систем – від попереднього огляду комп'ютерної інформації до складання висновку експерта (розробка компанії Guidance Software). Серед подібних автоматизованих комплексів відомі також "Vogon International" та ILOOK Investigator [5].

Використана література:

1. Клименко Н.І. Шодо питань про компетенцію судового експерта // Криміналістичний вісник. – № 2 (14), 2010. – С. 19-23.
2. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій / Н.І. Клименко. – К. : Ін. Юре, 2007. – 527 с.
3. Нагорний Г.М. Закон України "Про судову експертизу" / Г.М. Нагорний, М.Я. Сегай, Б.М. Ісакович // Право України. – 1999. – № 2. – С. 75-78.
4. Россинская Е.Р., Усов А.И. "Судебная компьютерно-техническая экспертиза". – М.: Право и закон, 2001.
5. Усов А.И. Основы методического обеспечения судебно-экспертного исследования компьютерных средств и систем. – М.: Право и закон, 2002.

УДК 343.982

І.В. Гора

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
(Національна академія СБ України)

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду проблем призначення судово-психіатричної експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Стаття посвящена рассмотрению проблем назначения судебно-психиатрической экспертизы по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины.

Ключевые слова: судебно-психиатрическая экспертиза, комплексная психолого-психиатрическая экспертиза.

The article is determined to overlook the matter of appointing court-psychiatric expertise according to new Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: forensic psychiatric examination, a complex psychological and psychiatric examination.

Сьогодні вже вступив в дію Кримінальний процесуальний закон України, на якого чекали співробітники правоохоронних органів, судді, адвокати. Метою розроблення нового кримінального процесуального законодавства було забезпечення належного захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів особи. Важливим в цьому розумінні є розвиток інституту судової експертизи в кримінальному процесі, адже кримінальне провадження сьогодні не можна уявити без використання досягнень різних галузей наукових знань. Судова експертиза є одним з унікальних способів отримання цінної доказової інформації, а її висновки є важливим джерелом доказів, що сприяють встановленню істини. До того ж, призначення й проведення експертизи доволі детально регламентовано відповідними нормами Кримінального процесуального кодексу, що є важливою запорукою дотримання прав учасників кримінального процесу.

В новому Кримінальному процесуальному кодексі законодавчо закріплено чіткий перелік підстав, за яких сторони кримінального провадження можуть втручатися у сферу приватного або особистого життя громадян і розголошувати відповідні таємниці. Безумовно, що даний перелік не можна вважати вичерпним, він може бути суттєво змінений і доповнений, але необхідність його включення у відповідні законодавчі акти уявляється на сьогодні очевидним. Це продиктоване й тим, що інколи можна спостерігати свавілля з боку співробітників правоохоронних органів, які без зумовлених потребами справи підстав призначають судові експертизи відносно особи, які суттєво зачіпають її права й інтереси. Слідчі, призначаючи судово-медичні, судово-психіатричні або судово-психологічні експертизи, найчастіше використовують тривіальне, нічим не пояснене мотивування "з метою розкриття злочину", тому що іншого виходу у них не має за відсутності у законі чіткого переліку таких підстав.

Метою цієї статті є розкриття особливостей призначення судово-психіатричної експертизи відносно окремих учасників кримінального

судочинства. Якщо для встановлення осудності підозрюваного вітчизняне законодавство передбачає обов'язковість призначення експертизи (ст. 509 КПК¹), оскільки в своєму рішенні суд повинен спиратися на спеціальні знання в галузі психіатрії, то обов'язковості проведення судової експертизи для встановлення інших психічних чи фізичних станів обвинувачених, підозрюваних, потерпілих, а часом і свідків, законом не передбачено. Проте наявність в особи вад психічного чи фізичного здоров'я, які впливають на здатність розуміти сутність перебігу процесу, керувати своїми діями, правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні свідчення, можна встановити лише в разі застосування спеціальних знань. У зазначених випадках оцінка судом показань особи без врахування думки фахівців щодо стану її фізичного чи психічного здоров'я може привести до помилок в обґрунтуванні прийнятих рішень. Встановлення таких станів людини – завдання надто важке й інколи воно під силу не просто експертам, а лише комплексній експертизі. Під час проведення експертного дослідження потрібно виявити не тільки психічний розлад чи фізичну хворобу, але й ступінь їх впливу на психологічні механізми формування поведінки як психологічного феномену. До того ж, власне основне значення буде мати саме психологічний висновок щодо здатності особи в повній або неповній мірі усвідомлювати свої дії, керувати ними, розуміти сутність обставин, що мають значення для справи і давати про них показання.

Показання свідків і потерпілих на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду справи є одним з важливих видів доказів в кримінальному процесі, а тому оцінка їх вірогідності надзвичайно важлива для забезпечення повноти й об'єктивності кримінального провадження. Показання навіть психічно здорових осіб інколи бувають недостатньо повноцінними і суперечать дійсності. Це може залежати від емоційного стану свідка чи потерпілого, властивостей пам'яті людини, механізмів сприйняття і відтворення інформації, індивідуальних особливостей особи, бажання чи небажання повідомити окремі факти. Для того, що бути повноцінним свідком, особа повин-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Правова єдність, 2012.

на мати збережені психічні функції, розуміти юридичну сторону події і наслідки для обвинуваченого повідомлених нею відомостей.

Визнаючи доцільність постановки питання щодо необхідності удосконалення законодавчого регулювання підстав призначення й проведення експертизи в кримінальному судочинстві, вважаємо, що в процесуальному законі ця проблема повинна розв'язуватися не на процедурному рівні, стосовно до окремих категорій справ, а шляхом визначення критеріїв обов'язкового призначення судової експертизи. Зобов'язання слідчого або прокурора звернутися за проведенням експертизи, яке законодавець визначає в ст.242 КПК, стосується призначення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумніви щодо його осудності, обмеженої осудності. Відповідно до ст. 119 КК осудною визначається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Неосудність законодавець в цій же статті КК визначає як неможливість під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розпаду психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Встановлення психічного стану є компетенцією судово-психіатричної експертизи, а стан осудності визначає лише суд, проте за умови обов'язкового проведення експертизи і спираючись на висновки судових експертів. Проте психічний, а так само і фізичний стан особи можуть впливати на здатність підозрюваного самостійно захищати свої права і законні інтереси в кримінальному судочинстві. Встановлення стану фізичного чи психічного здоров'я особи не можна відносити до компетенції суду, а оскільки їх визначення має істотне значення для прийняття процесуальних рішень, то вважаємо, що призначення експертизи з цих питань має чітку спрямованість на забезпечення прав підозрюваного в процесі.

Вітчизняним законодавством передбачене обов'язкове призначення експертизи, об'єктом дослідження якої є така категорія учасників процесу як потерпілі, для встановлення лише причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, статевої зрілості потерпілої (п. 1,2,4,5 ст. 242 КПК). Однак доволі часто трапляються випадки, коли психічний чи фізичний стан потерпілого як під час вчинення суспільно-небезпечних дій проти нього, так і на час проведення кримінального провадження, викликає сумніви щодо здатності

потерпілого правильно сприймати обставини, які мають значення для справи і давати про них показання. Так само трапляються випадки, коли обвинувачений, який є осудним відносно вчиненого ним діяння, на час проведення досудового розслідування втрачає здатність правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, керувати своїми діями, давати правильні свідчення, що фактично робить його процесуально недієздатним. З огляду на завдання, що стоять перед розслідуванням, поведінка всіх учасників процесу повинна бути свідомо регульованою. Законодавець повинен розрізняти потребу у визначенні психічного стану особи для розв'язання питання щодо осудності, визначення фізичного або психічного стану особи за наявності сумнівів щодо можливості її усвідомлювати свої дії або керувати ними на час проведення процесуальних дій, а також визначення фізичного чи психічного стану в разі наявності сумнівів щодо здатності процесуальної особи правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінального провадження і давати про них правильні показання.

Важливим моментом призначення будь-якого виду експертиз є правильна постановка питань перед експертами. Наявний в спеціальній літературі перелік питань, які ставлять перед судовими психіатрами, дещо застарів. В багатьох випадках питання перед експертом ставлять формально, без з'ясування всього необхідного кола обставин. В разі призначення судово-психіатричної експертизи доцільно встановлювати можливість особи бути владним над собою і керувати своїми діями під час проведення слідчих дій за його участю¹. Траплялися випадки, коли в матеріалах кримінальної справи були відомості про наявне психічне захворювання у підозрюваного, зокрема проходження ним до вчинення суспільно-небезпечних дій або в період їх вчинення лікування в спеціалізованому психіатричному закладі. Такі відомості можуть бути приводом для призначення не просто психіатричної експертизи, а комплексної психолого-психіатричної експертизи з метою встановлення можливості особи під час вчинення суспільно-небезпечних дій в силу наявного психічного розладу в

¹ Мохонько А.Р. О работе судебно-психиатрических экспертных комиссий в 1996 г. / А.Р.Мохонько // Российский психиатрический журнал. - 1997. - № 3. - С. 50-57.

повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій чи бездіяльності, або керувати ними, а також наявності або відсутності підстав для призначення примусових заходів медичного характеру. Не дивлячись на суто психіатричний характер завдань, потреба використання знань спеціалістів в галузі психології зумовлена адекватністю і особливою ефективністю застосування психологічних знань і методів для оцінки якості регуляції поведінки особи, що має правове значення. До спільної компетенції експерта-психолога і експерта-психіатра відносять диференційоване визначення міри усвідомлення і довільності відповідальної поведінки. Обов'язковим є проведення цього виду комплексної судової експертизи стосовно аномальних суб'єктів, які вчинили кримінальні правопорушення в стані афекту. Лише судова психолого-психіатрична експертиза дає змогу досліджувати результати взаємодії психопатологічного (наявність психічних аномалій) і психологічного (вікового, емоційного, особистісного) факторів¹. Приводом для призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи стосовно суб'єктів, які вчинили злочин в стані афекту, є відомості щодо особливостей поведінки особи в момент вчинення злочину. Експертна оцінка таких афективних реакцій є предметом комплексної психолого-психіатричної експертизи².

Висновок. Викладене дає підстави стверджувати, що питання встановлення стану психічного здоров'я особи не можна відносити до компетенції суду, а оскільки їх визначення має істотне значення для прийняття процесуальних рішень, то призначення експертизи з цих питань має чітку спрямованість на забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка в процесі. Законодавець повинен розрізняти потребу у визначенні психічного стану особи для розв'язання питання щодо осудності, визначення фізичного або психічного стану особи за наявності сумнівів щодо можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними на час проведення процесуальних дій, а також визначення фізичного чи психічного стану в

¹ Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. - М.: Юрид. лит. 1988. - С.115-116.

² Судебная психиатрия: Учебник /под ред. А.С. Дмитриева, Т.В. Клименко. - М.: Юрист, 1998. - С.131-139.

разі наявності сумнівів щодо здатності процесуальної особи правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінального провадження і давати про них правильні показання.

УДК 343.985

Н.П. Исаченко

кандидат юридических наук,
доцент кафедри криміналістическої техніки
(Волгоградская академия МВД России)

Т.Н. Янина

преподаватель кафедры криміналістическої техніки
(Волгоградская академия МВД России)

ЛЕНТА SCOTCH, КАК ОБЪЕКТ ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Стаття посвящена выявлению следов рук на липких лентах Scotch. Новизна состоит в разработке новых методов по применению растворителей, в концентрациях, позволяющих разъединять слои липких лент без повреждения следов рук, образованных потожировым веществом.

Ключевые слова: дактилоскопическая экспертиза, липкая лента Scotch, следы рук, эксперт, набор "Стикер", нейтрализатор, порошок.

Стаття присвячена виявленню слідів рук на липких лентах Scotch. Новизна полягає у розробці нових методів застосування розчинювачів, у концентраціях, що дозволяють роз'єднювати слої липких лент без пошкодження слідів рук, що утворені поти жировою речовиною.

Ключові слова: дактилоскопічна експертиза, липка лента Scotch, сліди рук, експерт, набір "Стикер", нейтралізатор, порошок.

The article is devoted to finding traces of hands on sticky tape Scotch. The novelty consists in the development of new methods for the use of solvents in concentrations that allow uncoupling layers of sticky tape without damaging the traces of hands formed potozhirovyim substance.

Key words: fingerprint examination, tape Scotch, fingerprints, an expert, a set of "Sticker," neutralizer powder.

При раскрытии и расследовании преступлений основной задачей органов внутренних дел является внедрение научных методов и технических средств в борьбе с преступностью. Применение совре-

менных научных методов ведет к увеличению изъятых следов с мест происшествий.

При производстве дактилоскопических экспертиз на исследование эксперту поступают различные объекты, связанные с событием преступления. В последние два десятилетия, при осмотре мест происшествий часто изымаются липкие ленты Scotch, которые преступники используют в процессе подготовки и при совершении преступлений (связывание рук, ног, заклеивание рта жертвы, для крепежа взрывчатых устройств и т.п.). Липкие ленты Scotch имеют хорошую следовоспринимающую поверхность. Но склеивание нескольких слоев ленты делает следы рук, отобразившихся на их поверхности недоступными для исследования. По этой причине данные вещественные доказательства остаются вне поля зрения экспертов-криминалистов, и объекты не исследуются в полном объеме. Доказательственное же значение дактилоскопической экспертизы в раскрытии и расследовании преступлений трудно переоценить.

Объектом исследования являются следы рук, оставленные преступниками на поверхности липких лент Scotch. Основная цель – достижение качественного уровня осмотра липких лент Scotch на полимерной основе при выявлении и фиксации следов рук. Новизна состоит в разработке новых методов по применению растворителей, в концентрациях, позволяющих разъединять слои липких лент без повреждения следов рук, образованных потожиловым веществом.

Для выявления следов рук на клейких поверхностях пленок сотрудниками экспертно-криминалистических подразделений МВД России применяется порошок для липкой ленты Scotch. Этот порошок осаждается на следах, оставленных на клейкой стороне липкой ленты и дает хорошие результаты на прозрачных и слегка окрашенных лентах: упаковочных, защитных, хирургических, лентах для ремонта трубопроводов, клейких микропористых для изоляции швов, а также клейких этикетках. Порошок применим и для выявления следов на влажных лентах. В набор "Стикер" производства ООО "Криминалистическая техника" (Россия) входят следующие компоненты:

- нейтритализатор, служащий для неразрушающего отделения пленки от контактирующей поверхности с сохранением липкого слоя и имеющих на нем следов рук;

- специализированные порошки (черный или белый), предназначенные для выявления следов рук на клейкой поверхности пленки;

- растворитель для специализированных порошков;
- вспомогательное оснащение (емкости, зажимы, пипетки, перчатки, кисти, фонарь, приспособления для сушки и т.д.).

Работа с использованием набора "Стикер" осуществляется в два этапа:

- отделение пленки от поверхности объекта;
- выявление следов рук.

Отделение пленки от липкой поверхности объекта со следами рук проводят, как правило, вдвоем. При этом используется нейтрализатор, действие которого основано на временной блокировке липких свойств пленки. Один эксперт, набрав в пластиковую пипетку (или пластиковую емкость с пипеткой) 2-3мл нейтрализатора, равномерно смачивает им зону отделения липкого слоя пленки от поверхности со следами рук, осторожно (с помощью пинцета с пластиковыми губками) отделяя пленку от поверхности. Второй эксперт с помощью пинцета перехватывает у первого эксперта отделенный конец пленки. При этом необходимо следить за тем, чтобы контакт пленки с пинцетом производился в местах, свободных от следов рук.

Контроль наличия следов рук на липком слое пленки рекомендуется осуществлять с помощью налобного фонаря, закрепленного на голове первого эксперта, и фонаря, находящегося в руках у второго эксперта.

Сушку пленок длиной до 0,5м рекомендуется осуществлять в горизонтальном положении, а длиной от 0,5 до 1,5м - в вертикальном положении, используя специальные приспособления и зажимы, входящие в состав набора. Время сушки - не более 3 мин. Конструкция обоих приспособлений позволяет в процессе сушки исследовать клейкую поверхность пленки в проходящем или коспадающем свете для обнаружения следов рук или микрочастиц.

Обнаруженные микросубъекты изымают с липкой поверхности пленки с помощью пинцетов для работы с микроволокнами. Это должно быть осуществлено до начала обработки клейкого слоя пленки пастообразными растворами¹.

Участки со следами рук, помечают метками, которые наносят на гладкую сторону пленки.

¹ После воздействия нейтрализатора проведение биологических исследований невозможно.

После отделения пленки от поверхности ее высушивают и через 1 – 2 минуты полностью восстанавливается ее форма; при этом сохраняются нанесенные на нее рисунки и надписи.

Для выявления на пленке следов рук приготавливают пастообразную смесь из растворителя и 10г порошка (порошок выбирается в зависимости от цвета исследуемой липкой ленты: для темных пленок используется белый порошок; для светлых и прозрачных – черный). Для приготовления смеси в мерную пластиковую емкость объемом 30 мл высыпают порошок требуемого цвета, затем наливают растворитель до уровня 20мл и с помощью кисти размешивают до пастообразного состояния. Отрезок пленки длиной не более 0,5м с предполагаемыми следами рук закрепляют с помощью зажимов с пластмассовыми губками на кювете (входящей в состав набора). Отмеченный участок пленки со следами рук обкладывают грузами с двух сторон, в образовавшуюся нишу заливают пастообразную смесь¹. Толщина слоя смеси должна быть не менее 3 – 4 мм, нанесение более тонкого слоя может привести к потере следов вследствие быстрого ее высыхания.

Время обработки смесью клейкой поверхности пленки 15 – 20 минут. После этого грузы из кюветы извлекают, а кювету с пленкой под наклоном помещают под слабую струю проточной холодной воды для удаления пастообразной смеси. Затем пленку осматривают. Если следы рук проявились недостаточно, то пастообразную смесь наносят заново; время вторичной обработки – 15 минут. Затем пленку промывают, осматривают и высушивают.

Выявленные после высыхания пленки следы рук фотографируют. Затем их следует вырезать, покрыть прозрачной транспортировочной пленкой и упаковать в транспортировочную тару.

В зависимости от времени нахождения следов рук на клейкой поверхности, условий хранения пленки и перепадов температуры, обработка пастообразной смесью может не дать необходимых результатов. В таком случае целесообразно сфотографировать следы и упаковать участки пленки с выявленными следами без защитной транспортировочной пленки, закрепив их неподвижно в футляры (коробки), чтобы исключить возможность слипания.

¹ Следует учитывать, что пастообразная смесь частично теряет свои свойства через 1 ч после приготовления.

В настоящее время данными техническими средствами оснащены еще не все ЭКЦ, ЭКП, ЭКО МВД РФ и крайне мало информации в специальной литературе о методах выявления, фиксации и изъятия следов рук на различных, липких лентах.

Следы рук выявленные и установленные в процессе исследования при производстве дактилоскопической экспертизы, согласно уголовно-процессуального кодекса РФ, являются доказательствами. Использование данных экспертизы в судебном разбирательстве послужит одним из источников установление истины по уголовному делу.

УДК 343.985

А.В. Кочубей

кандидат химических наук, доцент,
профессор кафедры
криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ НОВЫХ ПЛАСТИЧЕСКИХ МАСС ДЛЯ ИЗЪЯТИЯ ОБЪЕМНЫХ СЛЕДОВ

В статье освещены вопросы использования строительных герметиков для изготовления слепков с объемных следов на сыпучих поверхностях.

Ключевые слова: объемные следы, изготовление слепков, методика, приготовление растворов.

У статті висвітлені питання використання будівельних герметиків для виготовлення зліпків з об'ємних слідів на сипучих поверхнях.

Ключові слова: об'ємні сліди, виготовлення зліпків, методика виготовлення розчинів.

The article highlights the use of construction sealants for the manufacture of three-dimensional casts of tracks on loose surfaces.

Key words: three-dimensional marks, making molds, a technique, cooking solutions.

Описанные и широко использующиеся на практике методы изготовления слепков из гипса и полимерных паст имеют один существенный недостаток - сложность работы с объемными следами, образованными на сыпучих грунтах - песке, пыли и др. Увлажнение

грунта с целью его упрочнения или опрыскивание лаком для образования корочки не всегда приводит к желаемому результату, так как масса раствора гипса достаточно велика и существует высокая вероятность нарушения рельефа следа. Это приводит к уничтожению не только частных, но и общих признаков.

Использование специально разработанных для целей изготовления слепков с объемных следов полимерных паст в значительной степени ограничено вязкостью материала. При его нанесении сыпучая и, как правило, очень мягкая рельефная поверхность следа смещается в направлении движения пасты, а при вертикальном нанесении - вдавливается.

То же можно сказать и о предлагавшемся методе, основанном на использовании монтажной пены.

Для устранения перечисленных недостатков нами были проведены серии экспериментов по возможности использования композиционного материала, нанесение которого на поверхность объемного следа не нарушало бы его рельеф.

Наиболее простым решением проблемы было бы использование разбавленных растворов полимерных паст, специально разработанных для работы с объемными следами. Однако, разбавление пасты органическими растворителями и уменьшение ее вязкости не приводит к желаемому результату. Нанесение раствора методом заливки дает положительный эффект только на песчаном грунте, предварительно смоченном водой. Пылевые же объемные следы, так же как и в случае использования стандартных масс, подвергаются значительным разрушениям. Разбавление материала до вязкости, позволяющей использовать пульверизатор, приводит к тому, что слепок остается полужидким, так как в этом случае процесс полимеризации пасты проходит не до конца и полного затвердевания массы не наступает.

В качестве базовых компаундов нами были выбраны различные по назначению бытовые герметики. Выбор был обусловлен несколькими причинами.

Во-первых, эти материалы широко используются в ремонтно-строительных работах, а, следовательно, не будут возникать проблемы с их получением.

Во-вторых, застывший герметик обладает рядом преимуществ по сравнению с традиционным гипсовым слепком - эластичный материал не подвержен механическому разрушению в результате удара, получение экспериментальных следов воспроизводит реальный ме-

ханизм слепообразования, существует возможность получения слепков различного цвета и оттенков.

В-третьих, несмотря на широкую стоимостную палитру бытовых герметиков, как правило, в качестве пленкообразователя, или основы, используется всего несколько видов полимеров. Свойства же слепков, определяющие возможность производства экспертизы, не зависят от эксплуатационных свойств герметика - его влагостойкости, термостойкости, масло- бензостойкости и т.д., а следовательно нет необходимости в использовании дорогих материалов.

Всего было апробировано восемь различных составов и во всех случаях были получены удовлетворительные результаты.

Суть предлагаемого метода сводится к следующему. 50-100 г. (мл) герметика помещается в стеклянную или пластиковую емкость объемом 300-500 мл, куда добавляется органический растворитель в объеме 5/1-10/1 (на 50 г герметика необходимо 250-500 мл растворителя).

Если приготовить раствор более вязкий, то он забьет сопло пультверизатора. Если слишком жидкий, то процесс застывания массы займет слишком много времени и при этом существует вероятность появления в слепке пузырьков - часть растворителя в объеме не сможет испариться через уже застывший внешний слой.

Выбор растворителя достаточно важный элемент подготовки заливочной массы. Различные пленкообразователи, составляющие основу герметика, имеют разную степень растворимости в одних и тех же веществах, и один и тот же растворитель, подходящий для одного герметика, может не растворять другой.

Принцип подбора растворителя основан на правиле растворимости - подобное растворяется в подобном. На упаковках герметика всегда указывается его состав, в том числе, и растворитель, использованный при его производстве. Оптимального эффекта можно добиться, если использовать тот же растворитель, однако это не всегда возможно. Многие, фирмы-производители используют достаточно редкие соединения, которые сложно найти даже в химических лабораториях. В подобных случаях необходимо использовать заменитель - более простой и доступный состав. Важно только, чтобы эти соединения относились к одному и тому же классу органических соединений. Например, если в герметике используется соединение, относящееся к простым спиртам, то и растворять пленкообразователь необходимо в спирте (этиловом), если к предельным и непредельным уг-

леводородам, то - в уайтспирите, альдегиды и кетоны можно заменить ацетоном и т.д.

Количество растворителя подбирается эмпирически для разных пленкообразователей. Во-первых, различие герметиков по назначению определяет их различие по составу, что, в свою очередь, влияет на величину первоначальной вязкости. Вполне естественно, что чем выше исходная вязкость, тем больше растворителя потребуется для получения требуемого раствора. Во-вторых, растворимость каждого пленкообразователя имеет свое индивидуальное значение, и чем она выше, тем меньше растворителя потребуется. Конечная вязкость определяется визуально - она должна быть на уровне растительного масла или немного ниже.

Приготовленный раствор помещают в емкость - пластиковую бутылку или бытовой пульверизатор (процесс растворения можно проводить в этой емкости), навинчивают разбрызгиватель и проверяют достаточность или недостаточность разбавления массы. Достаточной можно считать разбавление, при котором раствор разбрызгивается в виде облака, не образуя струи жидкости, а нажатие на ручку разбрызгивателя не требует особых усилий.

Изготовление слепка сводится к многократному опылению следа полученным раствором. С расстояния 50-60 см на след сверху и с боков распыляется масса так, чтобы жидкость покрыла поверхность следа (смочила его), но не стекала бы по вертикальным и наклонным поверхностям. Через несколько минут (время зависит от погодных условий и использованного растворителя) растворитель из заливаемой массы испаряется, на поверхности следа формируется тонкий слой твердого материала, абсолютно точно копирующий все признаки следа, и процедура повторяется. Количество процедур зависит от объема следа и концентрации раствора.

В результате каждой повторной операции толщина слепка увеличивается и на третьем-четвертом повторе количество добавляемого раствора может быть несколько больше, так как на поверхности следа уже образовалась прочная пленка герметика. Однако, излишнее увеличение объема добавляемого раствора нежелательно по причине затруднения испарения растворителя из слишком толстого слоя. После образования слоя примерно в 0,5 см в слепок укладывается бечевка с биркой, на которую в последующем будет сделана пояснительная надпись.

После высыхания герметика, которое определяется по запаху и твердости, готовый слепок вынимается и упаковывается.

Неоспоримым преимуществом полученного таким образом слепка является возможность получения в ходе производства трасологической экспертизы экспериментальных следов с воспроизведением механизма слепообразования.

УДК 343.982.4

П.А. Черногор

завідувач лабораторією
криміналістичних досліджень
(*Донецький науково-дослідницький
Інститут судових експертиз*)

СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ПОНЯТТЯ ТЕХНІЧНОГО ЗОБРАЖЕННЯ ДОКУМЕНТА

Статтю присвячено удосконаленню термінології у галузі технічної експертизи документів та почеркознавчої експертизи, розмежуванню понять "копія документа" й "технічне зображення документа".

Ключові слова: технічне зображення документа, копія документа, монтаж, документ, техніко-криміналістичне дослідження документа, почеркознавча експертиза.

Статья посвящена усовершенствованию терминологии в области технической экспертизы документов и почерковедческой экспертизы, разграничению понятий "копия документа" и "техническое изображение документа".

Ключевые слова: техническое изображение документа, копия документа, монтаж, документ, технико-криминалистическое исследование документа, почерковедческая экспертиза.

The article is devoted to the improvement of terminology in the field of forensic document examination and handwriting expertise; there are differentiated the terms such as "a copy of the document" and "a technical image of the document".

Key words: technical image of document, copy of document, montage, document, forensic document examination, handwriting expertise.

Аналіз експертної практики свідчить, що із розвитком сучасних технологій все частіше об'єктами дослідження при проведенні судової експертизи стають не тільки документи, але й їхні копії.

Законодавець визначає документ як "інформацію, зафіксовану на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі"¹, "матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носії"². У кримінальному праві документ розглядається як "належним чином оформлений матеріальний носій будь-якої інформації, призначений для посвідчення юридично значимих фактів і подій"³. У криміналістиці документ розуміють як матеріально фіксовану інформацію поза пам'яттю людини та ПК, що відображає своїм змістом юридично значущі відносини і факти, що породжують правові наслідки при використанні документів⁴. У судовій експертизі документ - це матеріальний об'єкт дослідження, що являє собою предмет (папір, картон, тканину, магнітний та оптичний носії і т.ін.), на якому мовними знаками зафіксована інформація (думки людини та відомості про факти), який призначений для її передачі в часі та просторі⁵.

Разом з тим, в експертній практиці мають місце випадки, коли об'єктами експертизи стають копії документів.

Термін "копія" походить від лат. "соріа", що означає "множинність". Копії з'явилися з появою документів, оскільки виникла потреба повторювати текст. У практичних цілях складались збірники копій, грамот. У Західній Європі такі збірники називались картуляріями та були відомі з X століття. У Росії вони отримали назву копієвих книг та списків. Серед відомих давньоруських копій можна назвати "Список Краткого собрания ханських ярлыков русским митрополи-

¹ ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять / ДЕРЖСПОЖИВСТАНДАРТ УКРАЇНИ. - Київ, 2005. - 32 с. - С. 2.

² Закон України від 09.04.1999 "Про обов'язковий примірник документів" (у редакції від 05.02.2012). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-14>, Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1999. - № 22-23. - Ст.199.

³ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Бориков, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання третє. - Х.: ТОВ "Одіссеї", 2006. - 1152 с. - С. 930.

⁴ Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. - К.: Кондор, 2005. - 588 с., 32 іл. - С. 211.

⁵ Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України: Уклад. К.М. Ковальов, О.О. Давидова, В.В. Коваленко, Т.В. Тимофеева. - К. 2007. - 34 с.

там" (у російському перекладі) XV сторіччя¹.

Державний стандарт України визначає копію як документ, що містить точне знакове відтворення змісту чи документної інформації іншого документа і в окремих випадках – деяких його зовнішніх ознак. При цьому під документною інформацією розуміється уся інформація документа (зміст, відбитки печаток, штампів, реєстраційні номери, резолюції, підписи, інші реквізити та службові позначки, а також маргіналії, філіграні, елементи бланка та захисту)². У юридичній науці можна зустріти визначення терміну копії документа як точного відтворення тексту та інших реквізитів документа, яке при належному порядку засвідчення має таку саму юридичну силу, що й оригінал³; документів, що повністю відтворюють інформацію з оригіналу та усіх їхніх зовнішніх ознак, що не мають, проте, юридичної сили⁴. У судовій експертизі копією називаються "об'єкти, які за допомогою технічних засобів на матеріальному носії (папері тощо) повністю відтворюють зовнішній вигляд оригіналу документа, виготовлені та засвідчені в установленому законодавством порядку"⁵.

Як слушно зазначають В.В. Бірюков та В.В. Коваленко, копії документів відносяться до похідних речових доказів, і на відміну від оригінала обсяг інформації у них обмежений⁶. Те ж зазначає й професор Г.І. Кочаров - "Похідний речовий доказ – це модель, що відтворює певні властивості оригінала"⁷.

Проте у слідчих та судових органів термін "копія" трактується неоднозначно, його використовують для зазначення будь-яких доку-

¹ Ларьков Н.С. Документоведение: Учебное пособие. – АСТ, 2006. – 72 с. – С. 65.

² ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять / ДЕРЖСПОЖИВСТАНДАРТ УКРАЇНИ. – Київ, 2005. – 32 с. – С. 3.

³ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1988. – Т. 3: К-М., 2001. – С.347.

⁴ Охотников А.В., Булавина Е.А. Документоведение и делопроизводство: Учебное пособие. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: издательский центр "МарТ", 2005. – 304 с. – (Серия "Безупречные документы"). – С. 23.

⁵ Методика судово-почерковознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України: Уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. – К., 2008. – 34 с. – С.6.

⁶ Бірюков В.В., Коваленко В.В. Криміналістичне дослідження документів: Монографія. – Луганськ: РІО; РВШ ЛІВС МВС. – Луганськ, 1999. – 162 с. – С.15.

⁷ Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – С. 644.

ментів, які відтворюють певні властивості оригінала незалежно від їхнього способу та часу відтворення, юридичної сили тощо, що викликає плутанину у термінології й потребує уточнення.

У березні 2012 року міжвідомчою групою експертних установ з метою усунення вказаного було розроблено методичний лист, у якому запропоновано розподіл копій (у широкому сенсі цього вислову) на групи по їх юридичній значимості та способу відтворення.

Зокрема, запропоновано ввести термін "технічне зображення документа", тобто відтворення на матеріальному носії зображення зовнішнього вигляду документа та його реквізитів за допомогою технічних засобів, без належного засвідчення. У разі недотримання встановлених законодавством і правилами діловодства вимог щодо способу виготовлення та порядку засвідчення копії чи дублікату документа, вони (дублікат або копія документа) втрачають свій юридичний статус та можуть розглядатися лише як технічні зображення документа, які не мають соціальної чи правової функції документа. Тобто електрофотографічні чи інші види зображень документів, які за способом виготовлення та порядком засвідчення не відповідають встановленим вимогам, набувають поняття технічного зображення документа.

Введення терміну "технічне зображення документів" також викликано змінами у підході до проведення почеркознавчих та технічних експертиз документів по їх технічним зображенням. При проведенні комплексної технічної та почеркознавчої експертизи рукописних записів (підписів), ідентифікації відбитків печаток та штампів в технічних зображеннях документів експертами з технічної експертизи документів спочатку повинно бути вирішено питання про відсутність монтажу¹.

Проте сучасний розвиток технологічного прогресу не дозволяє категорично виключити факт монтажу навіть у разі відсутності його ознак. При відсутності ознак монтажу в експертному дослідженні має бути зазначено той факт, що визначити монтаж документа не надається за можливе, внаслідок чого питання щодо встановлення виконавця рукописних записів (підписів), ідентифікації відбитків печаток

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затверджено наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстровано в Мін'юсті 03.11.1998 за № 705/3145) // Офіційний вісник України від 03.12.1998, №46.

та штампів (у тому числі факсиміле), зображення яких є в наданому на дослідження технічному зображенні документа, не вирішується.

Запропонована термінологія надає можливість більш чіткішої диференціації копій документів при їх експертному дослідженні, усуває подвійне тлумачення термінів, у зв'язку з чим вважаємо за необхідне впровадження у експертну практику терміну "технічне зображення документа".

УДК 343.98

О.В. Одерій

кандидат юридичних наук, доцент
начальник кафедри криміналістики
(ДЮІ МВС України)

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ

Досліджено окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля.

Ключові слова: злочини проти довкілля, методика розслідування, спеціальні знання, судові експертизи.

Исследованы отдельные вопросы использования специальных при расследовании экологических преступлений.

Ключевые слова: экологические преступления, методика расследования, специальные знания, судебные экспертизы.

The separate questions of the use of the special at investigation ecological crimes are investigational.

Key words: ecological crimes, methodology of investigation, special knowledge, judicial examinations.

За станом навколишнього середовища сьогодні Україна є однією з найпроблемніших країн світу. Про це свідчить 87-а позиція України серед 163 країн у міжнародному рейтингу екологічних досягнень (Environmental Performance Index) 2010 року, розрахованого фахівцями Єльського університету (США) за 25-а показниками, що характеризують дієвість державної політики щодо збереження екосистем [1]. Загалом екологічно чистою вважається лише 6% території України [2].

Конституція України вказує: "Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу", також в ній зазначається, що "Забезпечення екологічної безпеки та рівноваги на території України... є обов'язком держави" [3].

Втілюючи ці конституційні принципи, держава та правоохоронні органи повинні боротися з будь-якими порушеннями екологічних прав народу. Складна екологічна обстановка значною мірою зумовлена постійним зростанням кількості екологічних злочинів. Рівень їх латентності складає 95%. Відповідно до статистичних звітів органів МВС України, екологічні злочини складають менше одного відсотка від загальної кількості скоєних в державі злочинних діянь, тоді як, за твердженнями кримінологів з урахуванням саме латентності, їх кількість повинна складати 15 - 23%. У зв'язку з цим, проблеми розслідування та профілактики екологічних злочинів є вкрай актуальними. Крім того, і екологічне становище у певних регіонах України не можна назвати у повній мірі позитивним (Запоріжжя, Маріуполь, Кривий Ріг, Алчевськ тощо). До речі, у Китаї економічні досягнення виміряють показниками ВВП, який не враховує екологічні витрати росту економіки. Науковці підрахували, що за 2004 рік екологічні втрати склали 511,8 млрд. юаней, що є 3,05% ВВП, або приблизно третій щорічного приросту. Наприкінці 2010 року з'явилися неофіційні відомості щодо результатів таких досліджень у 2008 році, де було враховано ще і втрати від руйнування екології. Виявилось, що деградація природного середовища зростає у порівнянні з 2004 р. на 75%. Темпи знищення природи у Китаї настільки високі, що вони випереджають зростання економіки [4]. Не бажано, щоб така ситуація повторилася і в Україні.

Розслідування злочинів проти довкілля має низку особливостей, одна з яких - це використання спеціальних знань, без яких слідчому неможливо вирішення всіх питань, які виникають під час слідства.

В криміналістичній літературі наявна дискусія щодо визначення безпосередньо поняття "спеціальні пізнання" і можна навести багато авторських визначень, які з'явилися у томи числі і в результаті дисертаційних досліджень з криміналістики. Однак їх велика кількість приводить до висновку, що на теперішній час об'єктивно назріла думка щодо необхідності саме законодавчого визначення поняття

спеціальних пізнань та супутньої термінології. До речі, Російські науковці також звертають увагу на цю проблему [5, с.3].

Злочини проти навколишнього природного середовища - це така категорія злочинів, при розслідуванні яких часто виникає необхідність у призначенні цілого комплексу судових експертиз по одній справі. Практично всі склади глави VIII кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти довкілля, - матеріальні, тобто настання суспільно небезпечних наслідків є обов'язковою умовою для того, щоб розглядати конкретне діяння (при наявності інших складових) як екологічний злочин. Це є однією з особливостей таких злочинів, бо наслідки настають у багатьох випадках не відразу, а після значної кількості часу. Однак віддаленість ця нітрохи не применшує суспільної небезпеки розглянутої категорії злочинів.

Розслідування злочинів проти довкілля неможливо без використання спеціальних знань. Слідчий змушений звертатися до осіб, яка володіють спеціальними знаннями задля надання допомоги під час розслідування злочинів. Для правильного вирішення кримінальної справи (встановлення істини по справі) суттєву роль мають спеціальні знання, про що переконливо свідчить слідча та судова практика. Спеціальні пізнання використовуються у процесі виявлення, розслідування та попередження злочинів. Володіючи певними пізнаннями та досвідом, застосовуючи за необхідністю наукові методи та технічні засоби, спеціалісти помічають досить часто те, що важко або неможливо помітити слідчому. Найчастіше вони забезпечують швидке виявлення матеріальних ознак злочину і злочинця та здійснюють їх ретельний аналіз на місці проведення слідчої дії, що у багатьох випадках надає можливість скласти правильну уяву щодо механізму розслідуемого злочину, отримати попередні відповіді на ряд питань, що цікавлять слідчого [6]. В нашому випадку, застосування слідчим спеціальних знань при проведенні перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про екологічний злочин сприяє: 1) своєчасності виявлення ознак конкретного злочину; 2) визначенню кола обставин, перевірка яких допоможе безпосередньо виявити ознаки злочину; 3) правильній оцінці інформації [7, с.132].

Недостатнє використання допомоги фахівців при проведенні слідчих дій або неправильний вибір фахівця є результатом того, що не завжди слідчі знають, з якою метою і саме яких фахівців можна

було б запросити. Практика свідчить, ще такими можуть бути криміналісти, екологи, ветеринари, іхтіологи, агротехніки, ґрунтознавці, хіміки, судові медики та ін. Уявляється, що вирішенням даної проблеми було би включення в криміналістичні рекомендації типової інформації про те, до яких фахівців і по яким конкретно питанням можна звертатися при розслідуванні того чи іншого різновиду екологічних злочинів.

Під час огляду території, підданої забрудненню, виникає потреба у відборі проб ґрунту, води й т.п. для їхнього подальшого дослідження з метою встановлення виду (а частіше видів) забруднюючої речовини. Однак слідчий не завжди має таку технічну можливість. Звідси, на наш погляд, доцільно доукомплектувати використовувану на практиці слідчу валізу певними предметами, які будуть необхідні саме в таких випадках. Це можуть бути пробовідбірник для води, газу, ґрунту, радіометр, дозиметри, експрес-тести, скляні банки із притертою пробкою (і бажане з наклеєними чистими етикетками); контейнери різних розмірів (також з наклеєними чистими етикетками) для зберігання вилучених зразків флори й фауни; сорбенти для вилучення забруднюючих речовин (активоване вугілля); ложка, нейтральна до впливу хімічних речовин (наприклад пластмасова), лопаточка, шприц, пінцет, гумова груша, марля стерильна, паперові пакети, картонні бирки, поліетиленові пакети різних розмірів (і великого розміру, і з отворами для вентиляції). Безумовно, доукомплектування слідчої валізи буде сприяти більш повному й об'єктивному проведенню огляду місця події по злочинах проти навколишнього природного середовища, однак питання надання орієнтовної інформації вже під час огляду це не вирішує, тому що для цього необхідно залучати до слідчої дії відповідних фахівців, що мають і необхідне технічне оснащення.

Експертна діяльність в Україні регламентується великою кількістю нормативних документів, однак у жодному з них не врегульоване питання використання в експертній діяльності спеціалізованих пересувних лабораторій, немає переліку їх оснащення, у тому числі й спеціальною криміналістичною технікою. Така проблема стосується й сфери судових екологічних експертиз. Відсутність пересувних екологічних лабораторій приводить до того, що сліди негативного антропогенного впливу вилучаються неякісно з порушенням методичних правил, їх дослідження проводиться несвоєчасно. Слід приймати до

уваги, що вилучені речові докази екологічного забруднення за час їх доставки в стаціонарні лабораторії можуть змінити свої властивості. Подібні дослідження раціонально проводити в масштабі реального часу, формуючи тим самим підстави для порушення кримінальної справи. Для вирішення даної проблеми науковцями Росії пропонується реалізувати спеціальну програму по розробці комплектації сучасних пересувних екологічних лабораторій [30]. Гадаємо, що впровадження такої програми й в Україні дасть лише позитивні результати.

На нашу думку, пересувна екологічна лабораторія повинна розміщатися на базі автомобіля підвищеної прохідності, який мав би салон-лабораторію й вантажний відсік. У салоні-лабораторії слід передбачити одне або два посадкові місця й спеціальне уніфіковане устаткування, а саме: стіл (хімічно стійкий), крісло поворотне, рукомийник, системи освітлення, вентиляції й опалення салону, автономне електроживлення, комплект освітлювального обладнання для роботи на місці події, платформу на даху для фото- і відеозйомки, сейф, металевий ящик для збереження об'єктів, універсальну криміналістичну валізу, комплект для виготовлення цифрових фотографій, набір вимірювальних інструментів і приборів навігації, а також топографічної прив'язки, набір для документування (комп'ютер, принтер і т.д.), мікроскоп з фотонасадкою, набір для відбору проб ґрунту, води й повітря, комплект пакувального матеріалу (у тому числі для загиблих представників тваринного миру), комплект спецодягу й засобів індивідуального захисту, протипожежні засоби, тент для роботи на відкритім повітрі, комплект переправних засобів для роботи на водоймі, комплект приналежностей для огороження місця події, інше встаткування.

При виникненні ситуацій негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, як правило, виникають питання оцінки масштабів (розмірів) зон екологічного забруднення. Це залежить від різних обставин, які включають інтенсивність небезпечних викидів, погодні умови (напрямок і сила вітру, наявність атмосферних опадів), течії рік, морські течії й т.п. Для визначення меж екологічного забруднення раціонально використовувати аерофотозйомку в різних спектрах світла, прив'язану до стаціонарних орієнтирів на місцевості – елементи інфраструктури (населені пункти, комунікації й т.п.), а також елементи природного ландшафту. Фотознімки в різних діапазонах світла дозволяють виявити контраст

на поверхні землі, води, рослинності й т.п. з нашаруваннями антропологічного впливу.

В рамках проведення наукового дослідження щодо розслідування злочинів проти довкілля, по спеціально розробленій анкеті нами було проведено анкетування слідчих МВС, які стикалися з розслідуванням злочинів, передбачених розділом VIII чинного кримінального кодексу України. На момент підготовки матеріалу було оброблено 380 анкет, географія яких охоплювала всю Україну, за виключенням Київської, Чернігівської та Вінницької областей (по вказанним регіонам анкети ще не оброблені). Серед пропонуванних питань, були і такі, що прямо торкалися використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, проти навколишнього природного середовища. Попередній аналіз емпіричного матеріалу дозволяє надати наступні результати.

Так, під час дослідчої перевірки 43% вважали за необхідним звернутися за допомогою до спеціалістів, 31% слідчих не зверталися за допомогою до них (!), а 26% слідчих - зовсім проігнорували це запитання. Взагалі, під час розслідування злочинів проти довкілля найчастіше звертаються до спеціалістів, які наведені в таблиці.

Взагалі, яких спеціалістів Ви залучали до розслідування:		
а) криміналістів 34%	б) екологів 38%	в) працівників санітарно-епідеміологічної служби 11%
г) хіміків 11%	д) іхтіологів 1%	е) ветеринарів 9%
є) зоологів 8%	ж) технологів 6%	з) представників лісоохоронних органів 19%
і) представників лісоохоронних органів 29%	к) інших 0,7%	

Найбільш ефективною формою використання спеціальних знань під час розслідування згадуваних злочинів слідчі вважають проведення експертиз (34%), участь спеціаліста у слідчих діях (33%) та отримання довідок від спеціалістів (32%). Найскладнішою слідчою дією під час розслідування таких злочинів є проведення екологічних експертиз (27%), а 22% визнали взагалі проведення будь-яких експертиз. При цьому, 14% визначили, що завжди проводять екологічну експертизу, 49% - за необхідністю і 14% - не проводили зовсім (23% -

проігнорували це питання). Проблемами при призначенні і проведенні екологічних експертиз є: а) відсутність спеціалістів-екологів в експертних установах (33%); б) відсутність відповідних експертних установ (25%); в) відсутність експертних методик для дослідження екологічних об'єктів (17%); г) проігнорувало це запитання 25%. До речі, 42% слідчих вказали на те, що не знають у своєму регіоні експертних установ, де можна провести екологічні експертизи!?

16% слідчих завжди допитують спеціалістів-екологів під час розслідування кримінальних справ, 51% інколи, 16% практично ніколи і 17% проігнорували це запитання.

Звичайно, це лише попередні результати аналізу емпіричного матеріалу, однак вони вже надають поживу для роздумів. Гадаємо, що ретельний аналіз наведеної інформації сприятиме більш ефективніше: а) готувати слідчих, які будуть розслідувати кримінальні справи проти довкілля; б) розслідувати вказані злочини.

Використана література:

1. Yale Center for Environmental Law & Policy [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://epi.yale.edu/Countries>
2. National Report of Ukraine on harmonization of society's activity in natural environment. Special publication on the occasion of the 5th Pan-European Ministerial Conference "Environment for Europe", Kyiv - 2003 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www/mengr.gov.ua/media/files/13_english.pdf
3. Конституція України від 28 червня 2996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141
4. Мама не узнает. Темпы уничтожение природы в Китае обгоняют рост экономики. Материалы сайта "Украина криминальная" - stiro.com.ua/print.php?sect_id=1&aid=129077
5. Бобкин А.Е. Специальные познания при расследовании налоговых преступлений [Текст] / Аркадий Евгеньевич Бобкин // Российский следователь. - 2010. - № 21. - С. 2-4.
6. Шапиро Л.Г. Использование специальных знаний при расследовании преступных уклонений от уплаты налогов / Людмила Геннадиевна Шапиро : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 1999. - С. 14.
7. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. - Харків. - 2005. - 207 с.

8. Головань О.М. "Теоретические и практические основы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений при производстве работ" // Автореф. дисс. на соиск. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. – С. 32.

УДК 343.98

Р.Л. Степанюк

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ЗАВДАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду особливостей призначення судових експертиз у кримінальних справах про злочини, вчинені в бюджетній сфері України. Зокрема, розглянуто основні завдання судово-економічних, будівельно-технічних, товарознавчих, почеркознавчих експертиз, а також технічної експертизи документів, експертиз комп'ютерної техніки і програмних продуктів, об'єктів інтелектуальної власності, відеозвукозапису, спеціальних хімічних речовин.

Ключові слова: судова експертиза, злочин, бюджетна сфера, криміналістична методика, розслідування злочинів.

Статья посвящена рассмотрению особенностей назначения судебных экспертиз по уголовным делам о преступлениях, совершенных в бюджетной сфере Украины. В частности, рассмотрены основные задачи судебно-экономических, строительно-технических, товароведческих, почерковедческих экспертиз, а также технической экспертизы документов, экспертиз компьютерной техники и программных продуктов, объектов интеллектуальной собственности, видеозвукозаписи, специальных химических веществ.

Ключевые слова: судебная экспертиза, преступление, бюджетная сфера, криминалистическая методика, расследование преступлений.

The article is devoted to the features of forensic examination in criminal cases involving crimes committed in the public sector in Ukraine. In particular, author considered the main tasks of judicial, economic, construction, technical, merchandising, handwriting expertise, technical examination of documents,

examination of computer equipment and software, intellectual property, video and audio expertise and expertise of special chemicals.

Key words: forensic examination, crime, public sector, criminalistic methods of investigation.

Злочини у бюджетній сфері України, зокрема, економічне шахрайство, службові розкрадання, хабарництво та інші кримінально-карані правопорушення, вчинені в області діяльності, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, розпорядженням іншим державним і комунальним майном, характеризуються досить складним механізмом. Під час їх виявлення та розслідування перед органами дізнання і досудового слідства постають завдання, вирішення яких потребує широкого застосування спеціальних знань у різних галузях, зокрема, бухгалтерського обліку, фінансів і кредиту, економічної діяльності підприємств, товарознавства, інженерної справи, криміналістичної техніки тощо. Водночас у науковій літературі ці питання висвітлені лише фрагментарно, що не йде на користь практичній діяльності. Тому на сьогодні актуальним є комплексний розгляд зазначених проблем із метою формування якісних рекомендацій у межах окремих методик розслідування.

Призначення судових експертиз є найбільш процесуально цінною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Щодо злочинів у бюджетній сфері на сьогодні можна окреслити коло судових експертиз, що мають найбільше значення у кримінальних справах зазначеної категорії.

Так, дослідниками при розробленні методик розслідування злочинів, характерних для бюджетної сфери, особливо наголошується на значенні судово-економічних експертиз, а також аналізуються або згадуються як найбільш розповсюджені на практиці експертиза матеріалів, речовин та виробів, техніко-криміналістична експертиза документів, почеркознавча, комп'ютерно-технічна, товарознавча, будівельно-технічна експертизи. Крім наведених, при розслідуванні злочинів у бюджетній сфері, пов'язаних із хабарництвом, та деяких інших посягань, процес розслідування яких супроводжується активним використанням методів оперативно-розшукової діяльності, вагомого значення набувають судові експертизи спеціальних хімічних речовин та експертизи відеозвукозапису для дослідження об'єктів, що застосовувались у процесі викриття злочинців.

До сьогодні в теорії судової експертології залишаються до кінця не вирішеними питання класифікації експертиз, диференціації експертних завдань і встановлення чітких вимог до об'єктів дослідження. Закономірно, що ці проблеми є причинами суперечностей у нормативно-правовій базі, слідчій та експертній практиці, науково-методичних рекомендаціях з питань призначення і проведення експертиз, окремих методиках розслідування злочинів. Зокрема, дискусійним є питання співвідношення судових експертиз, що входять до класу економічних. У результаті в наукових дослідженнях нерідко окремо розглядаються судово-економічна і судово-бухгалтерська експертиза, зустрічаються рекомендації щодо призначення фінансово-економічної, планово-економічної та інших видів експертиз. Однак, такі експертизи в Україні не передбачені нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності, а їхні завдання віднесено до інших видів експертних досліджень. Тому до цього питання слід внести ясність.

Вбачається, що при формуванні рекомендацій щодо призначення судово-економічних експертиз слід виходити із загальної назви групи експертних досліджень. Відповідно до Переліку основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту¹ до виду економічної експертизи віднесено три експертні спеціальності: дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів фінансово-кредитних операцій; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій. Перша спеціальність дає можливість проводити судово-бухгалтерську, друга – фінансово-кредитну, а третя – експертизу економіки підприємства. Відповідно ці три підвиди досліджень на сьогодні складають вид судово-економічних експертиз. Водночас при розслідуванні нерідко виникає необхідність у вирішенні експертами питань, що відносяться до одночасно двох або трьох із

¹ Перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту : Додаток 4 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затв. наказом Міністерства юстиції України 9 серпня 2005 року № 86/5 [Електронний ресурс] // режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05>

наведених різновидів експертиз. Тому, на нашу думку, за загальним правилом має призначатись судово-економічна експертиза. Однак, при цьому важливо пам'ятати, що для проведення експертизи обраний керівником експертної установи або слідчим експерт повинен бути атестованим саме за відповідним видом дослідження. У свою чергу призначення одного внутрішньовидового дослідження (наприклад, судово-бухгалтерського) для вирішення завдань, що відносяться до предмету іншого (наприклад, економіки підприємства), є суттєвою помилкою, яка у випадку, якщо судовий експерт за відповідним напрямом не атестований, може призвести до втрати доказового значення проведеної експертизи. Таким чином, при розслідуванні злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, може виникнути потреба у призначенні судово-економічної експертизи або її окремого підвиду – судово-бухгалтерської, фінансово-кредитної чи експертизи економіки підприємства.

Серед інших видів експертних досліджень, характерних для кримінальних справ про злочини в бюджетній сфері, слід відзначити¹: а) будівельно-технічні експертизи, що призначаються для встановлення ринкової вартості будівель і споруд, їх відповідності проекту і вимогам державних будівельних норм, визначення вартості будівельних робіт, встановлення відповідності проектно-кошторисної документації вимогам державних будівельних норм та інших державних стандартів з питань будівництва, оцінки земельних ділянок; б) товарознавчі дослідження, які проводяться з метою визначення належності товарів до відповідних категорій, якісних змін до товарів та причин їх виникнення, встановлення способу виробництва товарів та їх виробника, визначення вартості товарної продукції; в) почеркознавчі експертизи, основним завданням яких є ідентифікація виконавців рукописних записів і підписів на документах, пов'язаних із господарськими операціями; г) технічні експертизи документів необ-

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 ; У ред. наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5 ; Назва в ред. наказу Міністерства юстиції України від 1 червня 2009 року № 965/5 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page2>

хідні для встановлення фактів і способів внесення змін до документів, які використовувались під час вчинення злочину, вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань, пов'язаних із дослідженням друкарської, копіювально-розмножувальної техніки, ідентифікацією печаток і штампів тощо; д) експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, що призначаються для встановлення обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення, а також визначення їх вартості; е) експертиза об'єктів інтелектуальної власності, потреба у призначенні якої виникає для визначення їх справжньої вартості при розслідуванні розкрадань бюджетних коштів, пов'язаних із її завищенням; ж) експертизи відеозвукозапису, які частіше за все проводяться у справах про корупційні злочини, вчинені в бюджетній сфері, для дослідження технічних засобів і носіїв аудіо або відеоінформації, одержаної під час документування протиправних дій учасників злочину; з) експертизи спеціальних хімічних речовин призначаються у кримінальних справах про хабарництво, вчинене в бюджетній сфері, якщо здійснювалась тактична операція щодо затримання учасників злочину безпосередньо в момент або відразу після його вчинення із застосуванням спеціальних речовин для індивідуалізації предмета хабара.

Підсумовуючи викладене слід відзначити, що в кримінальних справах про злочини, вчинені в бюджетній сфері України, експертні дослідження мають суттєве значення для встановлення більшості обставин, які підлягають доказуванню. При цьому якісне і повне використання експертних можливостей у багатьох випадках є запорукою успішного розслідування.

УДК 343.985

О.В. Софілканіч
оперуповноважений Управління
ДСБЕЗ МВС України в Закарпатській області,
ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ПРОФІЛАКТИЦІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

В статті розглядаються питання щодо основних завдань судово-економічної експертизи, її предмету, ролі й місця у протидії злочинам в економічній сфері.

Ключові слова: економічні злочини, судова експертиза, завдання експертизи, експертна профілактика.

В статье рассматриваются вопросы, раскрывающие основные задачи судебно-экономической экспертизы, ее предмет, роль и место в противодействии преступлениям в экономической сфере.

Ключевые слова: экономические преступления, судебная экспертиза, задачи экспертизы, экспертная профилактика.

There are the questions in the article that reveal the main tasks of forensic expertise, its subject, role and place in counteracting crime in the economic sphere.

Key words: economic crime, forensic expertise, tasks of expertise, expert prevention.

Сьогодні в умовах становлення ринкових відносин та складних змін, які відбуваються в окремих галузях господарської діяльності в Україні, здійснювати протидію вчиненню злочинів у сфері господарювання можна лише за умови використання правоохоронними органами спеціальних знань і такої їх форми як призначення та проведення судових економічних експертиз. Судово-економічна експертиза досліджує виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств з різною формою власності в разі допущення збитків, нестачі, крадіжки матеріальних цінностей чи грошових коштів, безгосподарності й виявлення інших негативних явищ, які стали об'єктом розслідування правоохоронних органів.

Метою даної статті є визначення завдань і предмета судово-економічної експертизи й висвітлення її можливостей у протидії економічній злочинності в такій формі як профілактика вчинення злочинів шляхом використання спеціалістами експертних підрозділів МВС економічних знань.

Актуальність розгляду зазначених питань зумовлена питомою вагою використання спеціальних знань в економічній сфері співробітниками оперативних та слідчих підрозділів і водночас недостатньою розробленістю теоретичних підходів до проблем експертної профілактики.

Проведення судово-економічної (бухгалтерської) експертизи передбачає дослідження експертом документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, дослідження документів економічної діяльності підприємств і організацій, документів, що відображають прове-

дення фінансово-кредитних операцій тощо. До завдань цієї експертизи відносять документальне обґрунтування: розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; правильності оформлення операцій з отримання, збереження, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, основних засобів, надання послуг; відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; відображення в обліку операцій з нарахування і виплати заробітної плати і інших виплат; економічних збитків, понесених підприємством унаслідок несумлінного виконання договірних зобов'язань; встановлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валових доходів і витрат по фінансово-господарських операціях, які підлягають оподаткуванню податком на прибуток, відображення в податковому обліку податкових зобов'язань і податкового кредиту по ПДВ та низку інших завдань, розв'язання яких дає можливість встановлення факту злочину, визначення кола осіб, причетних до його вчинення, та обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Отже, предметом економічних експертиз є фактичні дані про допущені правопорушення економічного характеру, зокрема:

- зловживання у веденні бухгалтерського обліку і контролю, в організації виробництва, розподілу продукції;
- порушення методики і нормативів при плануванні, фінансуванні і кредитуванні господарської діяльності;
- спричинення виробничій, підприємницькій діяльності матеріальної шкоди або перешкоджання своєчасному виявленню фактів, які призводять до неефективного, збиткового виробництва.

Об'єктом дослідження економічних експертиз є інформація, що міститься в певних матеріалах оперативних справ, первинних зведеннях, звітних бухгалтерських документах, установчих, реєстраційних, договірних, фінансових, банківських, планово-економічних, статистичних, ревізійних, інвентаризаційних, митних, приватизаційних, податкових та подібних їм матеріалах. Професійна діяльність експерта-економіста як фахівця полягає у проведенні дослідження в різноманітних сферах фінансової та господарської діяльності. На вирішення експертизи можуть бути поставлені питання щодо правильності відображення в документах бухгалтерського обліку й звітності організації будь-якої господарської операції; вартості долі, яка належить акціонеру, засновнику, учаснику при виході з товариства; динаміки фінансового стану підприємства за певний період та наявності

ті у нього можливості відповідати за покладеними на нього фінансовими зобов'язаннями; повноти й своєчасності виконання контрагентами умов договорів, у тому числі кредитних; правильності нарахування й повноти сплати сум податків й інших обов'язкових платежів; відповідності порядку нарахування й виплати преміальних сум й дивідендів нормативним положенням суб'єкта господарювання тощо¹. Це в рівній мірі стосується як експерта, що проводить судово-економічну експертизу, так і спеціаліста-економіста, який проводить експертне дослідження, призначене за завданням співробітників підрозділів ДСБЕЗ.

Важливими складовими протидії економічній злочинності виступає розроблення суб'єктами такої протидії заходів профілактики вчинення злочинів у цій сфері. Такі завдання ставлять перед ДСБЕЗ МВС України як структурним підрозділом одного з правоохоронних відомств країни та перед експертно-криміналістичною службою даного відомства. Профілактична робота, яка здійснюється оперативними підрозділами ДСБЕЗ, має певні особливості, що зумовлені її організаційно-правовим статусом, а особливий зміст і характер попереджувальної діяльності відрізняється від прийомів і методів, які використовують інші суб'єкти попередження злочинів². Проте у більшості випадків науковці та практичні співробітники ведуть мову про власні специфічні можливості оперативно-розшукових підрозділів, зовсім незаслужено забуваючи про можливості криміналістичної профілактики та значення експертно-криміналістичних підрозділів у запобіганні злочинам в сфері економіки. Повернення обличчям до роботи експертної служби і її можливостей може стати новими формами та методами профілактики, які виходять за рамки усталених шаблонів, про що неодноразово йшла мова на засіданнях Колегії МВС України. Фахівці експертних підрозділів МВС в галузі судово-бухгалтерської експертизи можуть задіяти профілактичні можливості

¹ Виноградова М.М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов / М.М.Виноградова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник наукових праць. – Вип.10. – Харків: "Право", 2010. – С. 540.

² Кондратьєв Я.Ю. Особливості попередження злочинів у сфері економіки оперативними підрозділами державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України / Я.Ю.Кондратьєв, В.І.Василинчук // Науковий вісник НАВСУ. Ч.2. – № 4. – 2004. – С. 108.

бухгалтерського обліку як сукупності захисних засобів суб'єктів господарювання, котрі дають можливість виконувати захисну функцію в економічній сфері.

Варто вказати на те, що сьогодні не всі науковці доходять до чіткості розуміння профілактичної ролі судово-економічної експертизи та місця спеціальних економічних знань у профілактиці окремих видів злочинів. Так, викликають заперечення окремі із положень, які висловлені О.Б.Пойзнером в його кандидатській дисертації, що присвячена розгляду проблем використання спеціальних економічних знань оперативними апаратами ОВС під час вирішення завдань з протидії злочинам в банківській сфері. Розглядаючи форми використання спеціальних знань при виявленні й розкритті економічних злочинів, автор цієї дисертації стверджує, що проведення експертиз з профілактики злочинів в умовах ринкової економіки набуває дедалі більшого значення і в зв'язку з цим, на його думку, у системі запобіжних заходів важлива увага повинна приділятися можливостям інвентаризації, ревізії, аудиторської перевірки¹. По-перше, експертизи по профілактиці як виду судово-економічної чи судово-бухгалтерської експертизи не існує взагалі і судові експертизи з питань профілактики не призначаються. Очевидно автор цієї дисертації плутає поняття "експертної профілактики" та "експертизи по профілактиці". По-друге, не вбачається жодного зв'язку між зростанням ролі судової експертизи та підвищенням уваги до можливостей інвентаризації, ревізії, аудиторської перевірки, принаймні сам дисертант такий зв'язок в дисертаційному дослідженні не розкриває. Також викликає категоричне заперечення пропозиція О.Б.Пойзнера "організувати в системі органів внутрішніх справ експертно-ревізійні підрозділи для більш ефективного застосування спеціальних бухгалтерських і економічних знань при розкритті економічних злочинів"². Висновки. Вважаємо, що немає ніякої потреби наділяти органи внутрішніх справ ревізійними функціями, а використання спеціальних бухгалтерських і економічних знань при виявленні й розкритті та профіла-

¹ Пойзнер О.Б. Використання спеціальних економічних знань оперативними апаратами ОВС при протидії злочинам в банківській сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / О.Б.Пойзнер. - Одеса, 2007. - С. 14.

² Пойзнер О.Б. Використання спеціальних економічних знань оперативними апаратами ОВС при протидії злочинам в банківській сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / О.Б.Пойзнер. - Одеса, 2007. - С. 15.

ктиці економічних злочинів сьогодні з успіхом здійснюється фахівцями-економістами ДНДЕКЦ МВС України як у формі експертних досліджень та консультування співробітників оперативних і слідчих підрозділів, так і у формі судової експертизи.

УДК 343.982.33

М.Г. Щербаковський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

А.Е. Волкова

старший експерт
(НДЕКЦ при ГУ МВС України в Сумській області)

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ КОЛЕКЦІЙ

Статтю присвячено розгляду правових підстав та засобів формування інформаційно-довідкових колекцій, що використовуються в судово-експертній діяльності.

Ключові слова: інформаційно-довідкові колекції, судова експертиза.

Статья посвящена рассмотрению правовых оснований и способов формирования информационно-справочных коллекций, которые используются в судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: информационно-справочные коллекции, судебная экспертиза.

The article is devoted consideration of legal grounds and methods of forming of information-and-reference collections which are use in forensic activity.

Key words: information-and-reference collections, forensic examination.

Інформаційно-довідкові колекції експертної служби МВС України використовуються для рішення широкого кола завдань: проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтовної інформації, уза-

гальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм¹.

Правовою основою формування інформаційно-довідкових колекцій є ст. 20 Закону України "Про судову експертизу", згідно з якою державні спеціалізовані експертні установи мають право отримувати від підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, інформацію, натурні зразки, каталоги продукції та іншу інформацію, необхідну для проведення експертиз, створення й відновлення методичної і нормативної бази (ч. 1), а від судів, органів дізнання, досудового слідства - знаряддя злочину та інші речові докази по закінченні впровадження у справі (ч. 2). Відзначимо, що подібні положення містяться в ст. 39 Федерального закону Російської Федерації "Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації"² і ст. 19 Закону Республіки Казахстан "Про судову експертизу"³. Однак, у них більш чітко визначені способи витребування необхідних відомостей і об'єктів.

В Інструкції МВС України вказано, що начальники експертних центрів "забезпечують подання до суду клопотань про уміщення до колекцій об'єктів, які становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності". Однак потреба в отриманні колекційних об'єктів виникає як на інших стадіях судочинства, так й поза розслідування злочинів. Проте правові механізми формування колекцій не розроблені. Тому ціллю статті є розгляд правових підстав та засобів витребування об'єктів або інформації для формування інформаційно-довідкових колекцій. Можна вказати такі ситуації й правові механізми формування колекцій.

¹ П. 1.6.2. Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС // Наказ МВС України № 390 від 10.09.2009. : [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0963-09>.

² О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон № 73-ФЗ от 31.05. 2001 ; в ред. Федеральных законов от 30.12.2001 № 196-ФЗ, от 05.02.2007 № 10-ФЗ, от 24.07.2007 № 214-ФЗ, от 28.06.2009 № 124-ФЗ). [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://www.psychepravo.ru/law/fz-rf/o-gosudarstvennoj-sudebno-ekspertnoj-deyatelnosti-fz-73.htm>

³ О судебной экспертизе : Закон Республики Казахстан от 12.10.1997г. № 188-І. [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00124&ogl=all>.

1. *Кримінальна справа закінчена складанням слідчим постанови про закриття справи* (ст. ст. 213, 214 КПК України). Приводом для передачі речових доказів в експертну установу є клопотання керівника експертної установи перед слідчим. На підставі постанови слідчого й з урахуванням вимог ст. 81 КПК України, знаряддя злочину та інші речі, які були речовими доказами, передаються в експертну установу.

2. *Кримінальна справа завершена винесенням вироку судом* (ст. 324 КПК України). Суд вирішує питання про речові докази, керуючись правилами, викладеними в ст. 81 КПК України. За клопотанням керівника експертної установи, речові докази можуть бути передані в експертну установу для подальшого використання. Як свідчать результати анкетування експертів 74 % колекцій формується із об'єктів, що поступають на експертизу як речові докази. Однак, аналіз судової, слідчої та експертної практики показує, що, як правило, речові докази, що становлять цінну інформацію, яка має значення для експертної практики й для майбутнього розслідування інших злочинів, знищується за рішенням судових вироків. У зв'язку з цим необхідна додаткова правова регламентація порядку передачі в експертні установи речових доказів по справах, які розглянуті судами.

Відносно описаних способів формування інформаційно-довідкових колекцій ми пропонуємо наступне. По-перше, щоб інформувати слідчого і суд про необхідність направлення речових доказів у розпорядження експертної установи, необхідно до висновку експерта додавати відповідне клопотання керівника експертної установи, в якому міститься прохання про передачу речових доказів для їх вміщення в колекції. По-друге, на нашу думку, статтю 81 КПК України варто доповнити положенням про те, що речові докази можуть "передаватися державним спеціалізованим установам, які проводять судові експертизи, для використання в експертній, науковій і методичній діяльності".

3. *Кримінальна справа не закінчена, триває розслідування*. Одержання натурних зразків або певної інформації часто необхідно для проведення експертних досліджень. На відміну від зразків, що відбирають від перевіряємих об'єктів згідно ст. 199 КПК України, натурні зразки з колекцій є допоміжними, але необхідними для вирішення поставленого перед експертом питання. У цій ситуації направляється запит керівником експертної установи у відповідну організацію, підприємство про надання необхідних зразків або інформації на підставі ст. 20 Закону України "Про судову експертизу". Однак практика свідчить,

що такі запити у 87 % виконуються рідко, а в 10 % взагалі залишаються без відповіді. Яких-небудь правових механізмів, що могли б сприяти законним вимогам керівника експертної установи, не існує. Представляється, що в цьому випадку експерт, згідно ст. 77 КПК України, повинен направити слідчому відповідне клопотання про надання необхідних для проведення експертизи натурних об'єктів або інформації. Слідчий на підставі ст. 66 КПК України вправі вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані. Крім того, запит може бути додатково обґрунтований вимогами п. 17 ст. 11 Закону України "Про міліцію" про надання "безперешкодно і безплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян на письмовий запит відомості (у тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні в справах про злочини"¹.

4. *Кримінальна справа не порушена, проводиться перевірка повідомлення про злочин.* Проведення досліджень у стадії порушення кримінальної справи спрямовано на одержання підстав для ухвалення процесуального рішення щодо порушення (відмови в порушенні) кримінальної справи. Підставою одержання об'єктів або інформації є запит (лист) керівника державної експертної установи у відповідну установу, підприємство, організацію. Для виконання цієї вимоги, на наш погляд, у статтю 97 КПК України, що регламентує перевірку заяв про злочин, необхідно внести таке доповнення: "Юридичні особи зобов'язані надати за запитом керівника державної спеціалізованої експертної установи, що проводить дослідження з перевірки заяв і повідомлень про злочин, відповідні зразки або інформацію".

5. *Кримінальна справа не порушена, здійснюється науково-дослідна робота.* Колекції формуються відповідно до планів науково-дослідних робіт експертних установ або з ініціативи співробітників. В деяких випадках для одержання об'єктів або інформації необхідно звернутися в установу, підприємство, організацію. Як і у попередній ситуації, керівник державної експертної установи направляє відповідний запит (лист). У випадку відмови в задоволенні запиту керівникові экс-

¹ Про міліцію : Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 4. - Ст. 20; 1992. - № 36. - Ст. 526. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-12>.

пертної установи, на нашу думку, необхідно звернутися з клопотанням про виконання законних вимог у прокуратуру, розташовану за місцем перебування установи, підприємства, організації, куди направлений запит. Згідно ст. 1 Закону України "Про прокуратуру" прокурорами здійснюється прокурорський нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів, а на підставі ст. 12 прокурор повинен розглянути заяву керівника експертної установи і винести відповідне рішення, яке згідно ст. 8 обов'язкове для виконання¹.

Підкреслимо про необхідність забезпечення офіційного порядку одержання інформації і об'єктів від юридичних осіб. При проведенні експертизи експерт має вказати на використання об'єктів з інформаційно-довідкових колекцій у зв'язку з можливою перевіркою слідчим, судом порядку проведення дослідження або обґрунтованості висновку експерта. Тому повинні існувати документи, що підтверджують одержання зразків для колекцій. Насамперед, це стосується натурних об'єктів, які використовуються в якості еталонів матеріалів, речовин, виробів. В експертних установах повинні зберігатися супровідні листи, сертифікати якості та інші документи, що підтверджують офіційний порядок одержання об'єктів.

УДК 343.98

С.В. Головкін

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник начальника кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ

Статтю присвячено особливостям призначення почеркознавчих експертиз. З огляду на це розглядаються об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та правила їх отримання, вимоги, які до них ставляться.

¹ Про прокуратуру : Закон України № 1789-ХІІ від 5.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. 1991. - № 53. - Ст. 793 ; із змінами станом на 1.11.2011 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

задачі, що вирішуються почеркознавчими експертизами та акцентується увага на проблемних моментах.

Ключові слова: почеркознавча експертиза, розслідування, шахрайство, об'єкти, предмет експертизи, зразки для порівняльного дослідження

Стаття посвячена особливостям назначенія почерковедческих експертиз. Рассматриваются объекты, образцы для сравнительного исследования и правила их получения, предъявляемые к ним требования, задачи, которые решаются почерковедческими экспертизами и акцентируется внимание на проблемных моментах.

Ключевые слова: почерковедческая экспертиза, расследование, мошенничество, объекты, предмет экспертизы, образцы для сравнительного исследования.

The article is devoted the features of setting of research of handwriting. Objects are examined, standards for comparative research and rule their receipts, produced to them requirements, tasks which decide research of handwriting and attention is accented on problem moments.

Keywords: research of handwriting, investigation, swindle, objects, article of examination, standards for comparative research.

У сучасних умовах шахрайство представляє собою вид розкрадання, який нерідко маскується під законну підприємницьку діяльність, яка супроводжується складанням великої кількості документів. Сучасні способи шахрайства передбачають не тільки виготовлення та використання підроблених документів, а й передачу їх потерпілому.

Основними об'єктами криміналістичного дослідження у справах про шахрайство є документи (88%)¹. Серед досліджуваних об'єктів можна виділити документи, що: 1) засвідчують особу; 2) підтверджують статус суб'єкта підприємницької діяльності, державного службовця; 3) мають відомості про господарські угоди; 4) підтверджують споживчі властивості та якість товарів; 5) вміщують відомості, що мають значення для справи, але не відносяться до перерахованих (чорнові записи, листи тощо).

¹ Тут і надалі наводяться емпіричні дані за результатами вивчення 250 кримінальних справ, розслідуваних слідчими органів внутрішніх справ різних регіонів України за фактами шахрайств.

Почеркознавча експертиза є одним з найбільш розповсюджених видів судових експертиз. Вона призначається при розслідуванні різноманітних злочинів, не винятком є й шахрайство.

У переважній більшості справ почеркознавчі експертизи призначаються для вирішення ідентифікаційних задач, спрямованих на встановлення конкретного виконавця рукопису (тексту, підпису тощо). Діагностичні задачі почеркознавчої експертизи стосуються лише питань встановлення часу, умов виконання конкретного рукопису, стану особи, що його виконала. Вирішення класифікаційних задач дозволяє встановлювати по почерку властивості особи, що притаманні певним групам осіб (стать, вік тощо).

Почеркознавча експертиза у справах про шахрайства має певну специфіку. Носії почерку, які підлягають експертному дослідженню, виконуються нерідко на бланкових документах. Не є рідкістю і виконання текстів друкованим засобом, а тому слідчі та експерти мають у розпорядженні невеликі, обмежені обсяги тексту, написаного від руки. За даними А.М. Черенкова, вони складають 80% всіх об'єктів¹.

У практиці розслідування шахрайства переважають підписи та записи, виконані існуючими особами або від їх імені. Рідше постає питання про дослідження почеркових об'єктів, виконаних від імені вигаданих або невстановлених осіб або в документах, що не містять відомості про виконавця.

При призначенні судово-почеркознавчої експертизи необхідно підготувати матеріали, необхідні для її проведення, визначитись з задачами та предметом дослідження.

Підготовка матеріалів для призначення почеркознавчої експертизи починається з огляду документів, які будуть виступати об'єктами дослідження. Криміналістикою розроблені правила поведіння з ними, яких необхідно дотримуватись при огляді, зокрема документи повинні бути в тому ж вигляді і стані, в якому вони були вилучені в ході проведення слідчих дій, не підшивати документи в матеріали

¹ Черенков А.М. Криминалистическое исследование малообъемных записей с целью розыска и установления преступника. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: Юридический институт МВД РФ, 1993. – С. 83.

кримінальної справи, зберігати їх потрібно в окремому конверті, не робити на документі будь-яких записів¹.

Основна мета при огляді документів полягає у тому, щоб ознайомитись з ними, скласти уявлення про його вид, характер, зміст, а також звернути увагу на ознаки, що ставлять під сумнів їх достовірність. Огляд документа включає огляд документа в цілому та його реквізитів. Зупинимось на огляді саме реквізитів документа, оскільки саме вони є об'єктом почеркознавчої експертизи. В даному випадку слід звертати увагу на місце розташування досліджуваного об'єкту; від імені кого виконані записи, підписи; особливості приладу, колір, яким виконано запис чи підпис; деякі загальні ознаки почерку та підпису. Це допоможе слідчому правильно підібрати зразки для порівняльного дослідження та сформулювати питання експерту. За результатами огляду слідчий складає протокол (ст.190 КПК України).

Якщо в ході огляду документа було виявлено записи чи підписи з ознаками, що ставлять під сумнів його достовірність, необхідно провести допит особи, від імені якої виконано ці записи чи підпис. Під час допиту цієї особи необхідно встановити чи визнає вона факт виконання записів чи підпису від її імені в документі. В разі негативної відповіді, необхідно встановити чому саме особа вважає, що записи чи підпис виконані не нею.

При проведенні ідентифікаційної почеркознавчої експертизи важливим є питанням про підготовку зразків для порівняльного дослідження, якими виступають вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки.

Вільні зразки - це об'єкти (в даному випадку - документи, що містять записи чи підписи), що виникли до моменту порушення кримінальної справи і не пов'язані із розслідуваною подією. Такими об'єктами виступають: автобіографії, заяви, різноманітні переписки тощо. Виявляються вільні зразки за місцем проживання, роботи, в інших закладах. Вилучення цих документів здійснюється в ході проведення виїмки, обшуку, за результатами яких складається протокол. Виявлені і вилучені документи повинні обов'язково пред'являтися особі, від імені якої вони виконані.

¹ Современные возможности судебных экспертиз (Методическое пособие для экспертов, следователей, судей). - М.: "Триада.Х", 2000. - С. 35.

Умовно-вільні зразки - це об'єкти, що виникли після порушення кримінальної справи, але не пов'язані з підготовкою матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи. Слідчий може запропонувати допитуваній особі власноручно викласти свої показання в протоколі допиту, підписати його.

Експериментальні зразки - це об'єкти, що виникли після порушення кримінальної справи, у зв'язку із розслідуваною подією та підготовкою матеріалів для проведення експертизи. Отримання експериментальних зразків є самостійною слідчою дією, яка детально регламентована ст.199 КПК України. Слідчий має право винести постанову про вилучення чи відібрання зразків почерку, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол.

Всі види зразків для ідентифікаційної почеркознавчої експертизи повинні відповідати наступним вимогам: 1) достовірність (не повинно бути сумнівів в їх походженні); 2) належна якість та порівнянність (зразки повинні містити такі ж саме ідентифікаційні ознаки, що й в спірному рукописі); 3) достатність (зразків має бути достатня кількість для вирішення питань, що поставлені перед експертом).

Питання, що виносяться на вирішення почеркознавчої експертизи залежать від задач, про які йшла мова вище. Від того наскільки точно сформульовано питання, залежить оперативність та успіх експертного дослідження. При правильній формулюванні питання експерт не витрачає час на його уточнення у слідчого. На вирішення почеркознавчої експертизи можуть бути поставлені наступні питання: 1) ким з числа осіб виконано текст або його частина; 2) чи не виконано тексти, що містяться в різних документах однією особою; 3) чи не виконано підпис від імені конкретної особи цією ж особою чи іншою; 4) особою якої статі виконано текст документу; 5) який вік виконавця рукопису, підпису; 6) чи придатне конкретний текст, підпис для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця. Наведений перелік питань не є вичерпним і може змінюватися та доповнюватися в залежності від конкретних обставин вчиненого злочину.

Розглянуті особливості призначення почеркознавчих експертиз, об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та правила їх отримання, вимоги, які до них ставляться, задачі, що вирішуються почеркознавчими експертизами мають на меті сприяти підвищенню рівня розслідування різних видів злочинів та шахрайства зокрема.

Використана література:

1. Современные возможности судебных экспертиз (Методическое пособие для экспертов, следователей, судей). – М.: "Триада.Х", 2000.

2. Черенков А.М. Криминалистическое исследование малообъемных записей с целью розыска и установления преступника. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М.: Юридический институт МВД РФ, 1993. – 479 с.

УДК 343.985

О.Б. Дронова

кандидат юридических наук
заместитель начальника кафедры
криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД РФ)

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СУДЕБНО-ТОВАРОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ**

Статья посвящена особенностям назначения товароведческой экспертизы, ее видам, проблемам выбора экспертного учреждения и оценки результатов экспертизы.

Ключевые слова: товароведческая экспертиза, исследование, компетенция, потребительские товары.

Стаття присвячена особливостям призначення товарознавчої експертизи, її видам, проблемам вибору експертної установи та оцінки результатів експертизи.

Ключові слова: товарознавча експертиза, дослідження, компетенція, споживчі товари.

Article is devoted features of appointment товароведческой examinations to its kinds, problems of a choice of expert establishment and an estimation of results of examination

Key words: examination, research, the competence, consumer goods.

В условиях рыночных отношений социально-экономическая деятельность на рынке совершается вокруг товаров, работ и услуг. Практически каждый гражданин в течение своей жизни выступает в роли потребителя товаров (работ, услуг), участника отношений, складывающихся на потребительском рынке.

Рыночные отношения обусловили предъявление повышенных требований не только к формированию и рациональному управлению

ассортиментом потребительских товаров в розничной торговой сети, но и к качеству товаров, реализуемых на потребительском рынке. Эффективность назначаемой экспертизы обусловлена степенью осведомленности суда или следствия о современных возможностях судебно-товароведческой экспертизы, а также от правильного выбора направления исследования и его целесообразности.

Необходимость в производстве СТЭ возникает при расследовании и судебном рассмотрении различных категорий дел: кражах имущества, взяточничестве, выпуске недоброкачественной продукции, исках о возмещении ущерба при повреждении имущества при аварийных ситуациях, пожарах и других обстоятельствах. СТЭ проводятся в системе судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Российской Федерации (далее - СЭУ Минюста России) с начала 1970-х гг.

Потребность в производстве СТЭ с каждым годом лишь возрастает. Практика судебно-товароведческих подразделений СЭУ Минюста России свидетельствует, что товароведческие экспертные исследования многогранны и позволяют решать самый разнообразный круг вопросов.

В настоящее время концепция Минюста России направлена на расширение рынка экспертных услуг, оказываемых СЭУ Минюста России, в т. ч. путем внедрения новых экспертных специальностей.

Судебно-товароведческая экспертиза назначается в случаях, когда при расследовании и судебном рассмотрении уголовных, гражданских, арбитражных дел и дел об административных правонарушениях возникает потребность в специальных знаниях в области товароведения.

Иными словами орган, назначающий экспертизу, или лицо, заявляющее ходатайство о ее назначении, должны четко и ясно представлять цель, которую они преследуют, и средства, в том числе возможности экспертизы на современном этапе развития, достижения этой цели.

К сожалению, довольно часто при назначении судебно-товароведческой экспертизы на разрешение эксперта-товароведа ставятся вопросы, выходящие за пределы его специальных знаний (компетенции), а также не имеющие значения для разрешения дела по существу, представляются объекты (в том числе документы) недостаточные или непригодные для исследования.

Все это способствует затягиванию расследования или судебного разбирательства, а также появлению необходимости проведения дополнительных экспертиз, что в свою очередь увеличивает и без того немалую нагрузку на судебно-экспертные учреждения.

Товароведческая деятельность включает проведение товарной экспертизы, товароведческой экспертизы и отдельных товароведческих операций (приемка, хранение, подготовка к реализации, контроль качества и т.п.). Для осуществления товароведческой деятельности разработаны специальные процедуры проведения, которые могут быть регламентированы и закреплены в документах, на государственном, отраслевом или учрежденческом уровне.

Товарная экспертиза – особый вид деятельности при оценке качества товаров. Под товарной экспертизой понимают оценку экспертом основополагающих характеристик товара по их соответствию установленным требованиям и/или товарной информации, а также их изменений в процессе товародвижения для принятия решений и выдачи независимых и компетентных заключений, которые служат конечным результатом.

В зависимости от требований к товару различают следующие виды товарной экспертизы: товароведческую, санитарно-гигиеническую, ветеринарную и экологическую.

В настоящее время в Перечне родов (видов) экспертиз, выполняемых в СЭУ Минюста России и в Перечне экспертных специальностей, по которым предоставляется право самостоятельного производства судебных экспертиз в СЭУ Минюста России, товароведческая экспертиза разделена на следующие виды:

- исследование промышленных (непродовольственных) товаров, в том числе с целью проведения их оценки;
- исследование продовольственных товаров;
- исследование транспортных средств, в том числе с целью проведения их оценки.

В вышеуказанном Перечне родов (видов) экспертиз имеется примечание "Для производства судебных экспертиз продовольственных товаров государственные судебно-экспертные учреждения должны пройти аккредитацию с целью подтверждения компетенции на проведение испытаний пищевых продуктов и продовольственного сырья в "Системе сертификации ГОСТ Р" и (или) "Системе аккредитации лабораторий Государственной санитарно-эпидемиологической службы Российской Федерации"", которое (на основании имеющего-

ся опыта прошлых лет) фактически исключило возможность проведения в СЭУ Минюста России судебно-товароведческих экспертиз продовольственных товаров.

Товароведческая (товароведная) экспертиза является обязательным видом товарной экспертизы, остальные ее дополняют и не всегда являются необходимыми. Среди товаров аптечного ассортимента есть группа товаров, например, лекарственное растительное сырье, биологически активные добавки и др., требующих гигиенической оценки.

Сущность судебно-товароведческой экспертизы состоит в том, чтобы с помощью специальных знаний исследовать товарные (потребительские) свойства изделий в целях определения их фактического качества. С помощью судебно-товароведческой экспертизы решаются вопросы исследования и степени снижения (порчи) качества продукции, что может быть обусловлено как нарушением производственного процесса (технологии изготовления), так и несоблюдением правил сохранности изделий при упаковке, транспортировке, хранении и т.д.

В товароведении выделены четыре основополагающие характеристики товара, которые могут быть предметом экспертизы: ассортиментная, качественная, количественная и стоимостная¹.

В связи с увеличением на товарных рынках количества фальсифицированных товаров появилась острая необходимость их выявления, т. е. проведения экспертизы подлинности (подлинный – настоящий, оригинальный, истинный). Ранее считалось, что идентификация и идентификационная экспертиза дают возможность установления факта фальсификации. Однако анализ показывает, что идентификационная экспертиза и экспертиза подлинности преследуют разные цели и, следовательно, для их решения используют разные критерии, средства, показатели и методы. Идентификационная экспертиза решает большое количество задач, при экспертизе подлинности задача одна – установление факта подлинности товара или его фальсификации по изготовителю, торговой марке и т. п.

¹ Николаева М.А. Товароведение потребительских товаров. – М.: Норма, 1997.

Изучение судебной практики показывает, что товароведческие экспертизы находят широкое применение при расследовании и рассмотрении уголовных и гражданских дел, однако, сказывается недостаточное знание отдельными следователями и оперативными работниками, а также простых потребителей возможностей судебных товароведческих экспертиз, а также организаций, которые их проводят. Кроме того, негативную роль играет отсутствие в экспертных подразделениях министерства внутренних дел специалистов товароведов, а привлечение сторонних специалистов требует дополнительных денежных затрат на производство экспертизы.

В настоящее время в каждом регионе среди правоохранительных органов и судов остро востребована судебная товароведческая экспертиза. Только по официальной статистике, ведущейся Арбитражными судами субъектов РФ, судебной экспертизой занимаются государственные и негосударственные экспертные учреждения (последних больше в десятки раз) и частные эксперты. На первый взгляд, суды имеют большой выбор.

Однако практика показывает, что уровень подготовки негосударственных экспертов, в настоящее время оставляет желать много лучшего. Не секрет, что негосударственные эксперты часто не имеют специальной экспертной и процессуальной подготовки, хороших практических навыков в этой многогранной экспертной специальности, а руководствуются лишь своими знаниями, полученными в рамках специальностей "Товароведение", "Экономика" и др. Все это приводит к значительному числу повторных экспертиз, назначаемых в судебно-экспертные учреждения Минюста России, результатом которых, как правило, являются противоположные выводы.

Отсутствие таких специалистов в системе МВД нередко является серьезной проблемой при расследовании уголовных дел экономической направленности, все вышеизложенное ставит задачу необходимости подготовки экспертных кадров в государственных ведомственных высших учебных заведениях МВД, чтобы будущие специалисты могли полностью осуществлять и технико-криминалистическое сопровождение, и производство товароведческих экспертиз любого вида.

УДК 343.144.5

І.П. Усіков

директор Українського Бюро
психофізіологічних досліджень та безпеки,
юрист, експерт-поліграфолог,
підполковник міліції у відставці**КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ВИСНМКІВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НА
ПОЛІГРАФІ ЯК ОДНОГО ІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ**

Стаття висвітлює український та міжнародний узагальнений досвід призначення та проведення судової психофізіологічної експертизи на поліграфі та специфіку оформлення висновків за результатами проведених досліджень, що може бути використано на досудовому та судовому слідстві як одне із процесуальних джерел доказів.

Ключові слова: Судова психофізіологічна експертиза, поліграф, детектор брехні

Статья освещает украинский и международный обобщенный опыт назначения и проведения судебной психофизиологической экспертизы на полиграфе и специфику оформления выводов по результатам проведенных исследований, что может быть использовано на судебном и досудебном следствии как один из процессуальных источников доказательств.

Ключевые слова: Судебная психофизиологическая экспертиза, полиграф, детектор лжи

The article brightens ukrainian and international generalized experience of use and holding forensic psychophysiological expertise with polygraph, and specificity of making conclusions about research results, which can be used at judicial inquiry and pre-trial investigation as one out of procedural sources of evidence.

Key words: Forensic psychophysiological examination, polygraph, lie detector

Сьогодні в органах внутрішніх справ України практика застосування поліграфа на стадії дослідчої перевірки і в межах оперативно-розшукових заходів вже давно стала повсякденною і необхідною у зв'язку з високою ефективністю даного методу розкриття злочинів. Разом з тим, спектр можливостей поліграфа може бути більш широким. Так, є міжнародна та вже українська практика залучення фахівців-поліграфологів в якості експертів для проведення судових психофізіологічних експертиз на поліграфі (далі ПФЕ). Науково та емпіри-

чно данна тема досліджується давно, наприклад Суворова Л.О. у своїй монографії "Ідеальні сліди у криміналістиці" вказувала: "... Р.С. Белкін дуже переконливо довів технічну, тактичну, етичну і процесуальну обґрунтованість застосування поліграфа і неспроможність позицій його супротивників"[2].

Зараз маються усі можливості як для освоєння нової в Україні професії поліграфолога, так і повноцінного підвищення рівня кваліфікації за даною спеціальністю вже працюючими фахівцями, тим більше, що з 1 листопада 2010 року професія експерт-поліграфолог офіційно включена у реєстр професій України [7]. Якщо поліграфолог добре володіє своєю професією, чітко і правильно використовує методичні прийоми, розуміє що саме і для чого він робить, який саме результат він отримує і яким чином буде його експертно оцінювати, тільки в цьому випадку можливо говорити про його професіоналізм та можливість кваліфіковано брати участь у експертних дослідженнях на поліграфі. Керівник російської поліграфної школи "ЕПОС" Поповічев С.В. зазначає: "... процедура виявлення брехні виходить за межі простого зіставлення отриманої та істинної інформації, стає складною і вимагає особливої кваліфікації у дотриманні численних вимог і правил" [1]. Результативність даного методу досліджень достатньо висока, на що вказує в своїх спостереженнях та аналізі експерт судової психології американського університету Портсмута - Олдерт Фрай: "Висновки польових досліджень тесту контрольних питань свідчать про те, що показники точності виявлення винних підозрюваних достатньо високі. Переважна більшість винних підозрюваних (87%) було кваліфіковано правильно ... ", "Висновки польових досліджень тесту знань винного показують, що показники точності виявлення невинних підозрюваних дуже високі. Правильні рішення були зроблені в 96% випадків"[4]. Російські вчені, наприклад Суворова Л.О. у своїй монографії зазначала: "За результатами проведених досліджень ефективність використання поліграфа в процесі розкриття злочинів становить близько 91,5%: із 318 проведених поліграфних досліджень результати 291 опитування підозрюваних, свідків, потерпілих були підтверджені в ході розслідування" [2].

В Україні за останні роки теж з'явилися практичні розробки проведення ПФЕ та їх правова оцінка на стадіях досудового та судового слідства у вигляді вироків та інших процесуальних рішень. Данна обставина дозволяє нам зробити аналіз позначеного напрямку, щоб

зрозуміти, наскільки воно є перспективним і корисним для більш широкого використання в українській правоохоронній діяльності.

Актуальності питання про призначення ПФЕ на стадії досудового і судового слідства сприяли все частіші звернення на адресу Українського Бюро психофізіологічних досліджень та безпеки робітників слідчих органів та суддів з клопотаннями про можливість проведення спеціальних досліджень на поліграфі у межах досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ по тяжким злочинам.

Наша практика показує, що до поліграфного тестування в якості процесуальної дії, звертаються, як правило, при недостатньому обсязі доказової бази, з метою отримання додаткових об'єктивних даних про дії або знання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи свідка. Грамотне процесуальне оформлення висновків експертного психофізіологічного дослідження на поліграфі, відповідно до вимог ст. 65-66 КПК України, дозволяє розглядати і визнавати його висновки в якості одного із правомірно отриманих джерел доказів. Це дає можливість більш впевнено вибудовувати і реалізовувати слідчі версії чи приймати судові рішення у сукупності з іншими зібраними по справі даними.

Огляд проведених Укрбюро судових психофізіологічних експертиз на поліграфі позначив цілий ряд варіантів її використання:

1.) З метою підтвердження провини і виключення самообмови з боку обвинувачуваних, які визнавали свою провину, але в силу склавшихся обставин, їх причетність або роль у скоєнні злочину підтверджувалася недостатньо повно. Прикладом позитивної оцінки і правового визнання проведених Укрбюро судових ПФЕ є розглянуті судами Луганської області кримінальні справи за фактами навмисних вбивств, де висновки ПФЕ судовими вироками були визнані як докази. Наприклад, у вирокі апеляційного суду Луганської області у кримінальних справах № 1-47\0009 щодо Ткаченко А.А. (т. 2 л. с. 87) [8] і № 1-13\2010 щодо С., де суд вказав: "Заключення психофізіологічної експертизи №0000266 від 01.10.2009 року, з якого видно, що проявлені С.Ю.І психофізіологічні реакції при відповідях на Значимі питання експертизи, з верогідністю до 95% узгоджуються з його показаннями про обставини і деталі скоєного злочину яке відбулося 19 вересня 2009 року і свідчать про наявність ідеальних слідів (образів подій) у пам'яті перевіряемого про деталі скоєного злочину, а саме: про місце, час, спосіб та знаряддя вчинення злочину, а так само про

особу потерпілої. Проявлені С.Ю.І. психофізіологічні реакції на запитання тестів, повністю узгоджуються з його вербальними відповідями. Інформація про деталі скоєного злочину, якою володіє С.Ю.І. можливо була отримана ним на момент події, закріпилася і запам'яталася у його пам'яті природним чином у формі ідеальних слідів про суб'єктивні насильницькі дії щодо потерпілої З.У.Т, (т. 2 л.с. 54-101)", і далі: "Суд вважає достовірним висновки експертиз, бо вони відповідним чином мотивовані і знаходять взаємне підтвердження з іншими доказами, дослідженими в судовому засіданні" [9]. Це стало можливим в силу кваліфікованої підготовки і оформлення заключення з урахуванням всіх необхідних криміналістичних і процесуальних вимог, а також їх об'єктивності, зрозумілості і переконливості.

2.) З метою уточнення кваліфікації дій обвинуваченого. Так, по деяким кримінальним справам проведені ПФЕ дозволили слідству прийняти процесуальні рішення про перекаліфікацію дій обвинувачених у сторону пом'якшення їх відповідальності, наприклад у кримінальній справі № 07-6953 щодо Д., яка розслідувалась СУ УМВС України в Київській області. Первісне звинувачення будувалося за ст. 115 ч.2 п. 4, 6, 12; 146 ч.3; 263 ч.1; 355 ч.3 КК України, після повернення справи на додаткове розслідування і проведеної ПФЕ на поліграфі, а також інших додаткових слідчих дій, кримінальне переслідування відносно Д. в частині ст. 115 КК України було повністю припинено. Сьогодні у суді розглядаються інші склади злочину зазначеної справи.

3.) З метою підтвердження непричетності особи до скоєного злочину. Наша практика так само включає в себе і випадки з повним припиненням кримінального переслідування стосовно підозрюваних, як це було за кримінальними справами №05\08\1399, №05/11/0008, №17/10/0807, де після проведених ПФЕ на поліграфі і ряду інших додаткових слідчих дій, кримінальне переслідування щодо осіб було повністю припинено [11, 12, 13].

Вивчені нами заключения ПФЕ підготовлені як українськими поліграфологами, так і російськими, дозволяють стверджувати про деякі тактичні та процесуальні недоробки їх змісту та структурного оформлення, що значно знижує переконливість експертних висновків і відповідну їх доказову значимість. За 2,5 року експертної практики застосування поліграфа на досудовому слідстві і в судах силами Укрбюро психофізіологічних досліджень та безпеки нами проведено

близько 20 судових ПФЕ, накоплено унікальний для України емпіричний досвід, що дозволяє узагальнити зібрану практику і зробити деякі висновки:

1. У призначенні ПФЕ для більш повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, є потреба і зацікавленість як з боку досудового та судового слідства, так і з боку захисту.

2. Наявний міжнародний досвід використання поліграфа, існуюче законодавство України, методики, які використовуються для поліграфного тестування та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливість застосування поліграфа в українському судочинстві. Особливо повно і науково всі головні методичні особливості проведення психофізіологічних досліджень на поліграфі виклав у своєму дисертаційному дослідженні провідний російський поліграфолог Поповічев С.В. на тему "Взаємозв'язок потреби у безпеці суб'єкта та вірогідності виявлення брехні в опитуванні з використанням поліграфа", яке було успішно захищено 22.02.2011 р., в ході якого вперше науковий захист як єдине ціле пройшли основні положення теоретичного обґрунтування та практичного застосування поліграфа [1].

3. Результативність ПФЕ на поліграфі, об'єктивність експертних висновків та їх доказова значимість напряму залежить від ряду важливих факторів. При проведенні поліграфного тестування важливо враховувати не тільки психофізіологічний стан підекспертного у момент співбесіди, але і рівень досвіду, кваліфікації фахівця-поліграфолога, його уміння грамотно підготуватися і провести дослідження використовуючи наявний методичний арсенал. Отримані результати тестування необхідно зрозуміло, переконливо та логічно зв'язано викласти в описовій, синтезуючій та резолютивній частинах експертного заключення.

Останню обставину необхідно розібрати найбільш ретельно. Так, будь-яка нова експертна методика проходить обов'язковий шлях до офіційного визнання починаючи від наукових дебатів до проведення експериментальних, а потім і польових досліджень у реальних умовах досудового слідства, все це стосується і ПФЕ.

При розслідуванні кримінальної справи слідчий завжди зіштовхується з ідеальними слідами [2] в пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачуваних та інших, які за допомогою вербального (мовного) спілкування, під час слідчих дій, наприклад допиту, переносяться на папір і отримують певний документально-процесу-

альний статус. Як правило, проведення деяких слідчих дій можливе лише за умови наявності в пам'яті людини слідів деяких подій, образів, дій, наприклад, при впізнанні (людей, предметів, голосів та інше) або при відтворенні обставин скоєного злочину.

Об'єктом експертного дослідження ПФЕ є поліграми, які відображають процеси змін фізіологічного стану підекспертного при пред'явленні йому мовних або візуальних стимулів відповідно до вимог існуючих методик поліграфного тестування.

При призначенні і проведенні ПФЕ, підготовці висновку, згідно нашого досвіду, необхідно враховувати наступне:

1. На дозвіл ПФЕ необхідно методично правильно ставити питання про дії будь-кого у минулому, тобто від дієслів: "чи здійснював ...", "чи перебував ...", "чи був присутній ...", "чи тримав в руках ...", "чи наносив удари ...", "чи ховав ..." і т.і. Питання може бути таке: "Чи здійснював Петров будь-які насильницькі дії відносно Іванова."

2. "Чи має Петров будь-яке навмисне відношення до вчиненого злочину, а саме ... (допомагав, виконував, інформував, ховав та інше)"

3. "Чи відповідають фізіологічні реакції Петрова його вербальним відповідям на питання про ... та інше"

4. Методично обігрутованими є питання про обізнаність, тобто "Чи бачив...", "чи знає ...", "чи відомо ...", "чи має ... будь-яку інформацію про обставини та деталі скоєного злочину". Питання може виглядати так: "Чи приховує Петров свою обізнаність про деталі і обставини скоєного злочину відносно Іванова?"

5. "За яких обставин і в який момент часу Петров міг отримати інформацію про обставини і деталі скоєного злочину? Чи могла ця інформація бути отримана ним у момент події?". При призначенні та проведенні ПФЕ неприпустимо постановка і з'ясування таких питань як:

6. "Чи думав ...", "чи планував ...", "чи збирався ...", тому що це питання про те, що не відбулося.

7. Питання типу: "Наскільки бездоганні і якісні джерела доказів, покладені досудовим слідством в основу обвинувачення?" або "Чи є причини для обмови з боку осіб, на свідченнях яких будується обвинувачення?", також неприпустимі. Ці питання про наявність або відсутність будь-яких об'єктивних даних, по суті є правовою оцінкою матеріалів кримінальної справи, що до компетенції експерта-поліграфолога не відносяться і він цього робити не правомочний, на що прямо вказує пленум Верховного суду України № 8 від 30.05.97 р. [5].

Завжди потрібно пам'ятати, що будь-яка перевірка на поліграфі проводиться насамперед з добровільної згоди самого підекспертного, бажаючого підтвердити свої свідчення таким чином. Виходячи з даної особливості, дослідження які проводяться поліграфологом досить високого професійного рівня, є надійним інструментом підтвердження його непричетності і необізнаності щирого перевіряемого, а вже потім причетності та обізнаності завідомо брехливого перевіряемого.

8. При підготовці до проведення ПФЕ в обов'язковому порядку необхідно:

- Враховувати індивідуально-психологічні особливості підекспертного, на що, наприклад, вказують державні вимоги підготовки експертів-поліграфологів у Російській Федерації [6].

- Підекспертний повинен бути відпочившим, він не повинен відчувати хворобливих відчуттів, голоду, спраги та інше;

- Вимагається неухильне дотримання теплового режиму у приміщенні де буде проводитися перевірка, людині має бути комфортно (не холодно і не жарко);

- Неприпустимо проводити експертне дослідження осіб у стані сп'яніння, у стані похмілля, що знаходяться у виснаженому стані та інше;

- З'ясувати до початку проведення досліджень наявність серйозних хронічних хвороб, які можуть викликати у підекспертного загострення із за переживань і хвилювань, і негативно позначитися на його здоров'ї, аж до госпіталізації.

- Неприпустимо проводити експертне дослідження у вечірній та нічний час, так як на його результативність і об'єктивність сильно впливають біологічні цикли організму людини;

9. При проведенні ПФЕ необхідно в обов'язковому порядку виконати наступне:

- Здійснювати постійний відеозапис всього ходу дослідження, при цьому, оголошувати час його початку, періоди перерв для відпочинку і час закінчення ПФЕ;

- На період проведення ПФЕ відключити мобільний зв'язок, максимально виключити будь-який зовнішній вплив на підекспертного у вигляді шуму, настінних оголошень, картин, плакатів, присутності конвою чи інших осіб, які можуть психологічно пригнічувати перевіряемого та інше;

- Роз'яснити підекспертному його права, правила та вимоги, яких він повинен обов'язково дотримуватися при проходженні ПФЕ;

10. При підготовці висновку за результатами проведеної ПФЕ, спеціаліст-поліграфолог повинен в нього включити:

- Словник спеціальних термінів, які використовуються у тексті висновку;

- Список літератури та роз'яснювальні посилання за текстом висновку;

- Короткий опис методик, які використовуються при проведенні ПФЕ;

- Таблиці експертного обрахунку поліграм;

- Обґрунтування висновків за кожним тестом;

- Синтезуючий аналіз усіх проведених тестів з встановленням причинно-наслідкових зв'язків між отриманими результатами з логічним обґрунтуванням зроблених висновків;

- При формулюванні експертних висновків, поліграфолог повинен виключати будь-які судження правового характеру. Російський криміналіст-вчений Авер'янова Т.В. вказує: "Висновки експертизи повинні бути однозначними, зрозумілими, всі частини висновку повинні бути узгоджені між собою, не суперечити один одному. Експерт повинен давати відповіді лише на поставлені йому у постанові питання, висновки повинні виходити з результатів проведеного дослідження, бути логічно вірно вибудовані і формулюватися відповідно з спеціальними знаннями і за внутрішнім переконанням експерта. Експерт повинен не описувати факти, як вони відбувалися, а пояснювати ці факти, пояснювати походження фактів, викладати свою думку про ці факти. Якщо експерт це робить, то він зрозумів механізм та закономірність утворення слідів, тобто знайшов стабільні, індивідуальні ознаки об'єкта, сукупність яких є достатньою підставою для достовірного висновку експерта [3].

Висновки у заключенні ПФЕ, на нашу думку, можуть бути сформульовані приблизно таким чином:

"Виявлені фізіологічні реакції обвинуваченого Петрова на перевірені питання за яких обставин він дізнався про смерть потерпілого Іванова, свідчать про наявність в його пам'яті ідеальних слідів (образів подій) про те, що ..." або "Проявлені фізіологічні реакції обвинуваченого Петрова у більшості випадків (не) є стійкими та вираженими. Їх сукупність і системність, зареєстрована на Значущі (перевірочні) питання тестів, (не) узгоджується з повідомленою ним вербальною

інформацією та відповідями на тестові питання про те, що він ... " або " Проявлені фізіологічні реакції обвинуваченого Петрова на запитання тестів свідчать про те, що інформація про деталі скоєного злочину, яку він має, була отримана ним у момент події, в результаті особистої присутності. Обставини, що спричинили утворення ідеальних слідів у його пам'яті про події досліджуваного минулого, пов'язаного із загибеллю потерпілого Іванова, перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку з його особистими діями. Ці ідеальні сліди утворилися природним шляхом."

11. Для наочності і переконливості зроблених у заключенні висновків, як додатки необхідно долучати:

- Оригінал письмової заяви підекспертного з його згодою пройти психофізіологічну експертизу на поліграфі;
- Відеозапис ходу проведеного дослідження на загальнодоступному носії інформації (лазерний диск, карта пам'яті, касета, тощо)
- Роздруковані поліграми з чіткими кривими, та зрозумілим їх позначенням каналів поліграфа;
- Тестові питальники, з повним переліком і позначенням типу питань;
- Документи, що підтверджують освіту, кваліфікацію та повноваження фахівця-поліграфолога;

Наповнюваність та ґрунтування висновків заключення повинна дозволяти, при необхідності, провести незалежну оцінку обґрунтованості результатів ПФЕ іншим фахівцем-поліграфологом, на підставі Додатків - тестових анкет, таблиц, поліграм та відеозапису ходу проведення дослідження. Про валідність результатів ПФЕ можна говорити тільки при неухильному дотриманні: по-перше, правил підготовки та проведення ПФЕ; в-друге, грамотного і вірного використання існуючих методик поліграфного тестування; в-третє, уміння фахівця дати кваліфіковану експертну оцінку отриманим результатам. Посилання фахівця-поліграфолога виключно тільки на комп'ютерний (програмний) розрахунок результатів поліграфного тестування - неприпустиме.

Автор статті сподівається, що піднята тема є підставою для розробки і визнання хочаб відомчих методичних рекомендацій для проведення ПФЕ. Що викладена інформація дасть поштовх для більш глибоких і розширених науково-теоретичних досліджень проблеми ПФЕ в Україні. Крім цього, стаття дозволить опонентам замислитися про кадрові проблеми складності і тривалості підготовки фахівців-

поліграфологів експертного рівня. На нашу думку, в даний час є всі необхідні передумови для впровадження у практику українського судочинства експертних досліджень на поліграфі та отримання офіційного визнання даного криміналістичного дослідження як одного із видів процесуальних доказів.

Використана література:

1. Поповічев С.В. "Просто збрехати Важко. Інструментальна детекція брехні: від ідеології до технології", М.: Група ЕПОС, 2011, стор 7, (400 с.; з іл.), ISBN 978-5-901333-07-5.

2. Суворова Л.О. "Ідеальні сліди в криміналістиці", М.: Юрлітінформ, 2010, стор.132-133 (176 с.) ISBN 978-5-93295-621-2.

3. Авер'янова Т.В. "Судова експертиза. Курс загальної теорії", М.: Норма, 2009, стор.244-277.

4. Олдерт Фрай "Брехня. Три способи виявлення", СПб.: Прайм-Еврознак, 2006, стор.252-256 (284 с.), ISBN 5-93878-278-3, [пер. на рус. А. Єршова, О.Ісако-Кулаков, Н. Миронов, А. Смирнов] Aldert Vrij "DETECTING LIES AND DECEIT" The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice, John Wiley & Song, Ltd., 2000.

5. Пункт 2, Пленум Верховного суду України № 8 від 30.05.1997 р. "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах".

6. п.6, Державні вимоги до мінімуму змісту та рівню вимог до фахівців для отримання додаткової кваліфікації "Судовий експерт проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа", затверджені 05.03.2004 р. Міністерством освіти Російської федерації за № ГТППК 34/36, введені в дію Наказом Міністерства освіти РФ № 1547 від 08.04.2004 р.

7. Код 2144.2 - "експерт-поліграфолог", Національний класифікатор професій України ДК: 003 "Класифікатор професій", введено в дію наказом Держспоживстандарту України № 237 від 28 липня 2010 року.

8. Вирок апеляційного суду Луганської області від 18.06.2009 року по кримінальній справі № 1-47 \ 2009 щодо підсудного Т., обвинуваченого у ст.ст 115 ч.2 п.2, 10; 153 ч.3; 152 ч.4 КК України, засуджен до 15 років позбавлення волі.

9. Вирок апеляційного суду Луганської області від 13.04.2010 року по кримінальній справі № 1-13 \ 2010 щодо підсудного С., обвинуваченого за ст. 121 ч.1, 115 ч.2 п.9 КК України, засуджений до 13 років позбавлення волі.

10. Кримінальна справа № 07-6953 за обвинуваченням Д., Л., К., розслідувалася СУ УМВС України в Київській області, в даний час розглядається в суді.

11. Кримінальна справа № 05\08\1399 за підозрою Р. у вчиненні злочину передбаченого ст. 121 КК України, розслідувалася СВ Жовтневого РВ ЛМУ ГУМВС України в Луганській області.

12. Кримінальна справа № 05/11/0008 за підозрою Т. у вчиненні злочину передбаченого ст. 296 КК України, розслідувалася СВ Жовтневого РВ ЛМУ ГУМВС України в Луганській області.

13. Кримінальна справа № 17/10/0807 за підозрою Ш., Г., Р. у вчиненні злочину передбаченого ст. 115 КК України, розслідувалася СВ Свердловського МВ УМВС України в Луганській області.

УДК 159.9:34.01

В.О. Шаповалов

спеціаліст-психолог

("Українське Бюро психофізіологічних досліджень та Безпеки", м. Луганськ)

О.В. Янченко

старший слідчий в особливо важливих справах –
криміналіст відділу розслідування злочинів,
скоєних проти життя та здоров'я особи
СУ ГУМВС України у Луганській області

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ СЛІДЧИХ ДІЙ

У статті представлено науково-теоретичне обґрунтування використання спеціальних психологічних знань при проведенні судово-психологічної експертизи відеоматеріалів слідчих дій. Наведено міжнародний та власний досвід проведення судово-психологічної експертизи в якій ставляться питання щодо психологічної оцінки достовірності показань.

Ключові слова: судова-психологічна експертиза, відеоматеріали слідчих дій, підслідний, підекспертний, вербальні прояви, міміка, пантоміміка.

В статье представлено научно-теоретическое обоснование использования специальных психологических знаний при проведении судебно-психологической экспертизы видеоматериалов следственных действий. Приведён международный и собственный опыт производства судебно-

психологической экспертизы, в которой ставятся вопросы относительно психологической оценки достоверности показаний.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, видеоматериалы следственных действий, подследственный, подэкспертный, вербальные проявления, мимика, пантомимика.

The paper presents the scientific and theoretical basis for the use of special psychological knowledge in conducting forensic psychological expert examination of video investigation. An international and personal experience of forensic psychological examination including questions about the reliability of psychological assessment is described.

Key words: forensic psychiatric examination, video investigation, defendant, the subject, verbal manifestations, facial expressions, pantomime.

На фоні соціально-економічних змін, політичних перетворень, реформування законодавчої бази і, особливо, діяльності правоохоронних і судових органів, що відбуваються сьогодні в Україні, спостерігається доволі великий рівень насильницьких злочинів, спрямованих на позбавлення життя чи спричинення тілесних ушкоджень людині. Частина зазначених злочинів, так і залишається не розкритою.

Рішення низки спеціальних питань, що виникають в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних справ, вимагає використання досягнень сучасної науки. Удосконалення засобів встановлення істини в кримінальному судочинстві знаходить своє вираження в появі нових і подальшому розвитку вже наявних методів дослідження. Це також стосується і методів, які використовуються при проведенні судово-психологічної експертизи.

Значний внесок у розвиток вітчизняної судово-психологічної експертизи зробили Коченов М.М., Ратінов О.Р., Дулов А.В., Костицький М. В., Нор В.Т., Грошевий Ю. М., Шипшин С.С. та ін.

Судово-психологічна експертиза визначається у літературі, як дослідження проведене фахівцем-експертом, на основі спеціальних знань в галузі психології, з метою дати експертний висновок, котрий, після його перевірки та оцінки слідчим або судом, буде доказом в кримінальній (цивільній) справі [4,6,7,9,10].

Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі). Традиційно до компетенції судово-психологічної експертизи входить: діагностика індивідуально-психологічних особливостей підекспертної

особи; встановлення основних, закріплених психологічних мотивів; діагностика наявності або відсутності у суб'єкта, в момент вчинення юридично значимого діяння, стану фізіологічного афекту і т.п.

Автори, як радянського періоду, так і більшість сучасних вітчизняних фахівців відмічають що, до компетенції судово-психологічної експертизи не входить оцінка достовірності показань, це входить лише до компетенції слідства, прокуратури та суду [6, 7]. Але в Західній Німеччині, Швеції та Польщі в другій половині ХХ століття, отримала визнання судово-психологічна експертиза достовірності показань свідків (Arntzen, 1982; Trankell, 1972; Undeutsch, 1967). Помітний вплив на її розвиток надає відоме в судовій психології вчення про загальну та спеціальну правдивість, що дозволяє, як вважають її прихильники, об'єктивно з психологічних позицій оцінювати достовірність показань свідків. Загальна правдивість свідка констатується, якщо він здатний повно, точно і детально відтворювати побачене, почуте чи пережите в минулому, має стійкість до навіювання, не має схильності до прикрашання подій, не відрізняється підвищеною афективною збудливістю. Про спеціальну правдивість свідка, говорить відсутність грубих протиріч між даними в різний час показаннями, мотивів свідомого викладення неправдивих показань (помста, страх і т. п.), впливу на свідка сторонніх осіб та ряд інших фактів.

У той час фахівцями були розроблені прийоми спеціальної бесіди зі свідком про факти, що мають значення для кримінальної справи. Фіксації підлягало все, що говорив свідок, (дослівне протоколювання), особливості поведінки, манера говорити, паузи і т.п. Отримані під час бесіди дані ретельно аналізувалися з урахуванням наявних відомостей про особу, що надає показання. В результаті проведеної роботи експерт-психолог у своєму висновку викладає факти, що говорять, на його думку, за чи проти достовірності показань свідків.

Через деякий час, ґрунтуючись на результатах роботи шведських та німецьких фахівців, Стелер і Кьонкен (Steller & Kohnken, 1989) склали перелік змістовних критеріїв і описали процедуру, яка отримала назву "оцінки валідності тверджень", або ОВТ [13]. На підґрунті, даної методики, лежить процедура під назвою - "Контент-аналіз за встановленими критеріями" (КАВК). Головна мета, даної методики, встановлення достовірності тверджень у свідченнях дітей, які піддавалися сексуальному насильству. Також, є опубліковані дослідження, присвячені застосуванню цієї методики, з метою оцінки показань

підозрюваних та обвинувачуваних. Результати дослідження, за методикою ОВТ, приймаються судами Німеччини, Нідерландів, США та Канади [12].

Дослідження щодо психологічної оцінки достовірності показань, проводилися і в Росії наприкінці 90-х років в НДІ при Генеральній прокуратурі РФ. Сітковська О.Д., і Конишева Л.П. підкреслюють, що мова йде саме про ознаки, що мають психологічну природу, встановлення яких вимагає застосування психологічних знань [10].

На думку авторів даної статті, психологічна оцінка достовірності показань підозрюваного, обвинувачуваного є дуже актуальною для вітчизняної практики. І на це є об'єктивні причини.

Відомо, що при належній взаємодії слідчих та оперативних працівників, грамотним використанням тактики та методики розслідування злочинів проти особи, насамперед – використання фактору раптовості, особа, що вчинила злочин, може бути затримана, та в ході слідчих дій зізнатися в скоєному. За методикою розслідування з такою особою негайно проводиться відтворення обстановки та обставин події із застосуванням відеозйомки та інших технічних засобів фіксування перебігу слідчої дії. При цьому, як слідчий, так і прокурор, або суддя, будуть впевнені, що саме ця особа скоїла злочин, однак за відсутністю інших доказів, окрім свідчень, в яких особа викриває себе, рішення про притягнення цієї особи до відповідальності, може бути ніколи не прийняте. Також, на сьогодні, в слідчій практиці дуже часто зустрічаються випадки, коли підозрюваний чи обвинувачуваний після надання їм свідчень, в ході допиту та відтворення, відмовляється від них, мотивуючи це тим, що показання були надані їм під психологічним тиском, що значно ускладнює процес доказування, особливо при браку речових доказів.

Таким чином виникає питання, чи дійсно підслідний на попередніх етапах слідчих дій давав правдиві покази, а потім від них відмовився з метою уникнути покарання, чи все ж таки він повністю обмовив себе під психологічним та фізичним тиском з боку працівників міліції, і сам підслідний немає не якого відношення до розслідуваної події?

Авторами даної статті, був проведений моніторинг існуючих методів, спрямованих на психологічну оцінку достовірності усних тверджень. На основі існуючого вітчизняного та закордонного досвіду, базові критерії і діагностичні показники, почали застосовува-

тися при роботі з відеозаписами слідчих дій (допитів, відтворень обстановки та обставин події, очних ставок і т.д.), в яких зафіксовані показання тієї чи іншої особи.

Мета фахівця-психолога, за допомогою спеціальних процедур психологічного дослідження вербальних та невербальних проявів підслідного, що зафіксовані на відеозаписі, встановити чи наявні психологічні ознаки достовірності в його показаннях чи він навпаки повністю обмовляє себе.

Для здійснення процедури психологічного дослідження (судово-психологічна експертиза відеоматеріалів слідчих дій) та написання висновків, за основу береться мінімум 2 відеозаписи, різних слідчих дій, наприклад, допиту і відтворення обстановки та обставин події. Зміст цих відео стенографується, причому фіксації також підлягає комунікативна взаємодія слідчого з особою, яку допитують.

Для поглибленого і детального аналізу показань підекспертного, зафіксованих на відеозаписі, застосовуються наративний аналіз, контент-аналіз, елементи семантичного аналізу, порівняльний аналіз та інтент-аналіз, що дозволяє виявляти приховані смисли, встановити логічні взаємозв'язки та узгодженість між різними одиницями аналізованого матеріалу.

Нижче приведені питання, які можуть бути поставлені на розрішення психологічної експертизи відеоматеріалів слідчих дій:

- Чи є психологічні ознаки достовірності в показаннях підекспертного, що зафіксовані на відеозаписі, при проведенні з його участю: допиту, відтворення обстановки та обставин подій?

- Чи є психологічні ознаки достовірності в показаннях підекспертного, щодо механізму скоєння насильницьких дій з його боку, по відношенню до потерпілої особи?

- Самостійно або не самостійно викладає показання підекспертний, в ході проведення, з його участю: допиту, відтворення обстановки та обставин події, зафіксованих на відеозаписі та наданих експерту?

- Чи здійснювався психологічний тиск на підекспертного, при проведенні, з його участю: допиту, відтворення обстановки та обставин події, зафіксованих на відеозаписі та наданих експерту?

Судово-психологічна експертизи, в якій ставляться запитання стосовно наявності психологічних ознак достовірності в показаннях свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, ґрунтується

на дослідженні пам'яті щодо сприйнятих (реально пережитих) чи уявних подій.

Для відповіді на запитання стосовно наявності психологічних ознак достовірності чи недостовірності в показаннях підекспертного, нами в ході експертного дослідження, проводиться три спеціальні процедури аналізу стенограм відеозаписів слідчих дій.

ПРОЦЕДУРА № 1. Поділ показань на фрагменти (нарративне структурування). Ця процедура здійснюється з метою оптимізації процесу аналізу показань. Спеціаліст на основі вивчення показань, умовно розбиває їх на фрагменти, які мають якісні відмінності один від одного і відображають часову та логічну послідовність розвитку події, наприклад:

1. Преамбула події (знайомство і т.п.);
2. Події та дії, що передують безпосередньо скоєнню злочину;
3. Злочинні дії;
4. Дії, що здійснюються після скоєння злочину.

Кількість фрагментів буде залежати від складності показань, кількості учасників і кількості епізодів.

Завдяки цій процедурі стає можливим визначити сукупність психологічних ознак достовірності в кожному конкретному фрагменті та провести порівняльний аналіз фрагментів показань, зафіксованих в різний час.

ПРОЦЕДУРА № 2. Визначення сукупності діагностичних показників на основі контент-аналізу показань. Спогади про реальні події здобуваються за допомогою перцептивних процесів, а тому, як правило, містять в собі перцептивну інформацію (візуальні подробиці, звуки, запахи, смак та відчуття), контекстуальну інформацію (деталі про місце і час події) і афективну інформацію (подробиці про почуття, які виникли в ході події). Ці спогади зазвичай виразні, яскраві та живі. Таким чином, чим докладніше зроблений опис підекспертним, тим більше він дає відправних точок для психологічної оцінки змісту та його логічності.

Якщо спогади цілком вигадані, то вони обов'язково, у своєму складі мають когнітивні операції (думки, міркування), що значно ускладнює процес викладу показань підекспертним. Такі показання, як правило, супроводжуються великою кількістю пауз, що свідчить про рішення когнітивних задач, відсутність деталізації (особливо це стосується другорядних деталей), нездатність точно описати дії інших учасників події, здійснити прив'язку їх у просторі та часі.

Для формалізації процесу визначення сукупності діагностичних показників (психологічних ознак достовірності) було складено перелік цих показників (всього 41) і розроблена процедура фіксації їх наявності в спеціальній таблиці. У кожній клітинці, що відноситься до того чи іншого діагностичного показника, під номерами 1), 2), 3), 4) позначаються фрагменти. Навпроти порядкового номера фрагментів фіксуються номери рядків із стенограм, в яких зустрічаються ті чи інші діагностичні показники.

На основі загальної сукупності діагностичних показників, робляться попередні висновки щодо наявності психологічних ознак достовірності в показаннях підекспертної особи.

Наведемо деякі найбільш значні діагностичні показники, які є предметом аналізу процедури №2:

Логічна структура. Про наявність логічної структури свідчить той факт, якщо твердження відрізняється зв'язністю та логічністю, а різні його сегменти не суперечать одне одному та не мають розбіжностей між собою;

Перцептивна інформація. Візуальна інформація ("Я бачив, як в палату увійшла медсестра"), аудіальна інформація ("Він просто кричав на мене"), інформація, пов'язана із сприйняттям запахів ("Там пахло тухлою рибою"), інформація, пов'язана зі смаковими відчуттями ("Чіпси були дуже солоними"), фізичні відчуття ("Це посправжньому боляче", "було дуже холодно");

Просторові характеристики. Прив'язка в просторі (інформація про місце події, наприклад: "Справа була в парку, біля кіоску"), просторове розташування людей та/або предметів ("Чоловік сидів ліворуч від своєї дружини" або "Лампу частково приховували штори");

Часові характеристики. Прив'язка у часі (повідомлення про час, в якому відбулася подія, наприклад: "Це було рано вранці");

Повідомлення підекспертного про себе. Цитування власних висловлювань, опис власного емоційного стану та проявів ("у мене була істерика", "мене трясло як пилораму"), опис фізіологічних потреб, проявів, станів ("мені захотілося в туалет", "у мене жажливо розболілася голова"), повідомлення про свої думки, міркування що виникли в момент події;

*Повідомлення про ключовий об'єкт події*¹. Використання імен, прізвищ, особових займенників та інших звернень, опис фізичної взаємодії з ключовим об'єктом події, цитування висловлювань, повідомлення про емоційний стан, повідомлення про фізіологічні потреби, прояви, стани ключового об'єкту події;

Аналіз повідомлених деталей (подроблиць) підекспертним. Незвичайні подробиці (згадки про особливості людей, об'єктів або подій, незвичайних і/або унікальних, але які мають значення в даному контексті. Наприклад згадка про особливі прикмети: татуювання, родимки, заїкання, особливості місцевості, інтер'єру і т.п.); використання в мові прикметників, епітетів, і зменшувальної форми для передачі властивості предмета (наприклад: "у неї була маїчка, така легенька", "...я розстібаючи ремінь, хренов..." і т.п.);

Змістовні показники, що відображають особливості мотивації підекспертного. Внесення уточнень за власною ініціативою ("за власною ініціативою" означає, що уточнення внесені без втручання особи, що проводила слідчі дії), наприклад: "це було приблизно о другій годині, або, ні, почекайте, мабуть, це було пізніше, бо вже починало темніти".

ПРОЦЕДУРА № 3. Визначення мінливості/стійкості діагностичних показників (порівняльний аналіз показань). Для більш точної і обґрунтованої відповіді на питання, щодо наявності психологічних ознак достовірності або недостовірності показань підекспертного, необхідно визначити мінливість/стійкість діагностичних показників, виявлених в ході контент-аналізу, за допомогою процедури порівняльного аналізу показань в спеціально розробленій таблиці.

Доцільність проведення процедури порівняльного аналізу показань, продиктована тим, що вигадані події і дії, як правило, засновані тільки на когнітивних операціях (тобто на вигадці) і не підкріплені комплексом відчуттів (досвідом), що значно знижує шанси раніше висловленим вигаданим свідчень на закріплення в довготривалій пам'яті, і точність їх відтворення при повторному допиті [6, 7, 8]. Таким чином, якщо показання підекспертного не підкріплені комплексом відчуттів (досвідом), а мають вигадану основу, то в наступних

¹ Ключовий об'єкт події - особа з якою пов'язані дії кримінального характеру.

допитах буде простежуватися діагностично значуща мінливість (особливо якщо розслідувана подія складається з великої кількості епізодів), що дозволить визначити стійкість/мінливість діагностичних показників.

Отримані результати, від вищезазначених процедур, узагальнюються в синтезуючий частині та доповнюються коментарями експерта. В результаті, на підґрунті проведеного дослідження та урахування всієї сукупності отриманих результатів, робиться висновок щодо наявності психологічних ознак достовірності/недостовірності (чи окремих фрагментів) показань, отриманих від підекспертного в ході слідчих дій, зафіксованих на відеозапису.

Викладені вище положення, знайшли своє підтвердження в низки кримінальних справ і були підкріплені іншими криміналістичними методами. Але проведені дослідження не можна вважати достатніми, і методи, що використовуються при виробництві судово-психологічної експертизи відеоматеріалів слідчих дій, потребують подальшої науково-теоретичної розробки та удосконалення в практиці. Але, досвід закордонних фахівців та здобутий власний досвід, свідчить про те, що судово-психологічна експертиза відеоматеріалів слідчих дій, ураховуючи наявні невіршені проблеми, може виступати в якості ефективного допоміжного засобу щодо встановлення обставин справи і дозволяє використовувати в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних справ увесь арсенал сучасних науково-психологічних засобів.

Використана література:

1. Закон України "Про судову експертизу".
2. Кримінально-процесуальний Кодекс України.
3. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза. - М., 1977.
4. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: Учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. - 333 с.
5. Образцов В.А., Кручинина Н.В. Преступление, расследование, проверка достоверности информации. Научно-методическое пособие. - М: Издательский дом "Книжная находка", 2002. - 160 с. - (Правовое поле).
6. Орбан-Лембрик Л.Е., Кошинець В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. - Чернівці: Книги - XXI, 2007. - 448 с.
7. Основы загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н. Р. Бобечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич; за ред. В. Т. Нора. - К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. - 224 с.

8. Ратинов А.Р., Скотникова Т.А. Самооговор (происхождение, предотвращение и разоблачение ложных признаний). – М., 1973 – с. 142.
9. Ситковская О.Д., Коньшева Л.П., Коченов М.М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. Справочное пособие. М.: ООО Издательство "Юрлитинформ", 2000 - с. 160.
10. Ситковская О.Д., Коньшева Л.П. Психологическая экспертиза несовершеннолетних в уголовном процессе. Научно-методическое пособие. – М., 2001. – 72 с.
11. Филонов Л.Б. Психологические способы выявления скрываемого обстоятельства. – М.: МГУ, 1979.
12. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца. Как обмануть детектор лжи. С-Пб. Изд-во "Прайм-Еврознак". 2006. – 284 с.
13. Steller, M. i Kohnken, G. (1989.) Criteria-based statement analysis. U: Raskin, D.C. (ur.) Psychological methods in criminal investigation and evidence. New York: Springer Publishing Company 217-245.

УДК 343.98

М.Й. Курочка

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та правосуддя
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

Р.М. Шехавцов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КОМП'ЮТЕРНОГО ТРИВИМІРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриваються можливості використання технологій комп'ютерного тривимірного моделювання під час проведення судових експертиз.

Ключові слова: судова експертиза, моделювання, реконструкція, лазерний 3D сканер, 3D принтер.

В статье раскрываются возможности использования технологий компьютерного трехмерного моделирования при проведении судебных экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, моделирование, реконструкция, лазерный 3D сканер, 3D принтер.

The article reveals the possibility of using computer technology during the three-dimensional modeling during the forensic expertise.

Key words: forensic expertise, modeling, reconstruction, 3D laser scanner, 3D printer.

Криміналістичне моделювання та реконструкція – методи, що з моменту проведення перших судових експертиз успішно використовуються для встановлення різних обставин події злочинів. Багатоаспектність застосування цих методів при проведенні криміналістичних (трасологічних, цілого за частками, зброєзнавчих, вибухотехнічних, автотехнічних та ін.), судово-медичних (дослідження трупа, живих осіб), інженерно-технічних та багатьох інших видів судових експертиз ставить за їх значенням в перелік методів судової експертизи, що найбільш частіше використовуються в судово-експертній практиці. Оптимізація їх використання вбачається одним із напрямів вдосконалення методик проведення судових експертиз, пов'язаних із пізнанням обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом створення мислених або матеріальних систем, що заміщають (моделювання) або відновлюють (реконструкція) об'єкт дослідження та дозволяють отримати нову інформацію про нього. Така оптимізація, зокрема, повинна здійснюватися шляхом впровадження новітніх науково-технічних засобів моделювання та реконструкції матеріальних об'єктів. Такими засобами є лазерні 3D сканери та 3D принтери.

Перші лазерні 3D сканери були розроблені у машинобудуванні для оптимізації процесу проектування складного обладнання, верстатів, їх комплексів та ін. Можливості лазерних 3D сканерів по швидкому створенню повноцінної трьохвимірної фотореалістичної моделі місцевості, різного роду споруд оцінили геодезисти, архітектори, спеціалісти у макшейдерській справі. Поступове розповсюдження цих засобів дійшло й до діяльності по розслідуванню злочинів. На ринку лазерних 3D сканерів вже існують пропозиції цих пристроїв з відповідним програмним забезпеченням, що прямо пристосоване для їх застосування під час проведення огляду місця події (наприклад, DeltaSphere-3000 3D Laser Scanner), або гнучкість якого дозволяє використовувати їх при проведенні цієї слідчої дії (наприклад, FARO Laser Scanner Photon 120/20, Leica Geosystems ScanStation 2, ZScanner 700 та ін.). Сучасні лазерні 3D сканери складаються з двох основних компонентів: скануючої системи та цифрової фото- або відеокамери. Скануюча система призначена для моделювання форми об'єктів, що вимірюються, а цифрова фото- або відеокамера – для точної передачі кольору

об'єктів. Отримана за допомогою скануючої системи "хмара точок" (файл даних, що представляє собою у графічній формі поверхню просканованого об'єкта або простору) об'єднується з відповідними цифровими фотознімками або відеозйомкою.

За призначенням лазерні 3D сканери розділяються на фасадні та інтер'єрні.

Фасадні сканери мають перевагу у дальності та швидкості вимірювань (наприклад, FARO Laser Scanner Photon 120/20 проводить сканування на відстанях до 152 м між об'єктами, або у сфері радіусом 76 м при ± 2 мм систематичної помилки на кожні 25 м, здійснюючи до 120000 вимірювань за секунду) але мають при 360° горизонтального обмежену зону вертикального сканування через їх закріплення на спеціальних триногах (максимальна зона у того ж FARO Laser Scanner Photon 120/20 складає 320° при середній для таких пристроїв у 290°) [1]. Основна галузь застосування фасадних 3D сканерів – зйомка відкритих частків місцевості та зовнішніх поверхонь крупномасштабних об'єктів (фасадів будівель, споруд), яка виконується з декількох точок. Лазерні 3D сканери можуть монтуватися на мікроавтобусі. Дві цифрові фотокамери роблять знімки кожні три метри руху автомобіля, одометр фіксує пройдену відстань, GPS-приймач фіксує координати, а сканер здійснює вимірювання з подальшою обробкою цих даних на під'єднаному до нього комп'ютері [2].

Інтер'єрні сканери поступаються у дальності вимірювань, так, портативний ручний сканер ZScanner 700 має глибину різкості до 30 см, забезпечуючи під будь-яким кутом точність вимірювання до 0,05 мм при швидкості у 18000 вимірювань за секунду [3], а DeltaSphere-3000 3D Laser Scanner сканує з триноги на відстанях до 15 м при похибці вимірювання ± 2 мм, час сканування сфери радіусом 15 м, в залежності від його точності, складає від 2 до 15 хвилин [4].

Розглянемо більш детально порядок застосування лазерного 3D сканера на прикладі DeltaSphere-3000 3D Laser Scanner зі спеціально розробленим для оглядів місця події програмним забезпеченням. Для отримання повної 3D моделі приміщення здійснюється сканування з протилежних його точок, кількість яких визначається наявністю мертвих зон сканування з кожної з них. Кожна попередня точка сканування повинна бути зафіксованою з наступної. Максимальний час повного сканування приміщення, наприклад, при шістьох точках сканування може тривати до 1,5 години. Об'єднання результатів графічних

файлів "хмар точок" та цифрових фотознімків приміщення за допомогою програми SceneVision-3D займає декілька хвилин. За допомогою цифрової фотокамери, що входить у комплект сканера, виконуються необхідні вузлові та детальні знімки знарядь, засобів, слідів злочину та ін. Через те, що цифрова камера відкалібрована з скануючою системою, отримані знімки за допомогою програми SceneVision-3D поєднуються з 3D моделлю приміщення та при наведенні курсору на раніше сфотографований об'єкт та вмиканні програмної функції виклику на передній план зображення цього об'єкта з'являється його вузловий (детальний) знімок [5].

Програма SceneVision-3D, поряд із створенням фотореалістичної моделі місця події, дозволяє розглядати її з любого ракурсу та відстані як в цілому, так й окремі об'єкти, що відображені в ній, вона має функції створення графічного тривимірного плану місця події, визначення та позначення точного розміру, відстані між об'єктами на місці події, кутів їх взаємного розташування, аналізу п'ятен та бризг крові для визначення траєкторій їх утворення, розміщення пояснювальних написів як на 3D моделі місця події так і на його дво- та тривимірному плані [5]. Всі дво- та тривимірні зображення місця події в необхідному ракурсі та поясненнями можуть роздруковуватися за допомогою монохромного або кольорового друку на принтері з подальшим їх оформленням у вигляді відображень тривимірної моделі місця події, фототаблиць, планів місця події, а відповідні файли результатів лазерного 3D сканування та фотозйомки, що записані на DVD-диску, можуть додаватися до протоколу.

Також дана програма дозволяє робити різного роду реконструкції обставин події злочину при проведенні в подальшому відповідних експертних досліджень, через те що можна здійснювати операції з окремими об'єктами як у 3D моделі місця події так і окремо від неї, імпортувати у 3D модель місця події інші трьохвимірні об'єкти для ілюстрації їх розташування у певні проміжки часу вчинення злочину (наприклад, тіла загиблого, транспортний засіб та ін.) та експортувати 3D модель місця події у програми 3D Max, AutoCAD та інші аналогічні ним для подальшого створення за їх допомогою 3D анімації механізму скоєння злочину. Оформлення носіїв результатів 3D реконструювання та анімації, як додатків до висновків відповідних судових експертиз, дозволить їх використання під час провадження допитів, очних ставок, відтворень обстановки та обставин події,

проведенні інших експертиз та під час судового розгляду кримінальної справи.

Інтерес для потреб судової експертизи представляють і портативні ручні 3D лазерні сканери, наприклад, ZScanner серій 700, 800 з програмою обробки даних сканування Geomagic та кольоровими 3D принтерами ZPrinter серій 350, 450 та 650 з програмою ZPrint. ZScanner 700 (800) підключений до комп'ютера, на якому встановлено програму Geomagic, дозволяє під час проведення оглядів місця події або судових експертиз, наприклад, пов'язаних із реконструкцією об'єктів за їх частинами, зовнішності людини за черепом та ін., отримувати фотореалістичні тривимірні моделі окремих об'єктів з точністю від 0,1 мм до 0,05 мм, які в подальшому можуть бути використані за допомогою програми Geomagic або інших програм для 3D моделювання цілого об'єкта за його частинами. Ця тривимірна комп'ютерна модель реконструйованого об'єкта, із визначенням окремих його частин, з яких він був відновлений, та місць їх з'єднань, може отримати матеріальне відтворення за допомогою кольорових 3D принтерів ZPrinter серій 350, 450 та 650 з точністю до 0,15 мм та максимальними розмірами 254x381x203 мм [7]. Так само можуть бути виготовлені окремі частини об'єкта, які потім будуть використані для реконструкції цілого за частинами. Технічні можливості цього обладнання можуть оптимізувати проведення такого роду експертиз та сприятимуть подальшому використанню його результатів у вигляді комп'ютерних або матеріальних 3D моделей під час проведення інших досліджень.

Одним з ключових технічних недоліків існуючих на сьогодні лазерних 3D сканерів є неможливість сканування прозорих об'єктів або об'єктів із значним ступенем світловидбиття, що потребує нанесення спеціального аерозольного напилення, та контрастних чорно-білих об'єктів.

Аналіз наведених нами можливостей технологій лазерного 3D моделювання, дозволяє визначити не тільки можливість але й необхідність їх впровадження у експертну практику, особливо при розслідуванні техногенних катастроф, вибухів кримінального характеру, складних ДТП, вбивств та ін.

Використана література:

1. FARO Laser Scanner Photon 120/20: <http://www.metrologi.ru/catalogue/in194/208.html>

2. Laser Scanner: http://www.metrologi.ru/img/flash/browyri/new_leaflets/scanner_info_ms.pdf
3. ZScanner 700: <http://www.cybercom.ru/zscanner700>
4. Capturing the real world in 3D and color: <http://www.deltasphere.com/DeltaSphere-3000.htm>
5. Crime scenes and Accident scenes. What can the DeltaSphere-3000 3D Laser Scanner and SceneVision-3D software do for you?: http://www.deltasphere.com/deltasphere_crimeaccident.htm
6. Sheriff obtains 3D laser scanner for crime scenes: <http://www.forensicsguy.com/benchnotes/sheriff-3d-laser-scanner-crime-scene/>
7. ZPrinter 650. Превосходный цвет, высочайшее разрешение, крупнейшие размеры объектов: <http://zcorp.com/ru/Products/3D-Printers/ZPrinter-650/page.aspx>

УДК 343.98

О.В. Кузнецова

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
доцент кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

О.Л. Шутьгін

старший експерт НДЕКЦ
(ГУМВС України у Луганській області)

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ОТРУЙНИХ ТА СИЛЬНОДІЮЧИХ РЕЧОВИН

У статті розкриваються деякі проблеми призначення та експертного дослідження отруйних і сильнодіючих речовин в рамках експертизи матеріалів, речовин і виробів.

Ключові слова: криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів; експертиза отруйних та сильнодіючих речовин.

В статье раскрываются некоторые проблемы назначения и экспертного исследования ядовитых и сильнодействующих веществ в рамках экспертизы материалов, веществ и изделий.

Ключевые слова: криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий; экспертиза ядовитых и сильнодействующих веществ.

The article is devoted to some problems of the appointment and expert research of poisonous and drastic substances in the framework of the examination of the materials, substances and products.

Key words: forensic examination of the materials, substances and products; examination of poisonous and drastic substances.

Отруйні та сильнодіючі речовини, відповідальність за незаконні діяння з якими передбачено статтями 201 та 321 КК України, є досить специфічним предметом посягання. Під час розслідування цих злочинів для забезпечення повного й об'єктивного з'ясування всіх обставин їх вчинення виникає необхідність у встановленні та дослідженні таких речовин, зокрема необхідним є визначення їх виду, назви, ваги, способу виготовлення тощо. Ці та інші питання можуть бути вирішені тільки за допомогою проведення експертних досліджень зазначених речовин.

Отруйні та сильнодіючі речовини досліджуються в ході експертизи, яка у нормативно-правових актах визначається як "експертиза матеріалів, речовин та виробів з них" та відноситься до виду криміналістичних [1, п. 1.2.1].¹

На сучасному етапі розвитку науки і техніки можливості такої експертизи досить широкі, але існує низка проблем, які унеможливають повноцінне дослідження отруйних та сильнодіючих речовин, ускладнюють процес призначення та проведення їх експертизи, перешкоджають всебічному, повному та швидкому розслідуванню кримінальних справ зазначеної категорії.

По-перше, на практиці значно звужено коло питань, які вирішуються під час експертизи отруйних та сильнодіючих речовин.

¹ Слід зауважити, що у зазначеному наказі передбачено такий підвид експертизи, як експертиза наркотичних засобів, сильнодіючих речовин, про отруйні речовини взагалі не йдеться, хоча Положеннями про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженими наказами деяких Міністерств України [3; 4], серед основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта, окремо передбачено експертні спеціальності: з індексом 8.6 "Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів" та з індексом 8.13 "Дослідження сильнодіючих і отруйних речовин", тобто в експертних установах проводяться саме ці два підвиди експертиз.

Так, головними завданнями, спільними для всіх підвидів експертиз матеріалів, речовин та виробів, до яких відноситься й експертиза отруйних та сильнодіючих речовин, є:

1) виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів відповідних матеріалів і речовин;

2) визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують в науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо);

3) установлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин;

4) установлення походження матеріалів і речовин з певного джерела.

Окремо для експертизи наркотичних засобів та сильнодійних речовин¹ орієнтовний перелік вирішуваних питань вміщує лише встановлення, чи є представлена на дослідження речовина наркотичною, сильнодіючою тощо, встановлення виду відповідної речовини, наявності її слідів на предметі-носії, вирішення питання про спільну родову (групову) приналежність речовин. Потенційно перелік таких питань може бути розширений, але це залежить від ряду особливостей об'єкта, а також від наявності в конкретній установі потрібного обладнання, спеціалістів [2, п. 99] та стандартних зразків речовини порівняння. На практиці ж навіть це вузьке коло питань стосовно дослідження отруйних та сильнодіючих речовин повною мірою не вирішується. Найбільш типовими питаннями, які ставляться на вирішення експертів є питання, чи є речовина, яка надається для дослідження, отруйною або сильнодіючою, яка її вага. Наприклад, встановлення спільної родової (групової) приналежності речовин вимагає аналізу хімічного складу цих речовин та їх порівняння, а це неможливо без використання відповідного обладнання та розроблених ме-

¹ Саме так називається цей підвид експертизи матеріалів, речовин та виробів у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [2, п. 99], але вважатимемо це узагальненою назвою двох таких підвидів експертиз, як дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також дослідження сильнодіючих і отруйних речовин.

тодик дослідження. Нажаль, не всі експертні установи спроможні виконати таке завдання, але якщо перша проблема може бути вирішена шляхом пошуку експертної установи з відповідним матеріально-технічним забезпеченням й доручення її експертам проведення відповідних досліджень, то друга проблема (стосовно відсутності методик дослідження) має бути вирішена на централізованому рівні.

Поза межами можливостей експертизи сильнодіючих та отруйних речовин залишається встановлення способу виготовлення отруйної чи сильнодіючої речовини, зокрема лікарського засобу (заводська, аптечна технологія, кустарний спосіб), встановлення виробника, належності певних речовин однієї партії, відповідності (або невідповідності) процесу виготовлення тієї чи іншої речовини встановленій технології, а виготовленої речовини - стандартам, дослідження обладнання, яке використовувалося для виготовлення, пакування зазначених речовин тощо. І це теж потребує відповідних розробок методичної та інструментальної бази, підготовки експертних кадрів.

По-друге, суттєво обмежено види речовин, які можуть бути досліджені в тій чи іншій експертній установі.

Існує достатньо велике коло речовин, які є отруйними та сильнодіючими. Це промислові отрути, пестициди, отруйні речовини, які використовуються у військовій справі (хімічна зброя), а також отруйні та сильнодіючі лікарські засоби [5, с. 16-23].

Щоб дослідити той чи інший вид отруйної або сильнодіючої речовини, експерт має використати певне лабораторне обладнання та мати у своєму розпорядженні стандартні зразки речовини порівняння, з якими можна порівняти надіслані на експертизу речовини¹. При відсутності того чи іншого провести дослідження та надати висновок експерт не може, тому діапазон можливих досліджень конкретного НДЕКЦ обмежений наявними в цьому підрозділі зразками. Так, в

¹ Наприклад, в експертних установах системи МВС України стандартні зразки речовини порівняння надсилаються переважно з ДНДЕКЦ МВС України. Крім стандартних зразків експерт може використати для порівняння речовини, надані органом, який призначив експертизу, в якості зразків для порівняльного дослідження (наприклад, лікарські засоби, вилучені на підприємстві-виробнику чи з аптечного складу тощо), але такі дослідження можна провести лише при наявності відповідного обладнання.

НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області в наявності є зразки лише семи сильнодіючих лікарських засобів, включених у перелік, затверджений Міністерством охорони здоров'я України [6], зразки інших речовин, зокрема отруйних, відсутні, тому дослідження таких речовин цією експертною установою не проводяться. Для забезпечення можливостей дослідження максимально повного спектру речовин необхідно розробляти та централізовано надсилати до експертних установ зразки таких речовин, а також підвищувати рівень технічного забезпечення експертних підрозділів.

Третя проблема тісно пов'язана з попередньою, бо обмеженість можливостей експертної установи породжує проблему з визначенням експертної установи, якій можна доручити проведення тих чи інших досліджень.

Оскільки експертиза отруйних та сильнодіючих речовин відноситься до криміналістичних експертиз, проводити її, згідно діючого законодавства, можна лише виключно в державних спеціалізованих експертних установах [7, ст. 7 ч. 4], зокрема такі дослідження проводяться експертними установами Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України.

Проведення експертизи отруйних та сильнодіючих речовин за кримінальними справами, що знаходяться в провадженні слідчих органів внутрішніх справ, доручається переважно експертам НДЕКЦ при управліннях Міністерства внутрішніх справ України у відповідній області. Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті ДНДЕКЦ МВС України, експертиза отруйних та сильнодіючих речовин проводиться майже по всій Україні (у 21 області, а також у ДНДЕКЦ МВС України) [8], але інформація про можливості НДЕКЦ тієї чи іншої області на сайті ДНДЕКЦ МВС України або ж на сайтах обласних управлінь МВС відсутня й отримати її можна лише "по-старому": дозвонюючись до кожного НДЕКЦ і уточнюючи інформацію особисто у експертів, чи зможуть вони провести подібне дослідження, надіславши письмовий запит на отримання такої інформації або "навання" направляючи матеріали на експертизу у великі міста із сподіванням на те, що там є можливості провести відповідну експертизу. Будь-який з названих способів спричиняє марну втрату часу і затягування розслідування.

Є інший, більш прогресивний, спосіб отримати інформацію про експертів, які атестовані за спеціальністю "Дослідження сильнодію-

чих та отруйних речовин". Так, законодавчо передбачено ведення Міністерством юстиції України Реєстру атестованих судових експертів, який має містити інформацію про судових експертів, що були атестовані згідно Закону України "Про судову експертизу" [7, ст.ст. 9, 16], тобто містити інформацію про експертів державних спеціалізованих установ, зокрема Міністерства юстиції, Міністерства оборони, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України тощо [9, п. 2]. Такий Реєстр дійсно ведеться Міністерством юстиції України й інформацію про експерта тієї чи іншої спеціальності можна отримати у вільному доступі за допомогою пошукової системи за різноманітними параметрами, зокрема за спеціальністю, регіоном обслуговування, державним органом, де працює експерт, тощо [10]. Але відомості, про атестованих судових експертів органів внутрішніх справ з Реєстру судових експертів Міністерства юстиції України значно відрізняються від відомостей, які містяться на сайті ДНДЕКЦ, а саме – у половині областей, вказаних на сайті ДНДЕКЦ МВС згідно Реєстру немає судових експертів зазначеної спеціальності.

Вважаємо, що ця проблема вимагає подальшого вирішення, зокрема відомості щодо атестованих судових експертів всіх експертних установ мають бути узгоджені, систематизовані та викладені в повному обсязі в Реєстрі судових експертів, який ведеться Міністерством юстиції України. Крім того, на наш погляд, варто було б залучати сучасні технології до інформування правоохоронних органів про можливості експертних закладів, насамперед кожна експертна установа повинна мати свою інтернет-сторінку (сайт), на якій детально викладалися б відомості про повний спектр досліджень, що проводяться даною установою, обладнання, яке для цього використовується, та спеціалістів, які проводять такі дослідження.

Зазначені та інші проблеми, з якими стикаються практичні працівники під час призначення та проведення експертизи отруйних та сильнотюючих речовин, ведуть до того, що можливості цих експертиз на практиці використовуються не повною мірою або не використовуються зовсім. Це в остаточному підсумку позначається на якості розслідування кримінальних справ за фактами незаконних діянь з отруйними та сильнотюючими речовинами, ігноруванні правоохоронними органами деяких правопорушень: адже набагато легше не порушувати кримінальну справу взагалі, чим порушити і мати надалі труднощі з доведенням, у тому числі з призначенням та прова-

дженням експертиз, тому вважаємо викладені проблемні питання нагальними та такими, що потребують негайного вирішення.

Використана література:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 зі змінами станом на 01.05.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: сторінка "Законодавство України" - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> - Системний номер документа: z0705-98.

2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 зі змінами станом на 01.05.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: сторінка "Законодавство України" - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> - Системний номер документа: z0705-98.

3. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5 зі змінами станом на 01.05.2012 р. Додаток 4 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: сторінка "Законодавство України" - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> - Системний номер документа: z0882-05.

4. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України, затверджене наказом МВС України від 15.12.2011 р. № 923 // Офіційний вісник України від 12.03.2012 – 2012 р., № 18, стор. 52, стаття 670.

5. Кузнецова О.В. Особливості розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнодіючими речовинами: Монографія / МВС України, Луганський держ. університет внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. - 272 с.

6. Перелік сильнодіючих лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами, затверджений наказом МОЗ України від 17.08.2007 р. № 490 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: сторінка "Законодавство України" - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> - Системний номер документа: z1007-07.

7. Про судову експертизу. Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII зі змінами станом на 01.05.2012 р. [Електронний ресурс] //

Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: сторінка "Законодавство України" – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> – Системний номер документа: 4038-12.

8. Перелік видів експертиз, які проводяться в підрозділах Експертної служби МВС України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України: сторінка "Можливості підрозділів експертної служби" – Режим доступу: <http://dndekc.centmva.gov.ua/str05.htm>.

9. Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 р. № 492/5 // Офіційний вісник України від 17.04.2012 – 2012 р., № 27, стор. 18, стаття 1017.

10. Реєстр атестованих судових експертів [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України – Режим доступу: <http://rase.minjust.gov.ua/>.

УДК 343.982

А.Б. Марченко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на підставі аналізу сучасних досягнень науково-технічного прогресу розкриваються шляхи використання комп'ютерних технологій у криміналістичній діяльності.

Ключові слова: комп'ютеризація, комп'ютерні технології, криміналістична діяльність.

В статье на основе анализа современных достижений научно-технического прогресса раскрываются направления использования компьютерных технологий в криминалистической деятельности.

Ключевые слова: компьютеризация, компьютерные технологии, криминалистическая деятельность.

In the article, based on analysis of current scientific and technical progress, expanded uses of computer technology in forensic activities.

Key words: computerization, computer technology, forensic examination.

Комп'ютеризація - один із результатів науково-технічного прогресу кінця ХХ ст. Навряд чи сьогодні можна знайти сферу людської діяльності, де в тій чи іншій формі не використовувалася б комп'ютерна техніка. Не оминув цей процес практику розкриття та розслідування злочинів, де застосування комп'ютерних технологій стало необхідною умовою ефективною роботи. Під останніми слід розуміти сукупність методів і програмно-технічних засобів на базі комп'ютера (ЕОМ), об'єднаних у єдиний технологічний ланцюжок, що забезпечує збирання, опрацювання, зберігання та передачу інформації з метою зниження трудомісткості інформаційних процесів, а також підвищення їх надійності й оперативності.

Комп'ютерні технології кардинально впливають на певні аспекти криміналістичної діяльності, руйнуючи традиційні уявлення про шляхи досягнення її конкретних цілей. Так, сьогодні робота правоохоронних органів вже не мислима без розгалуженої системи криміналістичних обліків, усередині якої в тісній взаємодії діють комп'ютерні підсистеми реєстрації даних про вчинені злочини та комп'ютерні бази злочинців, що дозволяють за лічені хвилини отримати інформацію для їх розшуку та затримання. З'явилися нові цифрові фото-, відео- та аудіосистеми засновані на програмній обробці оптичних і звукових даних. Встановити особу, що скоїла злочин, сьогодні допомагають підготовлені в спеціальних програмах фотороботи, для перевірки слідів пальців рук з місця події застосовуються автоматизовані дактилоскопічні системи, спеціальні апаратно-програмні комплекси використовуються для проведення різних видів судових експертиз, до числа яких відносяться - системи для газової хроматографії, електронної мікроскопії, рентенофлуоресцентного аналізу, лазерних і рентгенооптичних досліджень тощо.

Одним із напрямів застосування комп'ютерних технологій при проведенні слідчих дій є використання електронних цифрових засобів фіксації (цифрової фотозйомки, відео-, аудіозапису). Зокрема, технології цифрової фотографії дозволяють прискорити процес отримання знімків, здійснити перегляд отриманих зображень безпосередньо на місці події, там же отримати "тверді" копії документів, забезпечити електронні копії фотознімків звуковим супроводом, за допомогою відповідних каналів зв'язку передати отримані дані без їх втрати та спотворення на будь яку відстань. Скорочення часу між фотографічною фіксацією та одержанням її результатів дає

можливість включення фотознімків безпосередньо в текст протоколу. Оскільки слідчий може отримати готові фотографічні зображення досліджуваних об'єктів обстановки місця події чи місця проведення слідчої дії ще до початку складання протоколу, він одержує можливість включати найбільш інформативні кадри безпосередньо в ту його частину, де розміщений опис відповідних об'єктів¹.

Однією з можливостей комп'ютерних технологій є їх спроможність робити звукозапис мовлення та за допомогою спеціальних програм перетворювати звукові повідомлення в письмові. Сьогодні програмне середовище Windows і Macintosh мають модулі, які дозволяють формувати текстові повідомлення як у реальному часі, безпосередньо при надиктовці, так і з звукових записів. Такі програми мають функцію самонавчання, тобто пристосовуються під конкретну особу. Вони формують текстові повідомлення в текстовому редакторі "Microsoft Word" або "Pages". У процесі накопичення інформації слідчий може замість чорнових записів просто надиктовувати повідомлення в комп'ютер, після чого, під час складання протоколу, використовувати їх як фрагменти протоколу.

Суттєву допомогу комп'ютерні технології надають при проведенні судових експертиз. Використання ЕОМ створює передумови для підвищення доказового значення результатів досліджень експертів шляхом забезпечення наукової достовірності висновку експерта, розширення можливостей існуючих і озброєння судової експертизами новими методами дослідження об'єктів, сприяння об'єктивізації досліджень, озброєння судового експерта новими джерелами інформації тощо. Наприклад, при дослідженні фоно- і фотодокументів за допомогою спеціальних апаратних і програмних засобів (АПК "Сапфир", "ИКАР - Лаб II+", "MEDAV", "Justiphone", "TinyHexer", "NeroInfoTool", Adobe Photoshop та ін.) експерт може ви-

¹ Більш детально див.: Бирюков В.В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации : монография / В.В. Бирюков. - Луганск, 2002; Захарин С.И., Захаров Д.В. Некоторые аспекты использования компьютерных технологий в криминалистике : материалы XII Международной научной конференции "Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов" (20-21 мая 2003 г., Москва). - М. : Академия управления России, 2003. - С.326-329.

значити технічні параметри та лінгвістичні характеристики мови досліджуваних осіб, встановити дослівний зміст досліджуваної фонограми, виявити ознаки монтажу запису (знімку) тощо.

Використання 3-D технологій (3-D сканери, 3-D принтери; програми: MAPLE, SolidWorks, AutoCad та ін.) дозволяє проводити експерименти та моделювати досліджувані об'єкти, отримувати віртуальні моделі міста події, за якими (наприклад, при проведенні пожежень-технічної експертизи) можна визначити зону уражень, зону задимлення, термічного пошкодження, отримати просторову картину всього місця пожежі. При неможливості роботи з реальними об'єктами чи слідами (їх втрати, руйнації, небезпеки) 3-D технології дозволяють побачити роботу механізму "зсередини", що, зокрема, можна використовувати при проведенні вибухо-технічних, балістичних і інших експертиз. Так, перегляд трьохвимірного зображення дна гільзи надає можливість точно описати конструктивні особливості бойка ударника та відбивача.

При проведенні техніко-криміналістичних досліджень документів за допомогою графічних редакторів реалізується методика накладення оцифрованих зображень відбитків печаток і штампів на предмет їх ідентичності. У низці випадків сучасні програмні засоби, наприклад Adobe Photoshop, дозволяють оперативно вирішувати завдання щодо виявлення змісту згаслих і неповністю видалених слабо-видимих текстів тощо.

Окрім фіксації та дослідження доказів комп'ютерні технології дозволяють організовувати та підвищити ефективність роботи співробітників правоохоронних органів. Сприяє цьому розробка автономних робочих місць (АРМ) відповідних посадових осіб. Наприклад, АРМ "Слідчий", що є комплексом індивідуальних програмних та технічних засобів, призначене для автоматизації інформаційної підтримки процесу досудового слідства. Ця програма допомагає слідчому оптимізувати виконання своїх професійних функцій, скорочуючи трудомісткість та витрати часу при розслідуванні злочинів і ухваленні рішень. До складу АРМ "Слідчий" входять декілька автоматизованих інформаційно-пошукових систем АІПС "Картотека кримінальних справ"; АІПС "Докази"; АІПС "Постанови". Автоматизація роботи слідчого дозволяє забезпечити якісне провадження в кримінальних справах, підвищити продуктивність праці та виконати такі функції: аналіз статистичних показників, контроль за рухом кримінальних справ, дотримання процесуальних строків, автоматизація підго-

товки більшості процесуальних документів, пошук та аналіз необхідної інформації, аналіз матеріалів кримінальних справ, допомога в підготовці та проведенні процесуальних дій тощо.

Працівники карного розшуку в своїй діяльності використовують автоматизоване робоче місце АРМОР. Для того, щоб автоматизувати процеси створення композиційних портретів (фотороботів) та підготовки висновків експертів-криміналістів по проведенню експертизам, використовується АРМ "Експерт", яке складається з автоматизованих інформаційно-пошукових систем АПС "Фоторобот" та АПС "Експертизи". Потреби експертної практики призвели до розробки спеціалізованих автоматизованих робочих місць експерта в залежності від того чи іншого виду експертизи (АРМ експерта-криміналіста почеркознавця, АРМ експерта-криміналіста баліста "Баллист", "Баллист-3" та ін.).

Не менш важливу роль комп'ютерні технології грають при підготовці майбутніх співробітників правоохоронних органів. За допомогою спеціалізованого комп'ютерного програмного забезпечення можна моделювати певні слідчі ситуації та відпрацьовувати навички розслідування окремих видів злочинів. Комп'ютерні імітаційні ділові ігри являють собою систему рольових функцій, настанов для моделювання та дослідження можливих взаємовідносин, що характерні для певної професійної діяльності. Поєднання комп'ютерних технологій з ігровими моментами забезпечує включення особистості в процес діяльності з урахуванням її індивідуальних особливостей. Такі програми створюються на основі реальних кримінальних справ. Вони забезпечені системою підказок, прості в управлінні, направлені на вирішення практичних завдань. Серед програмного забезпечення криміналістичної підготовки можна назвати такі: "Слідчий", "Розбій", "Вбивство", "Крадіжка" тощо. Як зазначає В.Г. Хахановський використання вказаних програм суттєво підвищує ефективність навчального процесу. При цьому вони можуть використовуватися не тільки при викладанні криміналістичної методики, а й споріднених дисциплін¹.

¹ Див.: Хахановский В.Г. Перспективы использования компьютерных имитационных деловых игр в процессе криминалистической подготовки : материалы XI Международной научной конференции "Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов" (21-22 мая 2002 г., Москва). - М. : Академия управления России, 2002. - С. 315-318.

Такий широкий спектр застосування комп'ютерних технологій і комп'ютерної інформації в науці і практиці розкриття та розслідування злочинів, дозволили говорити про формування окремого вчення про дослідження та використання комп'ютерної інформації й засобів її обробки¹ та, навіть, самостійної галузі криміналістичної техніки - криміналістичної форензикої².

УДК 343.98

С.П. Лагга

кандидат юридичних наук
заступник начальника кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Статтю присвячено розгляду питань призначення судових експертиз у кримінальних справах про шахрайства, що вчиняються у сфері житлового будівництва. Зокрема, розглянуто основні завдання почеркознавчої, технічної експертизи документів, інженерно-технічних та судово-економічних експертиз.

Ключові слова: судова експертиза, розслідування злочинів, житлове будівництво.

Статья посвящена рассмотрению вопросов назначения судебных экспертиз по уголовным делам о мошенничестве, совершаемом в сфере жилищного строительства. В частности, рассмотрены основные задачи почерковедческой, технической экспертизы документов, инженерно-технических и судебно-экономических экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, расследование преступлений, жилищное строительство.

¹ Див.: Вехов В.Б. Основы криминалистического учения об исследовании и использовании компьютерной информации и средств ее обработки : монография / В.Б. Вехов. – Волгоград : ВА МВД России, 2008.

² Див. Федотов Н.Н. Форензика – компьютерная криминалистика / Н.Н. Федотов. – М. : Юридический Мир, 2007.

The article is devoted to the features of forensic examination in criminal cases involving fraud committed in housing construction. In particular, author considered the main tasks of handwriting expertise, technical expertise of documents, engineering and economic expertise.

Key words: forensic examination, crime investigation, housing construction.

Шахрайством, у відповідності до ст.190 КК України є заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Останнім часом викликає заклопотаність такий різновид шахрайства, як шахрайство у сфері житлового будівництва. Сутність найбільш розповсюдженого способу його вчинення полягає в залученні певними фірмами коштів громадян з обов'язком інвестувати отримані гроші в будівництво або реконструкцію житлових будинків. Однак, після закінчення терміну дії договору фірми свої зобов'язання не виконували, припиняли свою діяльність і кошти не повертали.

Так, у м. Києві була порушена кримінальна справа відносно керівників компанії "Елітацентр" за фактом шахрайства. Вони одержали дозвіл на будівництво багатопверхового будинку і дали оголошення про залучення коштів громадян нібито для інвестування в будівництво. Однак, коли була зібрана велика сума грошей, будівництво так і не було завершено а співробітники "Елітацентру" зникли. Інвесторам було завдано шкоди на мільйони гривень.

При розслідуванні даного виду злочинів практично завжди слідчий потребує використання спеціальних знань у вигляді судової експертизи.

Найбільш широко у справах про шахрайство у сфері житлового будівництва застосовуються можливості почеркознавчої експертизи, технічної експертизи документів, інженерно-технічних та судово-економічних експертиз.

Почеркознавча експертиза має своїм головним завданням ідентифікацію виконавця рукописного тексту (як літер, так і цифр) і підпису. Цією експертизою вирішуються також і ряд неідентифікаційних завдань, таких як установлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з імітацією почерку іншої особи, визначення статі виконавця, належності його до певної групи за віком тощо. При розслідуванні шахрайств у сфері житлового будівництва частіше за

все постають завдання, пов'язані із встановленням виконавців записів і підписів у документах, що склалися у зв'язку з відповідними господарськими операціями (договори, акти виконаних робіт, розписки, відомості тощо).

Відповідно до існуючих методичних рекомендацій щодо призначення судових експертів на вирішення почеркознавчої експертизи виносяться наступні питання: 1) Чи виконано рукописні записи певною особою? 2) Чи виконані декілька рукописних записів однією особою? 3) Чи виконано рукописний текст навмисно зміненим почерком? 4) Чи виконано рукописний текст у незвичних умовах? 4) Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному стані (хвороба, алкогольне чи наркотичне сп'яніння тощо)? 5) Чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

Аналогічні питання можуть вирішуватись і щодо виконавців підписів. Крім того, можна поставити запитання: чи не виконано підпис від імені певної особи іншою особою?

Для проведення досліджень слідчий повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації.

Вільні зразки по можливості повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості та ін.), за його змістом та цільовим призначенням. У разі коли тексти та підписи, що досліджуються виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості та ін.), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений у відповідності до бланка.

Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 10-15 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Технічна експертиза документів. У справах про шахрайство у сфері житлового будівництва частіше за все є потреба у встановленні: 1) фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, виправлення тощо) та виявлення їх первинного змісту;

2) установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; 3) установлення типу, системи, марки, моделі копіювально-розмножувальної техніки та ідентифікація засобів копіювально-розмножувальної техніки за їх відбитками; 4) установлення типу та ідентифікація комп'ютерної техніки за виготовленням за їх допомогою документом; 5) установлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа.

До відбору зразків для експертного дослідження доцільно залучати спеціаліста.

Серед *інженерно-технічних експертиз* найбільш широко будуть застосовуватись можливості будівельно-технічних досліджень для встановлення зловживань при фінансуванні і проведенні різного роду робіт із будівництва та реконструкції об'єктів. Головними завданнями будівельно-технічної експертизи є: 1) визначення ринкової вартості нерухомого майна (різного роду будівель та споруд); 2) установлення факту відповідності (невідповідності) збудованої або реконструйованої будівлі проекту і вимогам державних будівельних норм; 3) визначення вартості різного роду будівельних робіт (спорудження будівель, їх переобладнання, ремонт, благоустрій території та ін.); 4) установлення відповідності проектно-кошторисної документації вимогам державних будівельних норм та інших державних стандартів з питань будівництва; 5) установлення правильності складання державної звітності про виконання будівельних робіт; 6) визначення технічного стану будівель, споруд, інженерного обладнання (відсоток зношення, придатність до експлуатації, необхідність ремонту, наявність дефектів, причини, які їх викликали, та ін.); 7) оцінка земельних ділянок.

Судово-економічна експертиза включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій. Вона вирішує досить широке коло завдань, до числа яких у справах про шахрайство, вчинені у сфері житлового будівництва, можна віднести: 1) установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів; 2) установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати,

інших виплат; 3) установлення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та ін.); 4) установлення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування; 5) установлення документальної обґрунтованості аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами; 6) установлення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; 7) установлення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що правильний вибір судових експертиз та постановка правильно сформульованих запитань на вирішення експерта сприяє повному встановленню обставин злочину та значно підвищує ефективність розслідування у справах даної категорії.

УДК 343.985

С.А. Янин

кандидат юридических наук
заместитель начальника кафедры
предварительного расследования
(Волгоградская академия МВД России)

Т.Н. Янина

преподаватель кафедры
криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ОРГАНИЗАЦИОННО-ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ ФОНОСКОПИЧЕСКОЙ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Статья посвящена особенностям назначения такого вида судебных экспертиз, как фоноскопическая. Представлены этапы её назначения, очерчено содержание и специфика работы следователя при этом. Освещены требования к образцам для сравнительного исследования.

Ключевые слова: судебная фоноскопическая экспертиза, уголовное дело, образцы для сравнительного исследования, идентификация.

Стаття присвячена особливостям призначення такого виду судових експертиз, як фоноскопична. Преставлені етапи її призначення, окреслені зміст та специфіка роботи слідчого при цьому. Висвітлені вимоги до зразків для порівняльного дослідження.

Ключові слова: судова фоноскопична експертиза, кримінальна справа, зразки для порівняльного дослідження, ідентифікація.

The article is devoted to features of purpose of such type of judicial examinations, as fonoskopichesky. Stages of its appointment are presented, the contents and specifics of work of the inspector thus is outlined. Requirements to samples for comparative research are shined.

Key words: judicial fonoskopichesky examination, criminal case, samples for comparative research, identification.

Особенностью многих уголовных дел является то, что их возбуждению предшествует как правило, оперативная разработка фигурантов. В ходе последней всё чаще в числе оперативно-розыскных мероприятий проводятся негласная аудио- и видеозапись, прослушивание телефонных переговоров. Кроме того, такая запись может проводиться и потерпевшими либо свидетелями на диктофоны, сотовые телефоны, видеорегистраторы и иные современные технические средства фиксации. В целях последующего использования данных материалов в ходе расследования в качестве доказательств необходимо производство фоноскопической судебной экспертизы, позволяющей идентифицировать голоса на представленном носителе и решить достаточно большой ряд иных вопросов, интересующих следствие.

Как отмечает Е.И. Галяшина, судебная фоноскопическая экспертиза проводится в целях установления личности говорящего по признакам голоса и речи, записанной на фонограмме, выявления признаков стирания, копирования, монтажа и иных изменений, привнесенных в фонограмму в процессе или после окончания звукозаписи, определения условий, обстоятельств, средств и материалов звукозаписи, а также иных фактов, имеющих значение судебных доказательств¹. Таким образом, одной из основных задач фоноскопической экспертизы по рассматриваемым преступлениям является идентифи-

¹ Галяшина Е.И. Современные возможности фоноскопической и автороведческой экспертиз. - М., 2008. - С. 25.

кация человека по голосу; второстепенной задачей является отождествление звуко- и видеозаписывающей аппаратуры.

Процесс организации назначения фоноскопической судебной экспертизы, как, впрочем, и любой другой, можно подразделить на ряд этапов.

Во-первых, следовательно необходимо решить, какую именно экспертизу необходимо назначить. Определение вида экспертизы производится следователем как на основании своих знаний, так и после консультаций со специалистами соответствующего профиля.

Во-вторых, определить экспертное учреждение, которое будет проводить экспертизу. Что касается экспертных учреждений, в которых проводится рассматриваемый вид судебных экспертиз, то таковыми являются экспертно-криминалистические подразделения Федеральной службы безопасности Российской Федерации, а также государственные экспертные учреждения системы Министерства юстиции и МВД России.

В-третьих, определить объекты, которые подлежат направлению на экспертизу, а в случае, когда необходимы дополнительные, провести сбор образцов для сравнительного исследования. В данном случае объектами, как правило, являются носители информации (флеш-карты, CD и DVD-диски с записью переговоров и т.п.).

Необходимо отметить, что при определении объектов, подлежащих направлению на экспертизу, необходимости изъятия дополнительных объектов и формулировке вопросов, подлежащих разрешению экспертом, целесообразно тесное взаимодействие со специалистом. Такое взаимодействие позволит следователю узнать возможности определенных видов экспертиз, избежать постановки некорректных вопросов, сформулировать нужные, сразу определить объекты для сравнительного исследования, что, в конечном счете, будет способствовать эффективности расследования и сокращению его сроков, в связи с отсутствием в таком случае необходимости возвращать постановление без исполнения.

В связи со спецификой рассматриваемого вида судебной экспертизы существуют определённые требования к предоставляемым для сравнительного исследования образцам голоса, и специфике их отбора.

Как указывают в своей работе Д. А. Сорокотягина и И. Н. Сорокотягин, "успех фоноскопической экспертизы во многом обуславливается качеством и количеством образцов для сравнительного иссле-

дования, представленных в распоряжение эксперта. К ним относятся фонограмма устной речи идентифицируемого лица, записанная в тех же условиях, при которых была изготовлена исследуемая фонограмма, а также экспериментальная запись устной речи того же лица, сделанная в оптимальных условиях"¹.

Особенностью в данном случае является то, что указанные образцы необходимо отбирать в условиях, близких к тем, в которых производилась спорная запись. Воссоздать такие условия необходимо, в том числе, и с учетом оперативной информации об обстоятельствах, в которых совершалось преступление. Кроме того, при записи фонограммы фигурант должен будет произносить те же самые фразы и слова, что и в исследуемой записи. Однако основное требование к таким фонограммам, отмечает Е.Р. Россинская, это высокое качество звукозаписи и запись речевого сигнала в наиболее присущей данному человеку речевой манере, чтобы эксперт смог выделить и оценить индивидуализирующие признаки голоса и речи².

В-четвертых, сформулировать вопросы, подлежащие разрешению экспертом. При этом следователю целесообразно либо воспользоваться специальными справочниками, содержащими типичные формулировки вопросов для разрешения названной судебной экспертизой, либо привлечь специалиста для постановки вопросов эксперту, как это указано в УПК РФ (ст. 58).

В-пятых, вынести постановление и ознакомить с ним подозреваемого (обвиняемого). При этом последний пользуется предоставленными ему Уголовно-процессуальным законодательством определёнными правами (заявить отвод эксперту или ходатайствовать о производстве судебной экспертизы в другом экспертном учреждении, ходатайствовать о привлечении в качестве экспертов указанных им лиц либо о производстве судебной экспертизы в конкретном экспертном учреждении, ходатайствовать о внесении в постановление о назначении судебной экспертизы дополнительных вопросов эксперту и др.).

¹ Сорокотягина Д. А., Сорокотягин И. Н. Судебная экспертиза. – Ростов-на-Дону, 2008. – С. 271.

² Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2008. – С. 410.

В-шестых, направить постановление вместе с объектами для производства экспертизы¹.

Необходимо отметить, что грамотные и продуманные действия следователя на всех перечисленных этапах назначения фоноскопической судебной экспертизы, соблюдение криминалистических рекомендаций послужат предпосылкой для эффективного исследования фонограммы экспертом и, как результат, вынесения обоснованного и информативного заключения, которое может стать одним из решающих и несомненных доказательств по уголовному делу.

УДК 343.953

И.С. Ревяков

научный сотрудник

(Донецкий НИИ судебных экспертиз)

В.В. Седнев

доктор медицинских наук, профессор,

заведующий отделом психологических

и искусствоведческих исследований

лаборатории криминалистических исследований

(Донецкий НИИ судебных экспертиз)

ПОНЯТИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В СУДЕБНОЙ ПСИХОЛОГО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Стаття присвячена розгляданню висловлювання у якості об'єкта судової психолого-лінгвістичної експертизи.

Ключові слова: психолого-лінгвістична експертиза, психолінгвістика, висловлювання.

Статья посвящена рассмотрению высказывания как объекта судебной психолого-лингвистической экспертизы.

Ключевые слова: психолого-лингвистическая экспертиза, психолингвистика, высказывание.

¹ См., напр.: Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. - М., 2008; Карлов В. Я. Судебная экспертиза в уголовном процессе Российской Федерации. - М., 2008; Крылов И. Ф. Судебная экспертиза в уголовном процессе. - Л., 1963; Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. - М., 1973 и др.

The article is devoted to consideration of the utterance as an object of the judicial psychologic-linguistic expertise.

Key words: psychologic-linguistic expertise, psycholinguistics, utterance.

Целью данной работы является определение понятия высказывания как объекта исследования в судебной психолого-лингвистической экспертизе.

Актуальность данной работы заключается в том, что в современной психолингвистике и примыкающих к ней науках (психологии, лингвистике и логике) до сих пор не существует четкого определения высказывания как такового.

Основное внимание психолингвистики сосредоточено на речи и восприятию ее семантического наполнения (смыслового содержания)¹.

Под речью в современном языкознании понимается, с одной стороны, "сам процесс говорения", а, с другой стороны, "его результат (речевые произведения, фиксируемые памятью или письмом)"², то есть речь, так или иначе, есть "конкретное говорение, протекающее во времени и облеченное в звуковую (включая внутреннее проговаривание) или письменную форму"³.

Основной речевой единицей в контексте такого понимания речи является высказывание, то есть "единица сообщения, обладающая смысловой целостностью и могущая быть воспринятой слушающим в данных условиях языкового общения"⁴, или же вообще "любое сообщения, сделанное говорящим"⁵. Под сообщением же в лингвистике понимается "коммуникативная сторона высказывания, содержащаяся

¹ Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 404; Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. - 3-е изд. - М.: Смысл, СПб.: Лань, 2003. - С. 16 - 19.

² Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 414.

³ Там же.

⁴ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - С. 94.

⁵ Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Марузо Ж. / Пер. с фр. Н.Д. Андреева. Под ред. А.А. Реформатского. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. - С. 65.

в нем информация"¹.

Будучи единицей сообщения, высказывание, следовательно, может быть реализовано и как отдельное сообщение, и как составная часть некоего сообщения. В этой связи, можем говорить о том, что высказывание есть своего рода модель сообщения. Структурообразующими компонентами сообщения являются тема и рема.

Тема сообщения - это "исходный пункт высказывания, данное, основа высказывания", то есть "та его часть, которая содержит меньше всего информации, выражает уже известное и как бы дает отправную точку для развертывания сообщения, для передачи нового, для собственно коммуникации"².

Рема сообщения - это "ядро высказывания, новое", то есть "собственно содержание сообщения, то, что говорящий желает сообщить слушающему относительно (или отправляясь от) темы"³.

Сама ситуация высказывания (или сообщения как такового (то есть собственно со-общения)) осуществляется через акт коммуникации, то есть когда та или иная информация в форме высказывания (сообщения) передается (или уже передана и зафиксирована) непосредственно или опосредовано (например, через посредство некоего текста) от автора данного высказывания (или адресанта) тому или иному адресату (реципиенту) данного высказывания, то есть собственно от источника высказывания к его получателю⁴.

Приняв определенное сообщение, адресат данного сообщения совершает процесс интерпретации (истолкования) его смыслового наполнения.

Сам же акт интерпретации при определенных условиях может быть весьма и весьма субъективным (например, когда некое слово, использованное в сообщении, имеет свойство омонимии или полисемии).

¹ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - С. 441.

² Там же. - С. 471.

³ Там же. - С. 384.

⁴ Моисеева А. П. Основы теории коммуникации: Учебное пособие / А. П. Моисеева - Томск: Том. политехн. ун-т., 2004. - С. 20 - 22.

Следует отметить, что по мнению некоторых исследователей "высказывание" является не только исключительно лингвистическим термином, но и логическим. Как логический термин, согласно А.Н. Баранову, "высказывание" соотносится с логическим понятием "утверждение"¹. Однако, в классической логике, как правило, не используется отдельно понятие "утверждение", в связи с тем, что в логике данное понятие применимо к операции классификации суждений по качеству связки, ведь в каждом "суждении нечто утверждается или отрицается об одном предмете, о части предметов, о некотором классе предметов"², что позволяет говорить о том, что: "В зависимости от утвердительного или отрицательного качества связки, суждения и делятся на утвердительные и отрицательные"³. Именно поэтому, на наш взгляд, было бы более уместно соотносить высказывание не с утверждением, а с суждением, тем более, что в современной философской литературе высказывание трактуется как "предложение, выражающее суждение"⁴, а под суждением понимается "мысль, в которой утверждается наличие или отсутствие каких-либо положений дел"⁵.

Однако такого рода соотношение также не является весьма убедительным, поскольку, на наш взгляд, понятие "высказывание" по своему объему шире логического понятия "суждение", хотя в повседневной речи они могут использоваться и как синонимы, на что обратил внимание, в частности, еще Л. Кэрролл⁶.

Да, суждение "всегда выражается предложением. Однако суждение не тождественно предложению. Далеко не все предложения вы-

¹ Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика / А. Н. Баранов. - М.: Флинта: Наука, 2007. - С. 27.

² Курбатов В. И. Логика / В.И. Курбатов. - 2-е изд. - Ростов н/Д.: Феникс, 2007. - С. 73.

³ Панич А. О. Введение в формальную логику: Учебное пособие для студентов гуманитарных специальностей / А. О. Панич. - 2-е изд., испр. и доп. - С. 34; Гетманова А. Д. Логика: Учеб. для студентов вузов / А. Д. Гетманова. - 9-е изд., стер. - М.: Омега-Л, 2006. - С. 63.

⁴ Словарь философских терминов / Науч. ред. проф. В.Г. Кузнецов. - М.: ИНФРА-М, 2010. - С. 97.

⁵ Там же. - С. 555.

⁶ Кэрролл Л. История с узелками / Л. Кэрролл / Пер. с англ. Ю. Данилова. - М.: Зебра Е, 2010. - С. 283.

ражают суждения. Только повествовательные предложения могут выражать суждения"¹.

Наиболее же близким к истине, как мы полагаем, является с логической точки зрения определение высказывания, данное Н.И. Кондаковым, полагавшим, что высказывание в логике – это "повествовательное (декларативное) предложение, рассматриваемое в связи с его смыслом и формой знакового выражения"².

Из повседневного опыта нам известно, что высказывания не могут быть выражены только лишь в форме повествовательного предложения, ведь как, в таком случае, быть, с одной стороны, с вопросительными высказываниями (которые по своей сути являются вопросительными сообщениями), ведь они тоже представлены в виде высказываний, однако, не в форме утверждения о наличии или отсутствии кого-либо или чего-либо, а, с другой стороны, с побудительными (повелительными, императивными) высказываниями, которые призывают адресата совершать какие-либо действия?

И повествовательные, и вопросительные, и побудительные высказывания выражаются в речи через посредство предложения, то есть "грамматически и интонационно оформленной по законам данного языка целостная единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли о некоторой действительности и отношении к ней говорящего"³.

Таким образом, мы можем определить высказывание как единицу сообщения мысли о некоторой действительности и/или отношении к ней адресанта, грамматически и/или интонационно оформленной по законам данного языка, обладающей смысловой целостностью и могущей быть воспринятой адресатом в данных условиях языкового общения.

¹ Маслов Н. А. Логика: Учебник. / Н. А. Маслов - Ростов н/Д.: Феникс, 2007. - С. 138.

² Кондаков Н. И. Введение в логику / Н. И. Кондаков. - М.: Наука, 1967. - С. 59.

³ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - С. 347.

УДК 343.985

В.В. Коваленко

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренк)

А.С. Кудінов

ад'юнкту кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренк)

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ ІЗ МАГІСТРАЛЬНИХ ТРУБОПРОВІДІВ

В статті розглянуто судові експертизи, що призначаються на початковому етапі розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. На підставі аналізу матеріалів слідчої, судової та експертної практики виявлено низку недоліків, притаманних процесу їх призначення. Запропоновано типовий перелік судових експертиз, призначення яких є оптимальним для розширення та формування доказової бази винності підозрюваних на початковому етапі розслідування зазначеного різновиду злочинних посягань.

Ключові слова: судова експертиза, крадіжка, нафта, нафтопродукти, магістральний трубопровід.

В статье рассмотрены судебные экспертизы, которые назначаются на первоначальном этапе расследования краж нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов. На основании анализа материалов следственной, судебной и экспертной практики выявлен ряд недостатков, присущих процессу их назначения. Предложен типовой перечень судебных экспертиз, назначение которых является оптимальным для расширения и формирования доказательственной базы виновности подозреваемых на начальном этапе расследования указанной разновидности преступных посягательств.

Ключевые слова: судебная экспертиза, кража, нефть, нефтепродукты, магистральный трубопровод.

In the article are considered to forensic examinations which are appointed on the primary stage of investigation of thefts of oil and oil products from

main pipelines. On the basis of analysis of materials of investigation, judicial and expert practice the row of defects, inherent to the process of their setting is educed. The model list of judicial examinations setting of which is optimal for expansion and forming of evidential base of guilt suspected on the initial stage of investigation of the indicated variety of criminal trespasses is offered.

Key words: forensic examination, theft, oil, oil product, main pipeline.

Призначення та проведення судових експертиз є однією з найбільш поширених та дієвих форм використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. Їх результати дозволяють слідчому отримати дані, необхідні для встановлення ознак злочину, виявлення та викриття осіб, причетних до його вчинення, належної кваліфікації їх дій та формулювання обвинувачення, висунення та перевірки слідчих версій, проведення слідчих дій, визначення розміру завданої шкоди¹.

Знання слідчим переліку, можливостей, завдань і об'єктів експертиз, типових для розслідування будь-якої категорії злочинів, має велике значення не лише для правильної підготовки матеріалів для її проведення, але й для ефективного провадження кола інших слідчих дій (зокрема огляду місця події, обшуків, виїмок тощо), від чого багато в чому залежать як результати самої експертизи, так і успіх розслідування кримінальної справи в цілому. В цьому контексті цілком справедливими є твердження тих вчених, які наголошують на необхідності викладення в кожній окремій методиці розслідування переліків експертиз, типових для розслідування даної категорії злочинів, із зазначенням типізованої системи запитань, що вирішуватимуться експертами², а також переліками матеріалів (і вимогам, котрі до них ставляться), необхідних для повного та всебічного дослідження. Це

¹ Див.: Шепель В.А. Расследование краж нефтепродуктов, совершаемых при их хранении и транспортировке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / В.А. Шепель. – Омск, 2004. – С. 22.

² Косарев С.Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений: [монография] / С.Ю. Косарев; Ассоц. юрид. центр; [под ред. В.И.Рохлина]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2008. – С. 325-326.

систематизує та впорядковує діяльність слідчого з призначення експертизи¹.

Питанням використання можливостей судової експертизи в кримінальному судочинстві присвячено праці таких видатних вчених, як А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, Є.П. Іщенко, А.В. Іщенко, В.К. Лисиченко, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.К. Стрінжа, В.Ю. Шепітько та багатьох інших. Їхніми зусиллями була створена значна теоретична та методична база для розробки положень, які стосуються прикладного використання судових експертиз в залежності від різновиду злочину, що розслідується. Разом із тим, на сьогодні в криміналістичній літературі відсутні адаптовані до сучасних потреб практики рекомендації, стосовно оптимального типового переліку експертиз, які необхідно призначати на початковому етапі розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. Зазначена обставина на практиці призводить до того, що по вилученим об'єктам не завжди призначаються відповідні експертизи.

Аналіз слідчої, судової та експертної практики свідчить, що призначенню та проведенню експертиз на початковому етапі розслідування зазначеної категорії злочинів притаманно чимало недоліків, більшість з яких призводило до неповноти формульованих висновків і, як наслідок, до необхідності призначення додаткових експертиз, що тягло за собою необґрунтоване затягування строків досудового слідства. Серед них можливо виокремити такі:

– недоліки, пов'язані із постановкою запитань перед експертом (невірне формулювання, не вичерпний перелік питань, копіювання запитань з довідників без прив'язування до обставин конкретної справи та необхідності їх постановки перед експертом, формулювання запитань, які не відносяться до компетенції експерта тощо);

– недоліки, пов'язані з підготовкою зразків для порівняльного дослідження (недостатня кількість зразків, котрі направляються на дослідження, їх неякісність, тощо);

¹ Більш докладно див.: Справочная книга криминалиста / под ред. Н.А. Селиванова. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – С. 489-712; Росинская Е.Р. Настольная книга судьи: судебная экспертиза / Е.Р. Росинская, Е.И. Галашина. – М.: Проспект, 2010. – С. 219-456; Сорокотягина Д.А. Теория судебной экспертизы: учебное пособие / Д.А. Сорокотягина, И.Н. Сорокотягин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – С. 303-426.

– недоліки, пов'язані зі складенням постанови про призначення відповідних експертиз (не належне відображення обставин справи, за яких було виявлено та вилучено сліди, а також обставин, за яких виникає необхідність у проведенні судової експертизи, тощо) та ін.

Окремим пунктом стоять недоліки, пов'язані із не призначенням відповідних експертиз, за необхідності їх призначення, а також з призначенням зайвих експертиз, за відсутністю потреби у використанні спеціальних знань в формі судової експертизи.

Наведений перелік недоліків, свідчить про достатню поверховість використання практичними працівниками можливостей зазначеного інституту спеціальних знань, що значно звужує канали надходження доказової інформації в процес розслідування. У зв'язку із цим, виходячи із аналізу механізму вчинення крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів, з урахуванням перспективи вилучення додаткових об'єктів під час проведення слідчих дій (оглядів, обшуків, виїмок за місцем мешкання підозрюваного, зберігання викраденого тощо), можливо запропонувати наступний типовий перелік судових експертиз, призначення яких є оптимальним для розширення та формування доказової бази винності підозрюваних на початковому етапі розслідування зазначеного різновиду злочинів:

– *нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів* (за її допомогою можливо встановлення загальної родової (групової) належності нафти та нафтопродуктів, виявлених на місці події та вилучених у підозрюваних, з нафтою та нафтопродуктами, що транспортуються в магістральному трубопроводі, а також віднесення досліджуваного об'єкту (за родовими та груповими ознаками) до певної категорії у відповідності до існуючих науково-технічних класифікацій та найменування товарної продукції. Також за допомогою цієї експертизи можливо виявити на предметі-носії (одягу, речах підозрюваних, емностях, котрі використовуються ними для зберігання викраденого, предметах, за допомогою яких здійснювалась крадіжка – саморобних пристроїв для викрадення нафти, шлангах високого тиску, шарових кранах, металевих конструкціях, призначених для свердлення труб під тиском тощо) нафти чи нафтопродукту із подальшим їх ототожненням з нафтою чи нафтопродуктами, вилученими на місці події та з магістрального трубопроводу);

– *трасологічна* (зокрема: *дактилоскопічна* (надає можливість ідентифікувати підозрюваних за слідами пальців рук, вилученими на магістральному трубопроводі біля пристрою врізання, його складо-

вих елементах, інших знаряддях та засобах вчинення злочину, тощо), *слідів взуття та слідів транспортних засобів* (надає можливість встановити кількість співучасників злочину, марки автомобілів, які ними використовувались, а при кваліфікованому вилученні цих слідів та виготовлені зліпків ідентифікувати за ними взуття підозрюваних та використовуваний автотранспорт), *слідів знарядь злочину та інструментів* (надає можливість ототожнення слідів виявлених на врізанні та робочих частинах слюсарного, токарного інструменту, електро- чи газозварювального устаткування, вилученого в підозрюваних), *встановлення цілого по частинах* (надає можливість встановити, що будь-які складові врізання та частини її конструкції - патрубки, гумові шланги, раніше складали єдине ціле із вилученими в підозрюваних залишками металевих або гумових труб);

- *техніко-криміналістична експертиза документів* (за її допомогою можливе встановлення виду устаткування для виготовлення бланків супровідних документів на перевезення викрадених нафти та нафтопродуктів, відбитків печаток та штампів на них та їх ототожнення з пристроями для друку, печатками та штампами, вилученими у підозрюваних);

- *почеркознавча* (надає можливість ідентифікації підозрюваного за рукописними записами та підписами на бланках супровідних документів за якими транспортується або надається легальне походження викраденим нафті та нафтопродуктам);

- *грунтознавча* (за її допомогою можливе встановлення загальної родової (групової) належності ґрунту в місці врізання та ґрунту, виявленого на знаряддях злочину (лопатах, граблях), одязі та взутті підозрюваних, а також на різноманітних вузлах та агрегатах належних їм чи взятих в оренду транспортних засобів);

- *біологічна* (надає можливість ідентифікувати підозрюваних за слідами біологічного походження, наприклад слиною, залишеною на недопалках, пляшках, які можуть бути виявлені на місці події);

- *ботанічна* (надає можливість встановлення давності виготовлення врізання за проростанням (вростанням) кореневої частини трав'яного покриву дерену).

Безумовно, наведені можливості судових експертиз не вичерпують всього різноманіття варіантів застосування цих даних в інтересах розкриття та розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. Виходячи з механізму вчинення крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів та слі-

дової картини на місці події, вважаємо, що проведення цього комплексу експертиз є обов'язковим на початковому етапі їх розслідування. Однак, за наявності додаткових слідів злочину цей перелік може бути доповнено.

УДК 343.98

А.І. Анапольська
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
організації розслідування злочинів
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПО СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ

У статті досліджено сутність, предмет і завдання судово-бухгалтерської експертизи, визначено її об'єкти, а також особливості підготовки й призначення по справах про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків. Проаналізовано найбільш загальні недоліки, які допускають слідчі при підготовці та призначенні судово-бухгалтерських експертиз, запропоновані шляхи їх подолання.

Ключові слова: судово-бухгалтерська експертиза, об'єкти судово-бухгалтерської експертизи, бухгалтерський облік й аналіз господарської діяльності, висновок експерта-бухгалтера, електронні розрахункові операції.

В статье исследованы сущность, предмет и задачи судебно-бухгалтерской экспертизы, определены ее объекты, а так же особенности подготовки и назначения по делам о преступлениях, совершаемых в сфере функционирования электронных расчетов. Проанализированы наиболее общие недостатки, которые допускают следователи при подготовке и назначении судебно-бухгалтерских экспертиз, предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: судебно-бухгалтерская экспертиза, объекты судебно-бухгалтерской экспертизы, бухгалтерский учет и анализ хозяйственной деятельности, вывод эксперта-бухгалтера, электронные расчетные операции.

In the article explored essence, object and tasks of book-keeping examination, its objects are certain, and similarly features of preparation and setting in matters about the crimes accomplished in the field of functioning of electronic calculations. Most general errors which are assumed by investigators at preparation and setting of book-keeping examinations is analysed, the ways of their overcoming are offered.

Key words: book-keeping examination, objects of book-keeping examination, record-keeping and economic analysis, conclusion of expert, electronic calculation operations.

В умовах становлення ринкової економіки поняття "економічна злочинність" стало одним з центральних кримінологічних понять. Як свідчать статистичні дані, останнім часом спостерігається значне зростання кількості злочинів у банківській та кредитно-фінансовій системі, зокрема тих, які вчиняються у сфері функціонування електронних розрахунків. Результати боротьби з такими злочинами не в останню чергу залежать від якісних методик з їх розкриття та розслідування, у формуванні яких значне місце належить особливостям підготовки та призначення судово-бухгалтерської експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза складається з дослідження матеріалів справи фахівцем-бухгалтером і надання, у відповідності до його спеціальних знань, висновку на поставлені питання, що відносяться до господарської діяльності і знайшли своє відображення в бухгалтерському обліку.

Проблемам підготовки та призначення судової експертизи значна увага приділяється в працях А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, А.В. Ішенка, В.К. Лисиченка, В.В. Лисенка, Н.Т. Малаховської, О.Р. Росинської, М.Я. Сегая, В.К. Стрінжи, О.І. Усова та інших вчених. Проте практика розслідування злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, свідчить, що разом із загальними правилами і прийомami, які поширюються на всі види судових експертиз, призначення та проведення судово-бухгалтерської експертизи у справах такої категорії має свої особливості, що відповідають характеру завдань та об'єктів дослідження.

Так, завдання судово-бухгалтерської експертизи напряму залежать від повноважень наданих експертові-бухгалтеру та можуть умовно поділятися на чотири блоки. По-перше, експерт-бухгалтер встановлює наявність чи відсутність матеріальних цінностей та грошових

коштів на рахунках об'єкта експертизи, документів, які можуть містити сліди злочинної діяльності, може надати поради щодо їх своєчасного вилучення, вказує на місця знаходження слідів та документів, які можуть спростувати чи підтвердити факт злочину. По-друге, до компетенції експерта-бухгалтера відноситься встановлення правильності ведення бухгалтерського обліку, звітності та організації контролю. По-третє, судово-бухгалтерська експертиза може окреслити коло осіб, до компетенції яких входило розпорядження матеріальними цінностями та грошовими ресурсами, а також відповідальних за наявність порушень фінансової та звітної дисципліни, нестач (надлишків), необґрунтованих операцій з майновими активами. По-четверте, вона виявляє обґрунтованість нарахування чи списання грошових коштів з рахунків, правильність їх відбиття в обліках розрахункових операцій за товари та послуги.

Предметом зазначеної експертизи є дослідження бухгалтерських операцій з обліку грошових коштів, що знайшли відображення в документах бухгалтерського обліку, контролю та звітності [1, с. 328]. Типовими об'єктами експертизи, зазвичай, виступають: бухгалтерські документи, матеріали інвентаризації та періодичної звітності, а також документи оперативного обліку, вилучені з банку.

Аналіз матеріалів слідчої, судової та експертної практики по справах про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, показав, що у практиці призначення та провадження судово-бухгалтерських експертиз виникає багато складнощів. Зазвичай, це пов'язано з тим, що слідчі, у більшості випадків мають вельми слабке уявлення про бухгалтерський облік та його термінологічний апарат, про можливості судово-бухгалтерської експертизи та ознаки, які роблять її відмінною від інших суміжних експертиз, ревізії, документальної чи іншої перевірки фінансової діяльності підприємства, закладу або організації (у тому числі й банку).

Крім того, як показало проведене нами анкетування практичних працівників, 73% слідчих та 52% співробітників оперативних підрозділів пов'язують низьку ефективність діяльності правоохоронних органів у банківській сфері із відсутністю елементарних економічних знань, розуміння процесу документообігу та бухгалтерського обліку. Так, 58% слідчих вказують на потребу широкого застосування спеціальних економічних знань як фактор, що зумовлює особливу складність розслідування злочинів цієї групи.

Між тим, проведеним дослідженням встановлено, що під час розслідування шахрайств та пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, судово-бухгалтерські експертизи призначалися лише у 15% кримінальних справ. Отримані нами дані кореспондуються з даними, наведеними А.В. Реуцьким, який зазначає, що при розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток бухгалтерська експертиза призначалася у 13% випадків [3, с. 15].

Узагальнення практики призначення та використання результатів бухгалтерських експертиз при розслідуванні злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків, дозволяє виділити найбільш загальні недоліки, які допускають слідчі при підготовці, призначенні та оцінці результатів судово-бухгалтерських експертиз, зокрема: 1) неповноту та недоброякісність матеріалів, наданих експертові, що тягне за собою збільшення термінів проведення експертизи і розслідування в цілому; 2) юридично неграмотне формулювання питань, які виносяться на експертизу; 3) недостатнє використання можливостей спеціалістів щодо збору потрібних матеріалів, підготовки бухгалтерських експертиз та оцінки їх результатів; 4) у підсумкових процесуальних документах (постанові про притягнення у якості обвинувачуваного, обвинувальному висновку) не проводиться аргументований аналіз та не дається правова оцінка висновкам бухгалтерської експертизи.

Призначенню судово-бухгалтерської експертизи передують копівка слідча робота, яка включає в себе ретельне вивчення матеріалів документальної ревізії, виїмку і вивчення додаткових документів, допити посадових і матеріально відповідальних осіб щодо фінансово-господарських операцій та інші слідчі дії. Передчасне призначення експертизи тягне за собою запити експертами додаткових матеріалів для належного проведення дослідження, що значно подовжує строки її проведення.

У зв'язку із цим слідчі й судді повинні мати хоча б мінімальні знання у сфері бухгалтерського обліку й аналізу господарської діяльності для призначення судово-бухгалтерської експертизи й оцінки висновку експерта-бухгалтера. У випадках, якщо їхніх знань все ж таки буде недостатньо для правильної підготовки матеріалів для проведення експертного дослідження та постановки питань перед експе-

ртом, доцільним є запрошення спеціаліста у сфері бухгалтерського обліку й аналізу господарської діяльності [5, с. 31].

Як показало проведене нами дослідження, проведення судово-бухгалтерської експертизи по справах про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, є обов'язковим для: встановлення суми спричиненої шкоди та етапів обробки бухгалтерських даних з використанням ЕОМ; виявлення даних, в які вносилися ті або інші зміни; виявлення ознак інтелектуальної фальсифікації в документах первинного обліку та бухгалтерських реєстрах, складених за допомогою ЕОМ тощо.

Крім того, як справедливо звертає увагу М.І. Камлик, підстави для призначення такої експертизи виникають у випадках:

1) якщо результати (висновки) ревізії суперечать іншим матеріалам кримінальної справи і усунення цих протиріч потребує висновку експерта;

2) у разі виникнення протиріч у висновках первинної і повторної документальної ревізії;

3) у разі обґрунтованого клопотання обвинуваченого про призначення судово-бухгалтерської експертизи;

4) у випадках застосування ревізором сумнівних методів визначення заподіяної матеріальної шкоди;

5) коли експерт іншої спеціальності не може зробити обґрунтований висновок без додаткового дослідження матеріалів справи експертом-бухгалтером [2, с. 234].

Як показало проведене нами вивчення кримінальних справ про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків, матеріалами, які надавалися експертові для проведення дослідження у більшості випадків були: первинні та зведені бухгалтерські документи (67%); документи фінансової звітності (52%); інші офіційні документи (накази, договори, листи, протоколи, посадові інструкції, довідки тощо) (57%); установчі та реєстраційні документи (46%); реєстри аналітичного і синтетичного обліку (43%); висновки спеціальних перевірок (акти ревізій, інвентаризацій, аудиторських перевірок, податкових перевірок) (41%); письмові висновки фахівців інших галузей знань (23%); протоколи слідчих дій (допитів, очних ставок, оглядів, обшуків, вимок) (36%), а також інші процесуальні документи (13%); висновки інших видів експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналіс-

тичної та ін.) (9%); неофіційні документи (8%) та інші матеріали (2%), що мають значення для судово-бухгалтерської експертизи.

Слід відмітити, що документи, які надходять на дослідження експерта, повинні бути перевірені як з формальної сторони, так і на предмет відбитих у ньому операцій. Відповідно до Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку № 88 від 24.05.95 р., щоб документ мав юридичну чинність і доказовість, він повинен мати всі передбачені обов'язкові реквізити. Перелік обов'язкових реквізитів затверджено Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні".

Для експертного дослідження велике значення мають й неофіційні документи (чернетки). При проведенні експертиз їх використовують для порівняння з даними офіційного бухгалтерського обліку, розподілу сум збитків між організаціями і матеріально-відповідальними особами тощо. Але використання експертом неофіційних записів можливе тільки за умови, якщо встановлено їх походження і однозначний зміст, а також якщо вони надані експерту як первинні дані.

Обсяг і характер наданих експертові матеріалів залежатимуть в кожному конкретному випадку, від розслідуваної події й тих питань, що ставляться перед експертом. При цьому, результатом зневажливого відношення до питань бухгалтерської експертизи, як слушно зауважив С.П. Форгинський, є доволі часті випадки ненаукових, а іноді й псевдонаукових її висновків [4, с. 144].

На вирішення зазначеної експертизи по справах, про злочини, які нами розглядаються, можуть бути винесені наступні типові питання:

- чи відповідає організація бухгалтерського обліку встановленому порядку;
- як повинна бути відображена в бухгалтерських документах певна операція і при аналізі яких облікових даних можна перевірити її реальність;
- чим пояснюються розбіжності в різних документах, що відбивають ту ж саму операцію;
- які розміри матеріальної шкоди, завданої злочинними діями;
- чи правильно проведена документальна ревізія, якщо ні, то в чому полягає неправильність;
- чи всі необхідні прийоми й методи дослідження даних бухгалтерського обліку використані ревізією при виконанні поставлених перед нею завдань;

- чи обґрунтовані висновки ревізії за певними питаннями перевірок;

- чи відповідає проведена електронна розрахункова операція чинному законодавству;

- які міри необхідно прийняти для усунення виявлених недоліків та порушень тощо.

Перед експертом можуть бути поставлені й інші запитання, відповіді на які пов'язані з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Слід також зазначити, що у зв'язку з впровадженням комп'ютерних технологій в обліковий процес, для оцінки і вивчення інформації, що зберігається в комп'ютері і на магнітних носіях, можуть бути використані дані іншого виду судових експертиз, що формується - комп'ютерно-технічної. При цьому, оскільки результати комп'ютерно-технічної експертизи, особливо програмного забезпечення, прямо залежать від збереження інформації на внутрішніх і зовнішніх носіях, необхідно при вилученні об'єктів і підготовці їх для експертизи дотримуватися ряду правил, що виключають навмисне псування чи знищення даних, що зберігаються в комп'ютерах.

Важливим джерелом інформації для правильної оцінки наданих даних при проведенні судово-бухгалтерської експертизи є нормативно-правові акти України. Оскільки ці законодавчі акти в Україні зазнають частих змін і доповнень, експерт повинен чітко визначити, до якого періоду дії нормативного документа відноситься досліджувана подія. Для цього він повинен мати доступ до повної бази даних правових актів України, що діяли на її території і в окремих регіонах протягом різних періодів часу.

Експерт-бухгалтер може досліджувати тільки ті документи, що вже оглянуті, знаходяться у справі і надані йому слідчим чи судом. Якщо в основу дослідження покладена тільки ксерокопія документа, то експерт повинен згадати про це у своєму висновку.

Підводячи підсумки зазначимо, що надані нами рекомендації з порядку призначення судово-бухгалтерської експертизи, зазначені нами у дослідженні, нададуть змогу працівникам правоохоронних органів більш продуктивно використовувати в процесі розслідування допомогу працівників експертних підрозділів. При цьому підвищен-

ню ефективності використання спеціальних знань у галузі судової бухгалтерії в кримінальному судочинстві сприятимуть ще й такі кроки, як вдосконалення процесуального законодавства з метою ширшого використання спеціальних знань на різних стадіях кримінального судочинства, а також чіткішого визначення статусу "обізнаної особи"; включення до штату оперативних підрозділів та слідчих апаратів фахівця-консультанта з різних економічних питань, розроблення механізму використання правоохоронними органами на компенсаційних засадах допомоги спеціалістів-бухгалтерів державного і недержавного секторів економіки; а також створення і вдосконалення рекомендацій щодо порядку та форм залучення спеціалістів з бухгалтерського обліку, розроблення єдиних підходів до проведення судово-бухгалтерських експертиз різними суб'єктами, зокрема державними судово-експертними установами, незалежно від їх відомчої підпорядкованості.

Використана література:

1. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Анатолій Федотович Волобуєв. – Харків : Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2001. – 407 с.
2. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. Судова бухгалтерія / М.І. Камлик. – К.: Синтез, 1995. – 256 с.
3. Реуцький А. В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза" / Андрій Володимирович Реуцький. – Харків, 2009. – 21 с.
4. Фортинский С.П. Проблемы судебной бухгалтерии / С.П. Фортинский // Вопросы советской криминалистики. – М., 1951.
5. Фортинский С.П. Теоретические основы и сущность судебно-бухгалтерской экспертизы в советском судопроизводстве: автореф. дисс. ... доктора юрид.наук. / С.П. Фортинский. – М., 1967.

УДК 343.985

Д.А. Сафонов

викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)**ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ
ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ**

Статтю присвячено окремим питанням використання спеціальних знань у сфері судових експертиз для визначення розміру матеріальної шкоди у злочинах про наругу над могилами.

Ключові слова: судова експертиза, наруга над могилою, надмогильні споруди, комплексна судова експертиза, матеріальна шкода.

Статья посвящена отдельным вопросам использования специальных знаний в сфере судебных экспертиз для определения размера материального ущерба в преступлениях о надругательстве над могилами.

Ключевые слова: судебная экспертиза, надругательство над могилой, надмогильные сооружения, комплексная судебная экспертиза, материальный ущерб.

The article is devoted the separate questions of the use of the special knowledges in the sphere of forensic examinations for determining a size pecuniary damage in crimes about an outrage above graves.

Key words: forensic examination, outrage above a grave, tomb buildings, complex forensic examination, pecuniary damage.

Все частіше в практиці розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над могилою, слідчі стикаються з проблемою визначення розміру матеріальної шкоди, що була завдана потерпілій особі внаслідок пошкодження або знищення об'єктів ритуального облаштування могил.

Встановлення розміру матеріальних збитків за такими справами має важливе значення, як для вирішення питання про достатність об'єктивного покарання винних, так і відшкодування матеріальних втрат потерпілим особам.

Слід наголосити, що вирішення завдання по встановленню реальних розмірів матеріальної шкоди, в тому числі залежить від можли-

вості використання спеціальних знань у галузі товарознавства та інженерно-технічних наук.

Так судово-товарознавча експертиза призначається для встановлення фактичних даних, що містять доказову інформацію про об'єкт товарного походження, його якісно-кількісні характеристики, що відображають систему його споживацьких властивостей, і обставин їх зміни, встановлювані на основі застосування спеціальних товарознавчих пізнань отримання доказової інформації у справі¹.

У злочинах про наругу над могилою товарознавча експертиза призначається за трьома групами об'єктів: 1) намогильні споруди; 2) меморіальне облаштування; 3) ритуальний реквізит.

На вирішення експертизи виносяться такі питання: 1) яка вартість даного виробу за цінами, які були на момент його придбання; 2) яка дійсна (реальна) вартість даного виробу з урахуванням його зношення; 3) яка вартість товарної продукції, в т. ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей; 4) які фактори спричинили пошкодження даного виробу

Згідно положення п. 14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, перед проведенням товарознавчої експертизи, разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням. Якщо ці об'єкти знаходяться за місцем проживання громадян, то особа або орган, які призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження має провадитись у присутності зацікавлених осіб.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити – за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. У цих випадках особа або орган, які призначили экс-

¹ Архіпов В.В. Зміст предмету судової товарознавчої експертизи [Електронний ресурс] / В.В. Архіпов, А.В. Архіпова // Форум Права. - 2007. - № 1. - С. 9 - 12. - Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07avvcte.pdf>

пертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи у позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або привести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи¹.

У свою чергу інженерно-технічна судова експертиза, а якщо більш конкретно будівельно-технічна експертиза, призначена для дослідження стану пошкодженої могильної споруди та визначення розміру матеріальних витрат, необхідних для проведення ремонтно-будівельні робіт надмогильної споруди. Під ремонтно-будівельними роботам розуміється сукупність будівельних процесів, результатом виконання яких є кінцева продукція - відремонтовані частини чи конструктивні елементи могильної споруди.

Методика проведення таких досліджень ґрунтується на затверджених Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Державним комітетом будівництва, архітектури та житлової політики України Держаних будівельних нормах (далі - ДБН) та Держаних стандартах України (далі - ДСТУ), основними з яких є ДБН Д.1.1-1-2000 (Правила визначення вартості будівництва).²

При підготовці до призначення судової будівельно-технічної експертизи слідчому необхідно проконсультуватися з керівником експертного підрозділу з метою визначення об'єктів, які слід надати для встановлення розміру матеріальної шкоди. До таких об'єктів досліджень можуть відноситися: відповідні матеріали кримінальної справи; фотозображення стану надмогильної споруди (виготовлена фототаблиця до протоколу огляду місця поді); похоронна документація (рахунок-замовлення на виготовлення, продаж і встановлення

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 ; У ред. наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5 ; Назва в ред. наказу Міністерства юстиції України від 1 червня 2009 року № 965/5 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>.

² Про затвердження Правил визначення вартості будівництва (ДБН Д.1.1-1-2000): наказ Державного комітета будівництва, архітектури та житлової політики України від 27 серп. 2000 р. N 174 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 2003. - № 12.

надмогильної споруди (спеціалізована форма № РС-4); договори та акти по виконанню монтажних робіт, касові чеки тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань у рамках даних досліджень: 1) яка ринкова вартість будівельних робіт (переобладнання, відновлювання, побудований ремонт тощо)?; 2) який розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику нерухомого майна внаслідок руйнування пам'ятника, меморіальної конструкції тощо?

Також зазначимо, що будівельно-технічні та товарознавчі експертні дослідження доцільно призначати в межах комплексної експертизи.

Адже як вважають М.С. Корчан та І.М. Скорик, комплексний підхід створює нові можливості для подальшого вдосконалення експертної практики повнішого задоволення потреб слідчих і судових органів по збиранню, дослідженню і оцінці доказів. При проведенні комплексних судових експертиз використовуються різноманітні галузі знань на основі їх взаємопроникнення і взаємозв'язку, що є неодмінною і вирішальною умовою для вирішення суміжних питань, які не можуть бути вирішені однією галуззю експертних знань.¹

Таким чином, проведення комплексного експертного дослідження, на наш погляд, дозволяє об'єктивно, якісно та, порівняно з проведенням окремих експертиз, швидко вирішити цілий комплекс завдань з визначення розміру матеріальної шкоди.

УДК 343.851

В.О. Малярова

кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(ХНУВС)

СЛІДОВА КАРТИНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН

Данні про типові сліди вчинення злочину є обов'язковою умовою ефективного виявлення і подальшого розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих відносин.

¹ Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / редкол.: А.П.Засць (голова) та ін.; Харк. НДІ судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса, Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. - Х.: Право, 2003. - Вип. 3. - с.416.

Ключові слова: слідова картина, матеріальні та ідеальні сліди, криміналістичні джерела інформації.

Данные о типичных следах преступления являются обязательным условием эффективного раскрытия и последующего расследования преступлений против моральности в сфере половых отношений.

Ключевые слова: следовая картина, материальные и идеальные следы, криминалистические источники информации.

The typical trace facts are obligatory condition of effective investigation of crimes contrary to moral in sexual relation.

Key words: trace scene, tracks and ideal trace, criminalistics sources of information.

Вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих відносин спричиняє виникнення значної кількості найрізноманітніших слідів, які разом з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати скоєне, але й вибирати засоби та методи для розкриття, розслідування та запобігання цим злочинам.

Сліди вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих відносин охоплюють: а) зміни в речовій обстановці місця злочину (полягають у порушенні первісного розташування або стану різних об'єктів); б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, взуття, транспортних засобів та ін.); в) предмети – речові докази (в тому числі документи, речовини та мікрочастинки).

Зміни в речовій обстановці місця події проявляються у: обстановці місця вчинення злочину проти моральності (зламани речі, двері, вікна та їх запірні пристрої); обстановці місця застосування до потерпілого насильства (зламани меблі, мотузки, браслети, якими зв'язували чи приковували потерпілого); обстановці місця планування вчинення злочину (наявність планів, схем, креслень, макетів) тощо. На місці вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків часто залишаються такі матеріальні сліди:

– на предметах, з якими вступали в контакт злочинці (ручки дверей, кнопки дзвінків, ліфтів, знаряддя і засоби вчинення злочину, предмети, залишені злочинцями, вікна, переміщені предмети, поверхні ящиків, столів, посуд, скриньки) – сліди рук, мікрооб'єкти (спина, кров або інша рідина на матеріалі кляпа, елементи відбитків пальців рук на клейкій стрічці, лейкопластирі або на вузлах мотузки, за до-

помогою якої зв'язали потерпілого), сліди знарядь проникнення у приміщення, запахові сліди;

- на предметах, з якими контактував потерпілий - сліди ніг, взуття, об'ємні або поверхневі сліди нашарувань чи відшарувань різних речовин (можна вирішити окремі діагностичні завдання, наприклад, питання про однорідність речовин у сліді), сліди пальців рук і долоні, лоба і носа, мікрооб'єкти, сліди індивідуальних засобів маскуванню, дрібні волокнини тканин, мікрочастки тіла людини (волосся, шкіра);

- на покритті підлоги, м'якому ґрунті, впилу, снігу - сліди взуття, босих ніг (їх виявлення дозволяє встановити кількість учасників злочинної групи або потерпілих, дефекти і особливості побудови ступні, зріст, напрямок і швидкість руху, особливості ходи, тип взуття тощо), мікрооб'єкти (попіл, недопалки, слина, піт, сперма, волосся, частинки ґрунту, об'єкти рослинного та тваринного походження, мікроорганізми), запахові сліди;

- на одязі підозрюваних або потерпілих - мікрооб'єкти, запахові сліди, сліди застосування знарядь і засобів вчинення злочину, сліди нашарування або відшарування, сліди застосування зброї (частинки пороху, кіптява, розрізи), сліди вчинення опору з боку потерпілих;

- на документах - відбитки пальців рук, мікрооб'єкти;

- в документах - дані про "ділові" зустрічі злочинців з посадовими особами, відображені в їх щоденниках, порядку денному, журналах обліку відвідувань, записах їх секретарів тощо;

- в аудіо та відеозаписах (приватне відео, записи камер спостереження) - зовнішній вигляд, голоси підозрюваних, їх манери, поведінка, телефонні розмови, в тому числі й міжнародні, за допомогою яких винний може з'ясовувати необхідні умови вчинення злочинів та отримання ним матеріальної винагороди за їх скоєння;

- на товарно-матеріальних цінностях, грошах - відбитки пальців рук, сліди речовин, мікрооб'єкти;

- на шляхах - сліди взуття, покинуті або загублені речі, мікрооб'єкти (частини ґрунту, рідини), сліди транспортних засобів.

Специфічним різновидом матеріальних слідів злочинів проти моральності у сфері статевих відносин є звукові сліди, тобто відображення в матеріальному середовищі звукової мови та інших звуків, зокрема звуків пересування транспортного засобу. Такі звуки існують на місці події тільки в момент вчинення злочину, оскільки звуковий

слід рухомий і затихає при віддаленні [1, с.145].

Специфіка криміналістичного джерела інформації про насильство, яке застосовується під час вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих відносин, зумовлена особливостями слідосприйняття потерпілим: його психікою в разі психічного насильства і тілом - у випадках фізичного насильства.

З позицій трасологічного аналізу сліди, які залишилися на тілі людини, можна розділити на зовнішні та внутрішні соматичні сліди; скороминущі та стійкі соматичні сліди. Характерними слідами фізичного насильства на тілі потерпілого є синці, садна (утворюються після заподіяння ударів); вхідні та вихідні рани, що відображають тип холодної зброї; кіптява й частки пороху на тілі та одязі (у разі застосування вогнепальної зброї); обпалене волосся, закопчення, ушкоджені барабанні перетинки (у разі застосування шумових пристроїв); опіки на шкірі, відшарування епідермісу, садна, синці (у разі застосування електричного струму); подряпини, рвані рани, сліди зубів (при нацькуванні тварини).

Крім того, іноді на тілах потерпілих від злочинів проти насильства у сфері статевих відносин залишаються сліди застосування проти-заплідних препаратів або профілактичних вакцин, що запобігають зараженню інфекційними хворобами, які поширюються статевим шляхом.

Слідами застосування психічного насильства до потерпілого є стрес, фізіологічні та психічні травми [2, с.36-37].

Ідеальні сліди злочину містять значну частину доказової інформації при розслідуванні справ про злочини проти моральності у сфері статевих відносин. Ідеальні сліди є продуктом мовно-рухової та психічної діяльності особи, яка втягнута в орбіту функціонування відкритої системи механізму вчинення злочину, що відбивається на виразі обличчя, міміці, жестах і особливо в мові, ході або психологічних вадах поведінки особи. Ідеальні сліди, на відміну від матеріаль-

¹ Салтєвский М.В. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): Учебник. - Киев: НИОиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э.Дзержинского, 1987. - 384 с.

² Селье Г. Некоторые аспекты учения о стрессе // Природа. - № 1. - 1970. - С. 36-37.

них, нестабільні, рухомі, мінливі, фрагментарні та мають тенденцію до "стирання" [1, с.181]. Джерелами такої інформації є потерпілі, обвинувачувані (підозрювані), свідки. До свідків, яким можуть бути відомі обставини, що мають суттєве значення у справі, окрім очевидців слід віднести:

- співмешканців, рідних, близьких, членів родини винних осіб, що стали свідками вчинення злочинів проти моральності;
- осіб, що мешкають поблизу місця вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих відносин;
- особи, що стали свідками вчинення злочинів даного виду, дій злочинців до і після злочину;
- особи, які викликали міліцію та швидку допомогу відразу після вчинення злочинів чи надали для цього свій телефон;
- особи, які надавали першу допомогу жертві;
- члени бригади швидкої допомоги, медичний персонал лікувального закладу, хворі, які контактували з жертвою;
- водії таксі, що доставили винних осіб до місця злочину;
- колеги по роботі потерпілих та інші працівники підприємства, установи, організації;
- особи, які мають конфлікти з потерпілим або з членами злочинної групи;
- керівники та члени спортивних секцій, де тренувались підозрювані, офіціанти розважальних закладів, де збиралась група тощо.

Аналіз даних слідової картини вивчених злочинів сприяє констатації факту наявності кореляційних зв'язків даного елемента з іншими структурними елементами криміналістичної характеристики, особливо зі способом вчинення злочину. Адже вчинення стосовно людини будь-якого злочину проти моральності у сфері статевих відносин, обумовлює найрізноманітніші зв'язки з діями злочинця, відбиває сліди контакту з оточуючими його предметами і об'єктами на місці вчинення злочину, де саме через спосіб проявляється процес злочинного акту.

З огляду на те, що слідова картина розглядаються як система матеріальних та ідеальних слідів, яка знаходиться в закономірній залеж-

¹ Антопян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. - М.: Юристъ, 1996. - 172 с.

ності від інших елементів досліджуваної системи, її знання та оперування відповідними даними дають змогу будувати версії про способи вчинення та приховування злочинів проти моральності у сфері ставих відносин, що є запорукою ефективного виявлення і розслідування злочинів цього виду.

УДК 342.982.323: 343.985.7: 343.712

М.Й. Курочка

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та правосуддя
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

М.О. Яковенко

старший викладач кафедри
організації розслідування злочинів
*(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)*

ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА НАПРЯМКИ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ

У статті розглянуто значення слідчого огляду мобільних телефонів при розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років для проведення товарознавчих експертиз. Визначенні тактичні рекомендації огляду мобільних телефонів з метою оптимізації експертних досліджень.

Ключові слова: товарознавча експертиза, мобільні телефони, розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років.

В статье рассмотрено значение следственного осмотра мобильных телефонов при расследовании нераскрытых грабежей и разбоев прошлых лет для проведения товароведческой экспертизы. Определены тактические рекомендации следственного осмотра мобильных телефонов с целью оптимизации экспертных исследований.

Ключевые слова: товароведческая экспертиза, мобильные телефоны, расследование нераскрытых грабежей и разбоев прошлых лет.

In this article considers the importance of investigating the inspection of mobile phones in the investigation of unsolved robberies and robbing with violence of last years for merchandising expertise. Defined tactical recommendations investigative examination of mobile phones in order to optimize expert studies.

Key words: merchandising expertise, mobile phones, uninvestigated robberies and robbing with violence of last years, standards are for comparative research.

Товарознавча експертиза характеризується тим, що після встановлення місцезнаходження предмета злочинного зазіхання слідчому необхідно вказати у постанові про призначення експертизи точний строк події злочину, а також дані, що свідчать про стан матеріального зносу на момент його вчинення, адже це прямо впливає на визначення суми матеріального збитку. Тому проведення якісного слідчого огляду предметів, що надаються для експертного дослідження, має неабияке важливе значення.

На прикладі матеріалів кримінальних справ про нерозкриті грабежі та розбої минулих років ми спробуємо розкрити тактичні особливості проведення слідчого огляду мобільних телефонів з метою належної фіксації зовнішніх ознак досліджуваного предмету та зазначення їх у постанові про призначення товарознавчої експертизи. Виходячи з того, що серед предметів, які найчастіше підлягають огляду при розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв, є мобільні телефони¹, питання щодо належної фіксації їх зовнішніх ознак з метою оптимізації експертних досліджень є вельми актуальними. Аналіз наукової літератури свідчить, що ця проблема здебільшого розглядається крізь призму вивчення "електронних" властивостей пристрою. При цьому зовсім ігнорується необхідність розробки криміналістичних рекомендацій з дослідження зовнішніх ознак мобільного телефону, які також можуть містити криміналістично важливу інформацію. Потреба у розробці цих рекомендацій викликана тим, що протягом тривалого часу викрадені мобільні термінали, особливо у справах досліджуваної категорії, суттєво видозмінюються як під впливом часу, так і в результаті дій злочинців, які знищують ідентифікуючі ознаки з метою маскуванню викраденого майна. Фіксація маркувальних даних, механічних пошкоджень, певних дефектів має безпосереднє значення для ідентифікації об'єкта за наявністю стійких ознак, а також для проведення різного роду експертних досліджень.

Щоб досягти якісного відображення зовнішніх ознак такого об'єкта, як мобільний телефон, необхідно використовувати чіткий і в той же час зрозумілий понятійний апарат для позначення його елементів, деталей і частин механізму. Тож з метою удосконалення огля-

¹ За результатами вивчених нами матеріалів кримінальних справ, порушених за статтями 186, 187 КК, було встановлено, що предметами цього злочину у 73 (31,6 %) випадках є мобільні телефони.

ду мобільних телефонів вважаємо за необхідне запропонувати використовувати термінологію, розроблену відповідно до родових ознак складових елементів механізму апарата:

- за формою: 1) моноблок; 2) розкладний; 3) слайдер вертикальний; 4) розкладний з поворотним механізмом; 5) слайдер горизонтальний;

- за типом пристроїв вводу: 1) сенсорний; 2) аналоговий; 3) комбінований;

- за місцем розташування камери: 1) фронтально; 2) на лицьовій панелі; 3) фронтально та на лицьовій панелі;

- за типом клавіатури: 1) цифрова; 2) QWERTY (має вид комп'ютерної клавіатури);

- за матеріалом корпусу: 1) із твердого полімеру; 2) із гнучкого полімеру; 3) металевий;

- за наявністю кольорів дисплея: 1) монохромний; 2) кольоровий;

- за наявністю на корпусі лінзи камери: 1) без камери; 2) з однією камерою; 3) з декількома камерами;

- за наявністю пристрою вводу на екрані: 1) сенсорний; 2) не-сенсорний [1, с. 144; 2].

Важливо також при огляді вказати на колір корпусу апарата та матеріал, з якого він виготовлений, оскільки деякі моделі мобільних телефонів лише цим і відрізняються. Замінивши корпус апарата, наприклад, чорний на сріблястий або металевий на полімерний, візуально може здаватися, що марка мобільного телефону змінилася, проте внутрішня будова залишається. Не з'ясувавши цих, нібито на перший погляд, незначних ознак, можуть виникнути суттєві неточності як при ідентифікації предмета, так і при встановленні суми матеріального збитку, завданого внаслідок вчинення злочину.

Описуючи зовнішні ознаки мобільного телефону, огляд починається із самого корпусу. Після цього оглядається внутрішня частина пристрою - стікер з маркувальними даними. Основна мета цієї дії полягає у виявленні індивідуальних ознак мобільного апарата, тобто унікального для кожного пристрою серійного номера International Mobile Equipment Identity (далі - IMEI), в перекладі з англійської мови - міжнародний ідентифікаційний номер мобільного обладнання. Такий номер присвоюється виробником за порядком виготовлення продукції. IMEI є неповторним номером, що надається кожному телефону стандартів GSM та UMTS. В подальшому IMEI може слугувати для іде-

нтифікації апарата у мережі, блокування роботи апарата через мобільних операторів [1, с. 145].

Перед тим, як витягнути батарею із корпусу, слід при проведенні огляду спершу ввести на клавішах увімкненого телефону комбінацію цифр #06#. На дисплеї повинна з'явитися серія цифр кількістю в п'ятнадцять знаків (IMEI), що надалі обов'язково звіряється з позначеннями на стікері з маркувальними даними (у внутрішній частині корпусу під батареєю електричного живлення). Позначення номера IMEI помічаються як "IMEI", а серійний номер пристрою – як "serial", "serial number", "fcc id", "id", "id-number" [2]. Якщо на дисплеї телефону після вводу відповідної комбінації цифр з'явиться певна кількість нулів, це є свідченням переобладнання апарата з метою приховування викраденого майна.

У деяких випадках в протоколі огляду мобільного телефону слідчі обмежуються лише фіксацією номера IMEI, що є грубим порушенням. Адже на сьогодні злочинці використовують найрізноманітніші способи підробки як зовнішніх номерних позначок, розташованих на стікері, так і шляхом втручання у внутрішню будову пристрою. При заміні мікросхем та переустановленні програмного забезпечення ідентифікувати досліджуваний об'єкт стає дедалі важче, а інколи й взагалі неможливо. Не слід виключати можливість того, що IMEI може бути скопійований з інших апаратів або ж просто замінений. Такі факти повинні підлягати обов'язковому встановленню, інакше це може призвести до найнесподіваніших наслідків. З метою перевірки відповідності IMEI мобільному апарату може призначатися комп'ютерно-технічна експертиза.

Під час огляду мобільного телефону також має перевірятися й наявність сім-картки та карти пам'яті. На слоті (отвір для розміщення карти пам'яті або сім-картки) повинен бути надпис, позначений латинськими літерами – "Memory Card" або "Micro CD", для сім-картки – "Sim Card" або "Sim". Дістаючи карту назовні, її необхідно виміряти, детально описати та у відповідній послідовності зафіксувати усі її зовнішні позначення. Аналогічно оглядаються батареї електричного живлення, зарядні пристрої та інша гарнітура, якщо її вилучено разом із мобільним телефоном.

Таким чином, дотримання відповідного порядку фіксації маркувальних даних, механічних пошкоджень, певних дефектів мобільних телефонів позитивно вплине не лише на якість відображення зовнішніх ознак досліджуваного предмета, але й може допомогти ви-

явити факт приховування злочину або причетності до цього інших осіб. Встановивши такі факти, можна говорити не лише про додаткову кваліфікацію злочину, але й встановити нові епізоди злочинної діяльності, тим самим розкрити інші злочини.

Використана література:

1. Терьохін Д. Г. Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого шляхом незаконного отримання цільового споживчого кредиту : дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Терьохін Дмитро Германович. – К., 2011. – 211 с.

2. Методические рекомендации по осмотру мобильных телефонов: [учебник мобильной связи]. – Х.: MOBI Lux. – № 9 (70). – 2010. – 38 с.

УДК 344.15

А.С. Овчаренко

аспірант кафедри підтримання державного обвинувачення та нагляду за виконання судових рішень у кримінальних справах
(Національна академія прокуратури України)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ

Статтю присвячено особливостям призначення і проведення судових експертиз стосовно військовослужбовців, які вчинили новий злочин у період відбування ними покарання. Розглядаються спеціальні установи, які проводять судові експертизи відносно військовослужбовців СБУ, Державної прикордонної служби та відповідних військових формувань.

Ключові слова: судова експертиза, військовослужбовці, Центр судових експертиз Міністерства оборони України.

Статья посвящена особенностям назначения и проведения судебных экспертиз относительно военнослужащих, которые совершили новое преступление в период отбывания ими наказания. Рассматриваются специальные учреждения, которые проводят судебные экспертизы относительно военнослужащих СБУ, Государственной пограничной службы и соответствующих военных формирований.

Ключевые слова: судебная экспертиза, военнослужащие, Центр судебных экспертиз Министерства обороны Украины.

The article is devoted to the features of appointment and conduct of forensic examinations concerning military servants who have committed a new crime during the period of serving punishment. The special institutions that conduct forensic examinations concerning the military servants of Security Service of Ukraine, State Border Guard Service and respective military organizations are considered.

Key words: forensic examination, military servants, Forensic Examinations Center of the Ministry of Defense of Ukraine.

На сучасному етапі вітчизняного державотворення його сутнісною характеристикою є цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо забезпечення національної безпеки, тобто стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз¹. Відповідно до ст. 9 Закону України № 964-IV "Про основи національної безпеки України"² від 19.06.2003 (із змінами, внесеними Законами України № 3200-IV від 15.12.2005, № 2411-VI від 01.07.2010) воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру.

Від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них завдань³. Не можна не погодитися з позиціями Панова М. І⁴, Туркота М. С.⁵, які вважають, що суспільна небезпечність злочинів, вчинених військовослужбовцями, полягає не лише у

¹ Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрями реалізації. Навчальний посібник. - Харків: Фолио, 2002. - С. 9.

² Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - ст. 351.

³ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. Посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. - Х.: Право, 2011. - С. 3.

⁴ Там само. - С. 8.

⁵ Проблеми кримінально-виконавчого права: Начальний посібник, [Кальман О.Г., Мірошниченко С. С., Подільчак О. М., Плотнікова В. П., Туркот М. С.]; за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. - Чернігів, Десна, 2012. - С. 204.

завданні шкоди суспільним відносинам (інтересам особи, суспільства, держави), які охороняються кримінальним законом, але й інтересом більш високого порядку – військовій безпеці держави.

При розслідуванні злочинів, які вчинюються військовослужбовцями, мають місце два основні способи встановлення фактів, що мають доказове значення у справі:

- 1) Безпосереднє сприйняття слідчим слідової картини;
- 2) Науково-дослідне вивчення якостей об'єктів дослідження та встановлення їх взаємозв'язку.

Наприклад, шляхом безпосереднього сприйняття тілесних ушкоджень на тілі потерпілого від нестатутних взаємовідносин військовослужбовця або його труп можна попередньо констатувати наявність крові також і на одязі злочинця. Натомість для того, щоб встановити, що схожі на кров сліди на одязі злочинця – не що інше як кров, недостатньо лише одного безпосереднього сприйняття візуально цих слідів. За таких обставин, щоб отримати докази у справі, необхідне їх спеціальне лабораторне дослідження шляхом проведення судово-медичної експертизи речових доказів¹.

У кримінальному процесі під судовою експертизою розуміють процесуальну дію, яка полягає у дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

Проведення судової експертизи регулюється Законом України "Про судову експертизу та ст.ст. 75-77, 196-205, 310-312 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 75 КПК України експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Згідно ст. 7 ЗУ "Про судову експертизу"² судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби, до яких належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я

¹ Давиденко В. Особливості підготовки та призначення судових експертиз при розслідуванні нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями // Вісник прокуратури. – 2007. – № 7. – С. 86.

² Закон України "Про судову експертизу" // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – ст. 232.

України та експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

Експертна служба Міністерства оборони України включає Центр судових експертиз Міністерства оборони України (головна установа, що здійснює науково-методичні функції, яка підпорядковується Військово-медичному департаменту Міністерства оборони України. До 2006 року до експертної служби Міністерства оборони входили судово-медичні лабораторії по напрямках Оперативного командування Збройних Сил України, які були ліквідовані.

Основними видами судових експертиз, які проводяться в експертних службах Міністерства оборони України, є судово-медичні, криміналістичні (графологічні/почеркознавчі, судово-балістичні, техніко-криміналістичні експертизи документів) та судово-автотехнічні¹.

Експертну службу Служби безпеки України складають Експертно-криміналістична служба Центрального управління Служби безпеки України та експертно-криміналістичні групи в регіональних органах Служби безпеки України. Основні види судових експертиз, які проводять ці експертні підрозділи, – криміналістичні, експертиза спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, судово-біологічні, вибухово-технічні, експертизи з питань збереження державної таємниці.

Експертна служба Державної прикордонної служби України почала формуватися лише з другої половини 2003 року. Основне завдання цієї експертної служби – криміналістична експертиза паспортних документів, передбачених статтями 331 та 332 КК України.

Серед усіх видів судових експертиз, які проводяться Центром судових експертиз Міністерства оборони України, найбільш поширеним є судово-медична експертиза. Вона відповідно поділяються на експертизи речових доказів, трупа та живих осіб. Завдання останньої полягає у встановленні характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень і вирішенні інших питань, що вимагають застосування судово-медичних знань. Більшість судових експертиз, які проводяться Центром судових експертиз Міністерства оборони України відносно засуджених військовослужбовців, які вчинили новий злочин у період відбування ними покарання, є експертизами живих осіб, про що свідчить архів Апеляційного суду Київської області.

¹ Експертиза у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 19–20.

Таким чином, вищевикладене свідчить про необхідність та доцільність діяльності таких установ як Центр судових експертиз Міністерства оборони України, Експертно-криміналістична служба Центрального управління Служби безпеки України та Експертна служба Державної прикордонної служби України, враховуючи значущість завдань, які стоять покладені на відповідні військові формування та правоохоронні органи, де передбачено проходження і несення військової служби.

Перелік використаних джерел:

1. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. - Харків: Фоліо, 2002. - С. 9.
2. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - ст. 351.
3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. Посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. - Х.: Право, 2011. - С. 3.
4. Проблеми кримінально-виконавчого права: Начальний посібник. [Кальман О. Г., Мірошніченко С. С., Подільчак О. М., Плотнікова В. П., Туркот М. С.]; за заг. ред. проф. О. Г. Кальмана. - Чернівці, Десна, 2012. - С. 204.
5. Давиденко В. Особливості підготовки та призначення судових експертиз при розслідуванні нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями // Вісник прокуратури. - 2007. - № 7. - С. 86.
6. Закон України "Про судову експертизу" // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 28. - ст. 232.
7. Експертиза у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - С. 19-20.

УДК 343.98 (477)

Б.А. Бурбело
викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(ФПФПСД ХНУВС)

ТАКТИКА ПІДГОТОВКИ І ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ ВИВЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО

В статті автор розглядає джерела інформації про особу обвинуваченого; експертизи (судово-психіатрична, судово-психологічна, комплексна

судова психолого-психіатрична, судово-наркологічна); методи, засоби, тактичні прийоми і рекомендацій, які забезпечують в ході розслідування отримання певної і вірогідної інформації про його особистість.

Ключові слова: обвинувачений, судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, судово-наркологічна експертиза.

В статье автор рассматривает источники информации о личности обвиняемого; экспертизы (судебно-психиатрическая, судебно-психологическая, комплексная судебно психолого-психиатрическая, судебно-наркологическая); методы, средства, тактические приемы и рекомендаций, которые обеспечивают в ходе расследования получение определенной и достоверной информации об его личности.

Ключевые слова: обвиняемый, судебно-психиатрическая экспертиза, судебно-психологическая экспертиза, комплексная судебно психолого-психиатрическая экспертиза, судебно-наркологическая экспертиза.

In this article the author examines the sources of information about the personality of the accused; examination (forensic psychiatry, forensic psychology, forensic psychology, a comprehensive psychiatric and psychological examination, forensic drug-testing), methods, tools, tactics and recommendations that allows to obtain specific and reliable information on his personality.

Key words: accused, the forensic psychiatric examination, forensic psychological examination, a comprehensive forensic psychological and psychiatric examination, forensic drug-testing.

Однією з умов забезпечення принципів повноти, всебічності і об'єктивності встановлення обставин справи є ретельне вивчення особи обвинуваченого. Існуюча практика вивчення особистості обвинуваченого, обумовлена сформованими об'єктивними умовами роботи слідчих (велика завантаженість, погані умови роботи) і суб'єктивними причинами (недостатня професійна підготовка багатьох з них, відсутність належного вивчення особистості обвинуваченого) не завжди сприяють досягненню цілей розслідування.

Проблема вивчення особистості злочинця постійно привертає увагу вчених-криміналістів В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої, Н.Т. Ведерникова, В.Ф. Глазиріна, А.В. Дулова, В.А. Жбанкова, М.Г. Коршика, А.С. Кривошеева, Г.К. Курашвілі, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, С.С. Степичева, П.П. Цветкова, В.Б. Ястребова інших. Однак, вони розглядалися при дослідженні більш глобальних питань, і не в такому обсязі.

У числі проблем удосконалення діяльності органів розслідування заслуговує на увагу вивчення особи обвинуваченого, зокрема, наукова розробка питань криміналістичного вивчення обвинуваченого, техніки, тактики і методики збирання і використання інформації про його особистість з метою профілактичного впливу на нього.

З метою досягнення повноти, об'єктивності та достовірності інформації про обвинуваченого слідчому необхідно прагнути до того, щоб використовувалась інформація по справі не з одного, а з декількох, неоднакових за своїм змістом джерел. Навіть якщо надійність окремого джерела відносна, тим не менш забезпечується взаємозамінність і взаємоконтроль інформації, що сприяє встановленню істини по справі. Це виражається, зокрема, в тому, що обвинувачений веде себе по-різному в залежності від обстановки і обставин, в яких він знаходиться. Джерела, отримання інформації про обвинуваченого поділяють на два види: 1) процесуальні (допит, огляд, обшук, виїмка, експертизи, висновків і показань експерта та ін.); 2) не процесуальні - відомості, отримані з інших джерел (результати оперативно-розшукових заходів, власні спостереження слідчого безпосереднього спостереження поведінки обвинуваченого на досудовому слідстві (манера поводитися, поза, жести), відомості, що містяться в обліках і та ін.)¹.

Звичайно, що метою цих слідчих дій є не тільки вивчення особистості обвинуваченого, а також і встановлення інших обставин, що входять у предмет доказування у кримінальній справі. Крім того, слідчий може направляти запити щодо наявності судимості обвинуваченого, його перебування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансерах, щодо надання характеристики з місця роботи тощо.

Особливо важливу роль в вивченні особи обвинуваченого відіграють експертизи - судово-психіатрична, судово-психологічна, судово-наркологічна. Призначення судових експертиз є незамінним засобом отримання даних про особу обвинуваченого, коли необхідні спеціальні пізнання в певній області.

Судово-психіатрична експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави вважати, що він страждає на психічне

¹ Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : Учебное пособие / В.Е. Коновалова. - Х.: Консум, 1999. - С. 8-9.

захворювання і в момент скоєння почину не міг усвідомлювати свої дії керувати ними (ст. 204 КПК України)¹. Обвинувачений може захворіти під час досудового слідства або симулювати психічне захворювання². Під час призначення судово-психіатричної експертизи доцільно провести попередню консультацію з фахівцями згідно зі стандартами і правилами судово-психіатричних досліджень особи³. Судово-психіатричні експертизи проводяться судовими відділеннями психіатричних лікарень і спеціалістами обласних психоневрологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Судово-психологічна експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави вважати, що він має психологічні особливості, які вплинули на його поведінку під час скоєння злочину або під час розслідування. Особливо це актуально по відношенню до неповнолітніх обвинувачених. Безпосередніми підставами призначення такої експертизи можуть бути:

- невідповідність встановлених мотивів злочину тому, що було фактично скоєно;
- наявність особливостей обвинуваченого, що вказують на крайню нерівноваженість, емоційність, агресивність;
- відставання рівня психологічного розвитку від вікової норми;
- перенесені або наявні психічні захворювання та інші⁴.

Судово-психологічні експертизи проводяться, як правило, комісією експертів-психологів, до якої рекомендується запрошувати наукових і науково-педагогічних співробітників кафедр психології вищих учбових закладів або науково-дослідних інститутів. Теоретичною основою судово-психологічної експертизи є встановлення закономірностей психічного розвитку особистості і психічної саморегуляції.

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : / За ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. - К.: ФОРУМ, 2003 р. - 942 с.

² Мухин Г.Н. О взаимодействии следователей со специалистами при расследовании общественно-опасных деяний лиц с психическими аномалиями / Г.Н. Мухин // Судебно-медицинская экспертиза. - 1991. - № 4. - С. 50-53.

³ Стандарты судебно-психиатрических экспертных исследований ГНЦ социальной и судебной психиатрии им. В.П. Сербского / Под. ред. Т.Б. Дмитриевой и Е.В. Макушкина. - М.: РИГ ГНЦ СиСП им. В.П. Сербского. - 2001. - 32 с.

⁴ Норм Т.В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Учебное пособие / Т.В. Норм, М.В. Костицкий. - К.: Вища школа, 1995. - С. 18-46.

При дослідженні так званих пограничних станів (олігофренія, інфатілізм, акцентуації характеру, психопатія) здійснюється комплексна судова психолого-психіатрична експертиза. Для дослідження впливу соматичних (тілесних) захворювань на психічний стан індивіда призначається комплексна медико-психологічна експертиза¹. Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза - це найбільш ефективна процесуальна форма реалізації загальнонаукового підходу до експертного дослідження, яка має значення для справи, властивостей і функціональних особливостей психічної діяльності обвинуваченого, заснована на інтегративному використанні наукових і методичних можливостей судово-психологічної і судово-психіатричної експертизи. Вона дозволяє виявити індивідуально-психологічні особливості особистості обвинуваченого, оцінити вплив психічного стану на кримінальну поведінку. При визначенні суб'єктивної сторони складу злочину (вини, мети, мотиву), вчиненого в стані алкогольного сп'яніння, виникає ряд труднощів, якщо не враховувати цей стан, як стан патологічний. Індивідуальна своєрідність даного стану також, потребує експертного психолого-психіатричного дослідження².

Судово-наркологічна експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави вважати, що обвинувачений страждає алкоголізмом або наркоманією. Ці експертизи проводяться спеціалістами обласних наркологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Вважаємо, що слідчим доцільно частіше залучати в процесі розслідування злочинів осіб, що володіють спеціальними знаннями, що дозволить своєчасно виявляти і правильно інтерпретувати на користь розслідування відомості про особу обвинуваченого. Діяльність фахівця може мати епізодичний і систематичний характер. У першому випадку фахівець надає допомогу в одній слідчій дії. Це може виражатися в підготовці до слідчого дії, коли фахівець обговорює зі слідчим, вивчення яких психологічних особливостей обвинуваченого має значення з урахуванням змісту кримінальної справи, якими способами вони можуть бути виявлені. В процесі слідчої дії спеціаліст може спостерігати за обвинуваченим, а за результатами її проведення ви-

¹ Енікеев М.Л. Юридическая психология : Учебник / М.Л. Енікеев. – М.: Изд. НОРМА, 2001. – С. 182-183.

² Там само. – С. 203.

словити думку про виявлені факти в результаті спостереження. В деяких випадках при розслідуванні кримінальних справ виникає необхідність у систематичному участю спеціаліста – психолога для більш детального вивчення психології обвинувачених, вирішення комплексу психологічних питань.

Вивчення особистості злочинця являє собою комплексну проблему, що вимагає різнобічного розгляду. Різні науки юридичного циклу досліджують різні аспекти особистості злочинця, вирішуючи при цьому свої завдання, спрямовані на досягнення цілей, що стоять перед ними. На наш погляд вивчення особи обвинуваченого здійснюється протягом провадження досудового слідства, відноситься до загальнотеоретичних категорій, і повинно розглядатися в загальних положеннях криміналістичної методики, враховуючи, що його практична реалізація знаходить віддзеркалення у всіх інших розділах криміналістичної науки. Ефективність його вивчення залежить від застосування технічних засобів, використання допомоги фахівців, правильного вибору інформаційних джерел і визначення меж вивчення особи конкретного обвинуваченого, повноти і об'єктивності перевірки відомостей, що поступають, рівня взаємодії суб'єктів розкриття і розслідування злочинів, використання оптимальних форм фіксації даних про особу обвинуваченого. Отримані в результаті розслідування дані, які стосуються особистості обвинувачуваного, можуть служити засобом її пізнання і використовуватися в процесі провадження профілактичної роботи.

УДК 343.985

В.А. Жаворонков

соискатель
(Волгоградская академия МВД России)

Д.Э. Дубинин

соискатель
(Краснодарский университет МВД России)

ХАРАКТЕР СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ, ИСПОЛЬЗУЮЩИХСЯ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПЛАГИАТА

Статья посвящена особенностям установления обстоятельств, позволяющих квалифицировать присвоение авторства на произведения как уголовно наказуемое деяние. Юридическое понятие плагиата, с точки

зрения уголовного права, есть не только выдача чужого произведения за свое, но и нанесение истинному автору крупного ущерба.

Ключевые слова. Плагиат, авторское право, возбуждение уголовного дела, крупный ущерб.

Стаття присвячена особливостям встановлення обставин, що дозволяють кваліфікувати присвоєння авторства на твори як кримінально каране діяння. Юридичне поняття плагиату, з точки зору кримінального права, є не тільки видача чужого твору за свій, але й спричинення дійсному автору значної шкоди.

Ключеві слова: плагиат, авторське право, порушення кримінальної справи, значна шкода.

The article concerns the peculiarities of establishing the circumstances that allow the assignment of authorship to qualify the work as a criminal offense. The legal concept of plagiarism, from the standpoint of criminal law is not just another issue for its products, but the true author and causing major damage.

Key words. Plagiarism, copyright, criminal cases, major damage.

Развитие коммуникационных технологий существенно расширило возможности получения большего объема информации с меньшими временными затратами. Несомненно, этот весьма позитивный процесс - факт очевидный, не требующий ни обоснования, ни какого-либо дополнительного подтверждения.

Однако, как и любой другой процесс или явление, развитие информационных коммуникационных технологий имеет и оборотную сторону. Облегчение процедуры получения информации, в особенности с развитием и широким использованием в жизни каждого человека сети Internet, массовый характер приобрели процессы "заимствования" чужих научных разработок, использования чужих идей и выдача их за свои собственные. Колоссальный объем информации, его лавинообразное нарастание приводит к тому, что установить первоисточник данных бывает достаточно сложно, а, следовательно, сложно и проверить авторство.

Ни для кого не секрет, что курсовые и дипломные работы в вузах сегодня на 90% "скачены" из "сети", причем в не переработанном виде. Ученые в самых разных областях знания, в особенности в гуманитарных науках, постоянно сталкиваются с чтением где-то и когда-то уже прочитанной информацией без ссылок на ее источник или со

ссылками, но на сайты Internet, соответственно, во многих случаях, с уже измененным авторством.

Подобное явление в русском языке носит название плагиата, которое имеет, кроме того, и юридическую сущность.

Если до начала 90-ых годов прошлого столетия факты плагиата в научном мире были единичны, то сегодня это явление приобрело настолько массовый характер, что его можно отнести к общенациональной проблеме. Неслучайно, этому вопросу были посвящены заседания ВАК, коллегии Прокуратуры, обсуждались они в думских комитетах.

Нарушение авторских прав наносит значительный не только моральный, но, во многих случаях, и материальный ущерб автору – правообладателю.

Осознавая всю серьезность проблемы и те последствия, к которым может привести ее замалчивание законодатель ввел не только административную, но и уголовную ответственность за незаконное присвоение авторства, однако даже при наличии в Административном и Уголовном кодексах России статей, предусматривающих административное и уголовное наказание за плагиат, применяются они крайне редко. Можно с уверенностью констатировать, что на сегодняшний день отсутствует концептуальная политика государства в борьбе с плагиатом.

Предпринимаемые сегодня попытки выработки защитных мер от использования присвоения авторства заключаются в основном в разработке специализированных компьютерных программ по поиску источника информации в сети Internet. Остаются в арсенале выявления фактов плагиата также традиционные методы - компетенция и эрудиция ученых и специалистов.

Эти меры дают определенный результат, но, как известно, любое действие вызывает равносильное противодействие. В соответствии с этим всеобщим законом природы заимствование все чаще и чаще происходит не напрямую, не буквально - идет перефразирование мысли автора, видоизменение (без изменения смысловой нагрузки) его идеи и т.д.

В связи с этим, возникают существенные затруднения в доказывании факта плагиата, так как на сегодняшний день не определены четкие границы, которые отделяют заимствованную мысль или идею от новой, оригинальной. Не разработана и методология установления факта плагиата - отсутствуют методики, принципы выработки

критериев авторства, да и сама процедура доказывания не может считаться разработанной и дееспособной. Особую группу занимает плагиат в сфере искусства, где музыкальные темы разных авторов очень похожи даже для слуха человека без музыкального образования, но оригинальная аранжировка не позволяет однозначно констатировать факт плагиата. Судебные иски авторов к недобросовестным коллегам могут длиться годами, а материальные претензии исчисляются десятками и даже сотнями миллионов рублей.

Сложности подобных уголовных дел начинаются еще на стадии их возбуждения, так как одного заявления правообладателя для этого недостаточно – необходимо наличие достаточных данных, указывающих на признаки преступления. К таким данным относятся два основных элемента. Во-первых, это установленный факт присвоения авторства и, во-вторых, что это деяние причинило крупный ущерб автору.

И первый и второй элементы в большинстве случаев неочевидны.

Эта неочевидность приводит к тому, что следователю или дознавателю необходимо организовать и провести ряд мероприятий, направленных на выявление преступления.

Обычно, следователь (дознаватель) не является компетентным специалистом в большинстве областей знания, например, в математике, живописи, поэзии, драматургии, музыке, что предопределяет необходимость привлечения лиц соответствующих специальностей с необходимым профессиональным уровнем. Как правило (по данным статистического исследования), заявитель сам предоставляет такие данные – заключения специалистов (в непроцессуальном толковании этого термина), и следователь (дознаватель) сам определяет степень их достоверности.

Что же касается второго элемента состава преступления о нарушении авторских и смежных прав, то оценить ущерб, причиненный автору или иному правообладателю, бывает достаточно сложно, так как в большинстве случаев он не может быть рассчитан в абсолютном исчислении. Автор, как правило, не несет прямых убытков. Например, как подсчитать ущерб автора статьи, перепечатанной в другом издании и под другой фамилией?

В ч. 1 ст. 146 УК РФ (плагиат) говорится только о присвоении авторства и нанесении крупного ущерба. Если же объект авторского права незаконно используется, то вступает в силу ч. 2 этой же статьи. Однако, как можно нанести крупный ущерб автору, если присвоить

результати його інтелектуального труда, но не використовувати їх. С другої сторони, незаконне використання об'єктів авторського права не завжди являється плагіатом – цей об'єкт може використовуватися і під оригінальним, авторським іменем і являється контрафактним екземпляром.

Из всего этого следует, что возбудить уголовное дело по факту плагіата и привлечь лицо к уголовной ответственности по этой статье достаточно сложно. Для обоснованного решения вопроса необходимо использование специальных знаний в области автороведения и экономики. Эти же специальные знания потребуются и при расследовании уголовного дела в рамках производства соответствующих экспертиз – автороведческой и экономической.

УДК 343.985

В.І. Тарабановська

викладач кафедри
оперативно-розшукової діяльності
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ТИРАЖУВАННЯМ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ АУДІО-ВІДЕОПРОДУКЦІЇ

На основі аналізу слідчої практики в статті досліджено проблемні питання призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції.

Ключові слова: експертиза, аудіо-відеопродукція, контрафактність.

На основании анализа следственной практики в статье исследованы проблемные вопросы назначения судебных экспертиз в уголовном производстве по делам, связанным с незаконным тиражированием и распространением аудио-видеопродукции.

Ключевые слова: экспертиза, аудио-видеопродукция, контрафактность.

Based on the analysis of the effect of practice in the article the problematic issues of forensic use in criminal proceedings in cases involving the illegal duplication and distribution of audio and video products.

Key words: assessment, audio-video products, counterfeit.

Судові експертизи аудіо-відеопродукції нормативно віднесені до експертиз об'єктів інтелектуальної власності. У системі МВС України їх проводить ДНДЕКЦ. Проте, зазначений напрямок експертної практики є ще відносно молодим у слідчо-судовій діяльності і потребує певного вдосконалення.

Слід зауважити, що призначення експертизи аудіо-відеопродукції (примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм на певних носіях) у кримінальних провадженнях представляє самостійну процесуальну дію [2, с. 42], рішення про проведення приймається у випадках, коли для вирішення окремих питань у кримінальному провадженні необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання (за винятком знань у галузі процесуального й матеріального права). При цьому, за справедливим зауваженням В.В.Коваленка, це рішення приймається за умови зібрання всіх необхідних матеріалів для проведення експертизи. Остання вимога в алгоритмі дій по призначенню експертизи Р.С. Белкін визначив як систему процесуальних, організаційних і технічних заходів щодо збирання, підготовки та оформлення необхідних для проведення експертизи об'єктів експертного дослідження [3, с. 164]. Зрозуміло, це можливо за умови визначеності згаданих вище необхідності й доцільності проведення експертизи, а також її предмета, експертної установи, де проводитиметься дослідження, та ін. [4, с. 10], що, звичайно, слідчий може об'єктивно усвідомити за результатами проведених раніше слідчих дій.

Однією з найбільш розповсюджених помилок слідчих, на наш погляд, є сумнівне за суттю (майже стовідсоткове) призначення судових експертиз з метою "визначення контрафактності аудіо-відеопродукції". Річ у тому, що "контрафактність" є суто юридичним поняттям, яке пов'язане з різними формами порушення авторського права та суміжних прав, а тому встановити її наявність має тільки слідчий на підставі зібраних ним усіх достовірних фактичних даних [5, с.10].

Як показало вивчення відповідної слідчої практики, слідчі в своїх постановках про призначення судових експертиз визначали та певним чином конкретизували наступні об'єкти:

- диски для лазерного зчитування із записами на них аудіо-візуальних творів, фонограм, відеограм (81,2%);
- примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм (у 69,3%);
- футляри для дисків із полімерного матеріалу (76,2%);
- технічне, поліграфічне маркування й оформлення дисків (30,7%);

- поліграфічні вкладні буклети (48,5%);
- зовнішня упаковка з прозорої безбарвної полімерної плівки (3%);
- контрольні марки (4%).

Але, на наш погляд, до об'єктів дослідження слід додати й технічні засоби, що використовуються в піратських цілях: дублюкатори DVD/CD, струйні принтери, автомати запису та друку на дисках, ламінатори тощо, а також самі примірники ліцензійних дисків.

Слід зауважити, що при наявності такої великої кількості різноманітних об'єктів експертиз слідчі визначають дуже обмежене коло питань, що ставляться на розгляд експерту, а саме: 1) чи містяться на диску об'єкти авторського права та суміжних прав; 2) чи мають примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм ознаки контрафактності. Такий підхід дуже звужує пізнавальні можливості щодо з'ясування всіх елементів механізму вчинення злочину, а також його слідової картини. До речі, такі експертизи відносяться до розряду діагностичних, суть яких полягає у вивченні конкретно взятого об'єкта й віднесенні його до окремого виду, класу тощо за його певними ознаками.

Проте, значно більший обсяг достовірних спеціальних знань може бути отриманим при призначенні експертиз ідентифікаційного характеру. Їх суть полягає в тому, що об'єкт експертного дослідження (диск із аудіо-відео записом) експерт ідентифікує з іншим, зовні тожним таким об'єктом, який, однак, має легітимне походження (виготовлення). Оскільки ж ідеться про різні такі об'єкти (диски, упакування, поліграфічні вкладки, голограми, контрольні марки тощо), то й завдання ідентифікації можуть вирішуватися різними видами експертиз. До найбільш поширеніших з них у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції, можна віднести:

- *трасологічну*, суттю якої є дослідження фізичних (виробничих, технологічних і ін.) ознак одного об'єкта (приміром, легітимного примірника аудіовізуального твору) у порівнянні з аналогічними ознаками, виявленими на іншому такому ж об'єкті (контрафактному примірникові), або ж у зіставленні останніх з технічним устаткуванням, знаряддям, зразками матеріалів тощо, які могли використовуватися при піратському виробництві дисків. Така експертиза може встановити: а) невідповідність ознак контрафактного примірника ознакам легітимного примірника; б) факт виготовлення (тиражуван-

ня) контрафактних дисків з використанням саме зазначеного вище устаткування, знаряддя і т. ін.

Так само шляхом призначення й проведення трасологічної експертизи можуть виявлятися й досліджуватися ознаки піратського виготовлення чистих оптичних дисків ("болванок"), футлярів і ін. Питання, поставлені перед експертом у таких випадках можуть бути такі:

1) чи виготовлений даний примірник (диск), футляр на представленому експерту устаткуванні;

2) чи належать примірники, інші предмети, вилучені в різних місцях, до однієї партії. У даному разі встановлюється факт піратського виготовлення декількох виробів із застосуванням одного й того ж механізму, що невідомий.

- *техніко-криміналістична експертиза документів*, що має за мету встановлення їх відповідності (невідповідності) оригінальним зразкам документів. Це також порівняльні дослідження двох тотожних видів документів або документів у зіставленні їх з технічним устаткуванням. Ідеться, наприклад, про установлення факту відмінності сумнівної упаковки аудіо-відеопродукції, від упаковки оригінальної продукції по дизайну, способу виготовлення, виявлення недостовірності голограми, контрольної марки тощо.

- *комп'ютерно-технічна експертиза*, метою якої, приміром, може бути виявлення в пам'яті комп'ютерної техніки інформації, що використовувалася для виготовлення піратських копій аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, упаковок, етикеток т. ін.

Експертиза аудіо-відеопродукції може також носити комплексний характер. Її особливість полягає в тому, що досліджуватися має вкупі з використанням різних спеціальних знань і їх носіїв-спеціалістів вся сукупність об'єктів і ознак злочину, яка утворює цілісну його матеріальну обстановку, що характеризується єдністю механізму слідоутворення [?, Бондар, с. 100] або відповідними слідовими комплексами [6, с. 15-16; 7, с. 29-37]. Приміром, це можуть бути сліди піратського штампування дисків - "болванок", дослідження яких потребує проведення трасологічної експертизи цих об'єктів у зіставленні з прес-формами, та водночас і сліди використання полімерних матеріалів, потребуючи (по ситуації) - спеціальної експертизи полімерів і виробів з них.

Важливе місце в методиці призначення судових експертиз належить визначенню й формулюванню питань щодо їх проведення, що

має не тільки процесуальне, але й методичне та тактичне значення [8, с. 174]. Спираючись на дані нашого дослідження, ми визначили наступні типові питання, які (усі або окремі з них) можуть ставитися при призначенні слідчим експертиз аудіо-відеопродукції:

1) чи є даний аудіо-відеозапис на диску для лазерного зчитування (з числа вилучених у підозрюваних осіб), та аудіовізуальний твір, фонограма, відеограма, що надані експерту в якості порівняльних (легітимних) зразків, копіями одного й того ж твору, фонограми, відеограми;

2) чи відповідають (чи ні) диски, що ідентифікуються, зразкам ліцензійної продукції, та за якими ідентифікаційними ознаками;

3) чи мають диски, які ідентифікуються (з числа вилучених), загальне джерело походження (за дизайном, змістом запису, способами виготовлення);

4) чи відповідають композиції зображувальних і словесних елементів упакувань, поліграфічних вкладишів та лицевої (неробочої) сторони дисків, що ідентифікуються, легітимним зразкам (та за якими ідентифікаційними ознаками);

5) чи відповідають поліграфічні написи на упакуваннях, вкладишах та дисках фактичному змісту аудіо-відеозаписів на них;

6) чи за допомогою одного й того ж обладнання (та якого саме) виготовлені футляри, упакування, вкладні буклети тощо для контрафактної аудіо-відеопродукції;

7) чи здійснено записи творів, фонограм, відеограм, а також чи виготовлено упаковку, поліграфію і т. ін. з використанням відповідних файлів, що зберігалися в електронній пам'яті вилученого комп'ютерного устаткування і т. ін.

Як вже зазначалося, перелічені питання не ставилися перед експертами. Причини цього, за нашим баченням, неоднозначні. Насамперед, позначаються професійні й організаційно-методичні вади, які обумовлені недостатнім ще напрацюванням необхідної практики як у слідчий, так і в оперативно-розшуковій діяльності [9, с. 81-82].

Використана література:

1. Наказ Міністра юстиції України № 285/7-А від 15.07.1997 р.: Додаток №4 до Положення "Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів".

2. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). – К.: РИО МВД УССР, 1981. – 412 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия/ Р.С. Белкин. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 342 с.
4. Коваленко Е.Г., Лукьянчиков Е. Д. Судебные экспертизы в практике расследования органами внутренних дел хищений социалистической собственности: Учеб. пособие. – К., 1988. – 72 с.
5. Завидов Б.Д. Экспертизы по определению контрафактности продукции в аудиовизуальной сфере / Б.Д. Завидов, С.Ю. Лапин, З.А. Ибрагимова // Российский следователь. – 2001. – № 6. – С. 10-14.
6. Вещественные доказательства: информационные технологии процессуального доказывания / Под общ. ред. проф. В.Я. Колдина. – М.: Из-во Норма, 2002. – 768 с.
7. Комаринец Б.М. Участие экспертов-криминалистов в проведении следственных действий по особо опасным преступлениям против личности / Б.М. Комаринец // Теория и практика судебной экспертизы. – М.: Юрид. лит., 1964. – Вып. 1. – С. 6-64
8. Волынский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В.А. Волынский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.
9. Ткаченко В.І. Проблемні питання щодо призначення та проведення судових експертиз аудіо- та відеопродукції / В.І. Ткаченко, І.П. Дорохіна // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск. – У 2-х ч.- 2008. – № 4. – Ч. 2. – С. 78-88.

УДК 343.985

О.Ю. Гавріляк

ад'юнкт кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАНЬ

Розглянуто можливості та значення окремих видів криміналістичних досліджень для розслідування вимогань.

Ключові слова: експертне дослідження, розслідування вимогань.

Рассмотрены возможности и значение отдельных видов криминалистических исследований для расследования вымогательства.

Ключевые слова: экспертное исследование, расследование вымогательства.

The possibilities and the value of certain types of forensic research to investigate extortion.

Key words: expert study, investigating extortion.

Аналіз кримінальних справ про вимагання свідчить про деякі труднощі, які виникають у практичних співробітників органів внутрішніх справ у зв'язку з проведенням заходів щодо документування злочинної діяльності вимагателів, отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження та подальшого призначення експертиз. У зв'язку з виникненням специфічних видів вимагательств, в тому числі пов'язаних з використанням комп'ютерної техніки, в останні роки у слідчих виникає необхідність підвищувати рівень використання при розслідуванні цього виду злочину спеціальних знань в різних галузях науки та практики.

Криміналістичні експертизи є одним із різновидів використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. У результаті експертиз підтверджуються або спростовуються версії, ідентифікуються об'єкти, здійснюються діагностичне дослідження для визначення якостей та стану об'єктів, явищ, процесів, встановлюється групова належність.

Призначення тієї чи іншої експертизи по справі залежить від конкретної слідчої ситуації, яка складається на певному етапі розслідування вимагання, та здійснюється слідчим в міру необхідності. Вид експертизи, що призначається, залежить також і від засобів скоєння злочинів, наслідків що настали.

Вірно відмічає В.В. Тищенко, що "якщо призначені на початковому етапі експертизи дають вихідний фактологічний та ідентифікаційний матеріал, то за допомогою експертиз, проведених після встановлення і затримки підозрюваного, слідчий отримує безпосередній висновок про причетність чи непричетність певної особи до розслідуваної події"¹. Розглянемо найважливіші види експертиз, які призначаються під час розслідування вимагань.

При розслідуванні цієї категорії справ частіш проводиться **фоноскопічна або фонологічна** експертиза. Основним речовим доказом, яке вивчається при проведенні вказаної експертизи, є фонограма го-

¹ Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2003. - С. 365.

лоса та мови людини, яка отримана при проведенні оперативно-розшукових заходів або слідчих дій.

Частіш за все це голос вимагача з вимогами, погрозами у розмові з потерпілим, розмови злочинців між собою та іншими особами (свідками, чиновниками, родичами потерпілих).

Своєчасні технічні можливості дозволяють ідентифікувати людину за його голосом, встановити кількість осіб, які беруть участь у розмові, виявити особливості голоса, емоційний стан осіб які розмовляють, специфіку звуків, які супроводжують, навмисне спотворення голоса.

За допомогою фоноскопичної експертизи можливо вияснити наступні питання:

Перша група:

- чи є представлена фонограма оригіналом або копією;
- чи є фонограма, яка підлягає дослідженню цілою, чи містить вона неперервний запис, або здійснювалась вибірково із зупинками;
- чи підвергалась фонограма монтажу;
- на скількох пристроях вироблений запис фонограми, яка представлена;
- якого типу система використовувалась при проведенні запису?

Друга група:

- скільки осіб приймало участь у розмові, яка записана на фонограмі;
- які ознаки особи, яка розмовляла можна виявити виходячи із усної мови, яка записана на фонограмі (стать, вік, національність, дефекти мови, культурно-освітній рівень, звички, емоційний стан);
- чи є записана на фонограмі усна мова вільною, або яка вивчена напам'ять, або зачитана;
- чи виголошена усна мова, яка зафіксована на фонограмі конкретною особою¹.

Також велике доказове значення мають результати, які отримані при проведенні оперативних заходів та слідчих дій, в процесі яких використовувались технічні заходи відеофіксації. В цьому аспекті

¹ Идентификация человека по магнитной записи его речи\Методическое пособие для экспертов, следователей и судей. – М: Российский Федеральный центр судебной экспертизы Министерства юстиции РФ,1995. – С. 108-110.

значні результати **відеофоноскопичної експертизи**, за допомогою якої вирішуються наступні питання:

- чи є представлена на дослідження відеофонограма оригіналом або копією;
- чи піддавалась представлена на дослідження відеофонограма монтажу запису, зображення або звуку;
- чи з використання наданого для дослідження технічного заходу зафіксована інформація, яка представлена на відеофонограмі;
- чи зафіксована інформація, яка міститься у відеофонограмі наданій для дослідження за допомогою одного або декількох технічних засобів;
- чи проводилася у процесі запису зупинка відеокамери.¹

Слід відзначити, що перелік питань, що вирішуються за допомогою вказаних вище експертиз може бути значно ширше, та залежить від специфіки технічних засобів, що використовуються в процесі документування злочинної діяльності вимагателів, способу підготовки та скоєння злочину.

Часто виникає у слідчого необхідність в проведенні **почеркознавчої експертизи**, в результаті якої можливо встановити виконавця підпису, рукопису, наявність декількох виконавців, даних виконавця (статі, віку, морального, психічного стану виконавця), навмисного спотворення почерку.

Необхідність в проведенні почеркознавчої експертизи виникає в том випадку коли вимоги злочинців передавалися за допомогою записки, рукописного тексту.

За допомогою **авторознавчої експертизи** відбувається встановлення автора тексту. Об'єктом цієї експертизи є не тільки рукописні тексти, але й машинописні, які отримані за допомогою розмножувальної, комп'ютерної техніки, які складені з фрагментів газет, книг, окремих слів.

В ряді випадків при розслідуванні кримінальних справ за фактам вимагательств доцільно проведення **комп'ютерно-технічної експертизи**, об'єктами якої є комп'ютерні засоби, електронні носії, печатні пристрої, мобільні телефони.

¹ Лысенко В.В. Расследование вьомгательств: Учебно-практическое пособие. - Харьков, 1996. - С. 111-113.

Вчені вказують на необхідність проведення **судово-фототехнічної експертизи** в тому випадку, якщо вимагателі чинили психологічний тиск на потерпілого з використанням фотознімків, в тому числі і фальсифікованих. Цією експертизою вирішуються питання ідентифікації знімальної апаратури, зображення по знімках, з'ясується чи зроблений знімок з натури або є репродукцією, чи використовувався фотомонтаж. Ідентифікація зображеної на знімку особи може здійснюватися в результаті судово-портретної експертизи¹.

Велике значення при розслідуванні вимагання має **трасологічна експертиза**, об'єктами дослідження якої є різноманітні сліди людини, знарядь, механізмів, транспортних засобів, які могли використовуватися злочинцями для залякування потерпілого, для проникнення до приміщення, приховування слідів злочину. Трасологічна експертиза повинна проводитися до змінення обставини міста події, зникнення слідів.

При розслідуванні справи про вимагання практично не проводяться дослідження мікрооб'єктів, мікрослідів розміри яких малі, або їх не видно неозброєним поглядом. Значимість виявлення, вилучення та дослідження таких об'єктів дуже велика, так як вони можуть підтвердити факт присутності особи, або предмета в певному місці, в певному часі, факт взаємодії осіб або предметів між собою.

Також необхідно використовувати можливості **судово-біологічної експертизи**, яка досліджує об'єкти біологічного походження (спину, кров, волосся), дозволяючи зробити висновок про присутність злочинців в час скоєння злочину, дозволяє ідентифікувати конкретних осіб.

Вивчення кримінальних справ за фактами вимагательств, дозволяє зробити висновок, що в більшості випадків призначалась назначалась **судово-медична експертиза**. При скоєнні вимагательств найчастіше потерпілим спричиняються тілесні ушкодження різного за характером та ступенем тяжкості, у зв'язку з чим виникає необхідність встановлення локалізації, давності та механізму утворення тілесних ушкоджень.

В криміналістичній літературі вчені виділяють ряд інших експертиз, які в залежності від специфіки скоєного вимагання слід прово-

¹ Колесникова Т.В. Использование специальных знаний в расследовании вымогательства // Следователь. - 2005. - № 5. - С. 43.

дити та результати яких мають важливе доказове значення. До них можна віднести судово-психіатричну та судово-психологічну експертизи, судово-бухгалтерську, судово-товарознавчу, судово-балістичну, судово-взривотехнічну експертизи. Також можливе проведення одорологічної експертизи¹.

Слід відзначити, що на сьогоднішній час при розслідуванні справ за фактом вимагальств і проведенні різних тактичних операцій, можливості різноманітних судових експертиз використовуються слідчими на низькому рівні, що не дає можливості отримувати якісні докази по цим кримінальним справам. Актуальною є задача по більш широкому застосуванню можливостей сучасних експертиз, навчання співробітників правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу із вимаганнями, правильному використанню спеціальних знань при проведенні тактичних операцій в ході розслідування цієї категорії кримінальних справ.

УДК 343.985

М.В. Кривонос

ад'юнкт кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

**ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НАРКОТИЧНИХ
ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ ТА ПРЕКУРСОРІВ**

У статті розглянуто питання техніко-криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих дій, тактичні та техніко-криміналістичні особливості призначення та проведення судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та особливості оцінки отриманих висновків.

Ключові слова: розслідування злочинів, слідчі дії, судова експертиза.

В статье рассмотрены вопросы технико-криминалистического обеспечения проведения отдельных следственных действий, тактические и

¹ Колесникова Т.В.Использование специальных знаний в расследовании взымательства\\ Следователь. - 2005. - № 5. - С. 40-45.

технико-криминалистические особенности назначения и проведения судебных экспертиз наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров и особенности оценки полученных выводов.

Ключевые слова: расследование преступлений, следственные действия, судебная экспертиза.

In this article are considered questions of technical and forensic support of separate investigative, tactical features of the appointment and conduct forensic examinations of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, and especially evaluation findings.

Key words: investigation of crimes, investigations, forensics examinations.

Використання спеціальних знань у формі судової експертизи є обов'язковою умовою успішного розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аналіз поняття судової експертизи, свідчить, що вона складається з наступних стадій: провадження експертизи, основу якої складає власне дослідження, здійснюване експертом, а також призначення і використання, суб'єктами яких є слідчий, суд (суддя), прокурор.

Через складність та тривалість цього процесу виникає необхідність виділення техніко-криміналістичних та тактичних особливостей, які обов'язково повинні враховуватися при призначенні та проведенні певної експертизи й оцінці її висновку.

Питанням використання спеціальних знань в кримінальному судочинстві та судової експертизи зокрема, присвячено праці таких вчених, як Т.В. Авер'янова, В.С. Бондар, Б.М. Бішманов, Б.М. Вандер, І.В. Віноградов, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, В.В. Коваленко, П.В. Коляда, М.Я. Сегай та інші. Їх зусиллями створена належна теоретична та методологічна база, для чіткого визначення та удосконалення процесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві – судової експертизи.

В умовах дефіциту доказової інформації про протиправні дії окремих осіб та груп, та важливість питань, які можуть бути вирішені лише за рахунок проведення конкретних видів судових експертиз, питання, пов'язані з їх призначенням, проведенням та оцінкою отриманих висновків набувають не аби якого значення. Адже результати проведених оперативно-розшукових заходів та першочергових слідчих дій багато в чому визначають спрямованість експертних до-

сліджень, у тому числі, за рахунок якості отриманих об'єктів, які направляються на дослідження.

Практика розслідування вказаної категорії суспільно-небезпечних діянь вказує на велику кількість неякісно проведених першочергових слідчих дій, некваліфікований відбір зразків (проб) для експертного дослідження на початковому етапі розслідування фактів обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що в сукупності призводить до вибіркового пошуку та вилучення джерел криміналістично-значимої інформації, окремих груп слідів злочину, втраті важливих слідових комплексів, "зіпсуванні вилучених об'єктів (загнивання, пліснявиння"¹ тощо.

Так, під час огляду місця події та обшуку найчастіше всього вилучаються об'єкти та речовини, для визначення природи яких необхідні спеціальні знання. Але не завжди під час виявлення та вилучення вказаних джерел доказової інформації співробітники правоохоронних органів дотримуються техніко-криміналістичних правил їх опису, вилучення, пакування та транспортування. Це призводить до втрачання комплексу ідентифікаційних ознак. Для вирішення цієї проблеми автором рекомендується до початку проведення намічених слідчих дій включати до складу слідчо-оперативних груп співробітників експертно-криміналістичних підрозділів та інших спеціалістів. Вказані особи, використовуючи свої спеціальні знання та навички, застосовуючи необхідні техніко-криміналістичні засоби та методи, повинні сприяти слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні джерел доказової інформації. Завдяки чому є можливість належним чином зафіксувати у протоколі слідчої дії місце виявлення засобу або речовини, її зовнішній вигляд (форму, колір), за можливостю провести зважування та фотозйомку, після чого здійснити правильне їх пакування. В.Г. Гончаренко наголошує на необхідності окремого пакування кожного виявленого предмету, зразку матеріалу, речовини для забезпечення їх повного збереження. Крихкі предмети з нашаруваннями мікрочасточок та мікрослідів закріплювати в нерухомому положенні, для запобігання пошкодженню. Зволожені предмети - обов'язково попередньо висушувати, об'єкти що змінюються під

¹ Кравченко О.А. Тактика одержання деяких видів зразків для експертного дослідження за участю спеціалістів / О.А. Кравченко // Право і державне управління, 2011. - № 1. - С. 106.

впливом зовнішніх або внутрішніх факторів, розмішувати в герметичну упаковку¹. Ні в якому разі не допускати змішування виявлених засобів, речовин та зразків.

Після вилучення об'єктів негайно призначати їх попередні дослідження та своєчасно їх направляти до експертних установ. Адже зволікання в часі може призвести до видозміни первинного стану вилученої речовини під впливом температурних та інших факторів й неможливості проведення експертного дослідження. Після отримання висновку попереднього дослідження вилучених засобів та речовин відразу порушувати кримінальну справу, в рамках якої вирішувати питання про призначення судових експертиз.

Виходячи з особливостей вилучених об'єктів та речовин, слідчим приймається рішення про необхідність призначення конкретного експертного дослідження (досліджень) та направлення об'єктів дослідження до експертної установи. Для цього слід мати на увазі, що експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів проводяться в різних експертних установах України. Так, до компетенції *науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України* відноситься проведення: біологічної експертизи; наркотичних засобів, сильнотійних речовин у складі експертизи матеріалів, речовин та виробів². До компетенції *експертно-криміналістичних підрозділів Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України* відноситься проведення спеціальних експертиз: наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; спеціальних хімічних речовин; за необхідністю волосся людини та тварини³. До компетенції *спеціалістів Міністерства охорони здоров'я України* відноситься проведення: судово-медичної токсикологічної; судово-наркологічної експертиз.

За необхідністю призначення експертизи слідчим складається відповідна постанова, в якій поряд з викладом фактичних обставин

¹ Експертизи у судовій практиці / За аг. Ред., В.Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 295.

² Див.: Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 року.

³ Див.: Настава про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: Затверджена наказом МВС України № 682 від 30.08.1999 р.

справи послідовно викладаються питання, які потребують експертного вирішення. Ю.М. Мирошніченко, наголошує на важливості постановки лише тих питань, вирішення яких дійсно необхідне для встановлення істини, поступово відходячи від практики постановки всієї сукупності можливих питань віднесених до компетенції певного виду експертиз, як це інколи трапляється на практиці¹. Слушною й вбачається порада В.О. Попелюшка щодо доцільності з'ясування у експерта, чи зрозумілі йому поставлені питання, чи належать вони до його компетенції та чи зможе він на них відповісти, чи достатньо даних для проведення експертизи тощо².

Однак практика свідчить про те, що слідчі ОВС не є обізнаними щодо складу експертної комісії та самих експертів, отже, фактично позбавлені можливості отримувати консультації щодо окремих питань призначення експертизи, в тому числі, достатності представлених на дослідження об'єктивних даних, які впливають на висновки. Так само спеціалісти не залучаються до визначення переліку можливих судових експертиз та послідовності їх призначення тощо. Про неможливість вирішення окремих питань дослідження слідчим стає відомо тільки під час початку безпосереднього проведення експертиз або у висновку експерта.

Так, у висновку криміналістичної експертизи наркотичних засобів №3600/12 від 16.07.2008 року, проведеної Донецьким Науково-дослідним інститутом судових експертиз нами виявлений факт неможливості встановлення, чи є рослини маку, вилучені у особи Ц, висадженими (або висіяним) і культивованими. Причинами цьому слугували: відсутність у постанові про призначення експертизи об'єктивних даних про умови зростання представлених на дослідження рослин, не направлення разом з постановою про призначення експертизи копію протоколу слідчої дії, в результаті проведення якої були виявлені об'єкти дослідження, не надання фотографій тощо.

Після прийняття експертом постанови про призначення експертизи та об'єктів майбутнього дослідження, вивчаються обставини

¹ Див.: Мирошніченко Ю.М. Процесуальні та тактико-організаційні особливості підготовки та призначення експертизи в ході судового розгляду кримінальних справ / Ю.М. Мирошніченко // Кримський юридичний вісник. - Сімферополь, 2009. - Вип. 3 (7). - С. 3.

² Див.: Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи: навчальний посібник / Попелюшко В.О. - К.: Кондор, 2006. - С. 158.

справи та поставлені на вирішення питання. Для експертного дослідження найголовнішим є дотримання оптимальної черговості використання методів дослідження об'єктів та речовин. Першими повинні застосовуватися неруйнівні та найбільш інформативні методи. Для більш повного розуміння процесу експертного дослідження вважаємо за необхідне, в якості прикладу, навести загальний порядок проведення експертного дослідження, який повинен включати наступні етапи:

- зовнішній огляд та відбір проб;
- морфологічне дослідження;
- хімічне дослідження;
- аналіз хроматографічними методами;
- дослідження фізико-хімічними методами¹.

Дещо відмінний за змістом етапності порядок проведення експертного дослідження наркотичних засобів можна зустріти у методичних рекомендаціях лабораторії UNDCP при ООН, та Міжвідомчій методиці дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного, під редакцією П.П. Давидюка в залежності від виду засобу або речовини, що досліджується².

Розглянемо кожен з наведених етапів більш докладно.

Так, під час **зовнішнього огляду** фіксуються спосіб доставки об'єктів, характер та цілісність упаковки, її реквізити, маса представлених об'єктів, їх колір, форма, консистенція, запах, ступінь подрібнення, наявність сторонніх домішок та інші кількісні характеристики. Завдяки цим діям експерт отримує попередню інформацію про природу представлених об'єктів, на підставі чого визначає хід подальшого дослідження. Докладний порядок відбору проб для експертного дослідження представлений у відповідних методиках дослідження цих засобів та речовин³, навчально-практичних посібниках⁴ та на наш погляд докладного висвітлення не потребує.

¹ Див.: Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного: метод. посіб. / П.П. Давидюк, В.В. Вартузов, О.О. Польський та ін.; під ред. П.П. Давидюка. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – С. 11.

² Див. там само.

³ Див. там само. – С. 1-14, 47-48.

⁴ Див.: Долженко В.И. Образцы для сравнительного исследования и тактика получения экспериментальных образцов. – М.: Издательство "Юрлитинформ", 2003. – С. 73-77.

Морфологічний аналіз – включає вивчення зовнішнього вигляду та будови конкретного об'єкта за рахунок його візуального огляду або огляду з використанням оптичних приладів (електронних мікроскопів тощо).

Хімічне дослідження – включає аналіз складу засобу або речовини та встановлення її природи, технології походження або виготовлення, встановлюється хімічний склад та структура. Для цього використовуються наступні методи: рентгено-флюоросцентного, атомно-спектрального, рентгеноструктурного, рентгенофазового аналізу, спектрального аналізу в ультрафіолетовій, видимій та інфрачервоній областях спектра. Завдяки використанню названих методів визначаються макро- та мікроелементний склад засобів або речовин.

Аналіз хроматографічними методами ґрунтуються на неоднаковій адсорбованості речовин, що дозволяє поділити суміші на окремі компоненти. Так, залежно від сорбенту розрізняють такі види методів: – *паперова хроматографія*, де в якості сорбенту використовується волокна паперу; – *тонкошарова хроматографія* – в якості сорбенту використовується тонкий шар крохмалю, окису алюмінію та інші порошки на підложці; – *колоночна хроматографія* – де сорбент розміщується у скляній колонці діаметром від декількох міліметрів до 0,2 мм. Названі методи застосовуються для аналізу речовин, які можна перевести в розчин.

Дослідження фізико-хімічними методами – проводиться з метою встановлення кількісного вмісту конкретних наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або визначення їх наявності у випадках їх надання на дослідження у незначних кількостях. Для цього застосовуються наступні методи: газорідинної хроматографії, в тому числі з мас-селективним детектуванням, вискоефективна рідина хроматографія, спектрофотометричний аналіз, тощо.

Але не завжди всі з перелічених нами етапів експертного дослідження обов'язково повинні виконуватися. Адже, як показує практика, вибір схеми експертного дослідження, в першу чергу залежить від виду та кількості наданих на дослідження об'єктів та поставлених на вирішення питань. "В одних випадках для надання обґрунтованого висновку експерт може обмежитись етапами до тонкошарої хроматографії включно (наприклад, коли перед експертом стоять діагностичні та класифікаційні питання), в інших – необхідно провести дослідження з максимальним використанням фізико-хімічних методів (для вирішення ідентифікаційних питань), а інколи треба застосову-

вати лише інструментальну базу (випадки, коли на дослідження надано невідому речовину у незначній кількості)¹. Окреслена ситуація вимагає індивідуального підходу до провадження експертних досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та в залежності від окреслених факторів може потребувати значних витрат часу на їх проведення.

Висновок судової експертизи - це процесуальний документ, у якому експерт за завданням органу розслідування і суду викладає хід дослідження і свої висновки про встановлені ним обставини справи. Дослідницька частина висновку експерта складається з результатів послідовно викладених етапів дослідження відповідно до обраної схеми. Кожен етап дослідження повинен закінчуватися складенням проміжних висновків. Після проведення всіх запланованих методів аналізу об'єктів експерт оцінює весь комплекс отриманих ознак у сукупності: морфологічні, органолептичні (колір запах), результати хімічного аналізу, методів хроматографії та інструментальних методів. Після визначення з висновком про віднесення досліджуваних засобів або речовин до конкретного наркотичного засобу або психотропної речовини експерт надає посилання на діючий на момент оформлення висновку "Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів" із зазначенням її номеру та дати.

У висновку повинні бути зазначені лише відповіді на поставлені питання, або неможливість відповіді на окремі з них з вказівкою на конкретні причини. У зв'язку із специфікою умов формування висновку експерта як джерела доказів він підлягає всебічній перевірці і оцінці на всіх етапах доказування з моменту появи його у справі².

Під час такої перевірки слідчий повинен звернути увагу на: - дотримання вимог закону при призначенні експертизи, що включає в себе дії по встановленню: проведена експертиза особою, яка не підлягає відводу з причин її можливої некомпетентності, не зацікавлена в результаті вирішення справи, призначена у якості експерта, чи проведена експертиза спеціалістами, компетентними в галузі відповідних

¹ Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного: метод. посіб. / П.П. Давидюк, В.В. Варгузов, О.О. Посіський та ін.; під ред. П.П. Давидюка. - К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2009. - С. 12.

² Див.: Ціркаль В. Перевірка та оцінка висновку експертизи на досудовому слідстві і у суді / В. Ціркаль // Право України, 2005. - № 8. - С. 60.

методів дослідження; дотримання процесуальної форми висновку експерта; - визначення справжності та достатності використаних експертом матеріалів; - окреслення повноти та об'єктивності проведеного дослідження, вирішення експертного завдання та самого висновку, шляхом з'ясування відображення в дослідницькій частині висновку наступних моментів: коротко описаних об'єктів дослідження; криміналістичних засобів та методів, які застосовувались, отриманих результатів; проведених експериментів; виявлених при дослідженні суттєвих ознак та властивостей об'єктів; способів та прийомів порівняльного дослідження виявлених ознак, результатів встановленого збігу та різниці; - визначення наукової обґрунтованості проведеного дослідження, застосованих засобів і методик, висновків експерта¹.

Для надання допомоги в оцінці висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, роз'яснення спеціальної термінології, суті тих чи інших явищ, питань, що мають спеціальний характер і складають сферу професійної компетенції спеціаліста бажано залучати відповідних фахівців з числа співробітників експертних установ, які проводять даного роду дослідження. У зв'язку з відсутністю у слідчого спеціальних знань з цих питань якісно провести його оцінку самотійно практично неможливо.

За результатами оцінки висновку експерта слідчий може прийняти одне з наступних рішень: визнати висновок повним та обґрунтованим, а отримані фактичні дані - достовірними та такими, які мають значення по справі; визнати висновок недостатньо ясним або неповним, та при необхідності призначити додаткову експертизу, або допитати експерта з метою одержання роз'яснення або доповнення висновку; визнати висновок експерта необґрунтованим або таким, який викликає сумніви в його правильності, при необхідності призначити додаткову експертизу чи виконати інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку висновку експерта².

¹ Див.: Кривонос М.В. Організаційні та науково-методичні особливості участі спеціаліста при проведенні окремих слідчих дій при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / М.В. Кривонос // Вісник ПДУВС ім. Е.О. Дідоренка: Науково-теоретичний журнал. Спец. Вип. - Луганськ: РВВ ПДУВС, 2011. - № 3. - С. 229.

² Див.: Попов И.А. Расследование пожаров: Правовое регулирование. Организация и методика: Учебное пособие / И.А. Попов. - М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1998. - С. 250-264.

Підводячи підсумки слід зазначити, що дотримання техніко-криміналістичних та тактичних рекомендацій щодо підготовки та проведення судових експертиз наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, недопущення недоліків при проведенні слідчих дій та вилученні об'єктів дослідження, дасть можливість якомога ефективніше використовувати потенціал спеціальних знань для отримання судових доказів у вирішенні справи по суті.

УДК 343.985

О.Ю. Камишанський

начальник спеціального відділу боротьби
зі злочинами у вугільній промисловості
УДСБЕЗ УМВС України в Луганській області,
здобувач кафедри економічної безпеки
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

НЕОБХІДНІСТЬ СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті обґрунтовується необхідність та порядок сертифікації програмного забезпечення, що використовується при розслідуванні розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості.

Ключові слова: програмне забезпечення; комп'ютерна техніка; розслідування злочинів; розкрадання бюджетних коштів; вимоги кримінально-процесуального законодавства; технічні засоби.

В статье обосновывается необходимость и порядок сертификации программного обеспечения, которое используется при расследовании хищений бюджетных средств на предприятиях угольной промышленности.

Ключевые слова: программное обеспечение; компьютерная техника; расследование преступлений; хищение бюджетных средств; требования уголовно-процессуального законодательства; технические средства.

A necessity and order of certification of software which is used for investigation of plunderings of budgetary facilities on the enterprises of coal industry is grounded in the article.

Key words: software; computer technique; investigation of crimes; plundering of budgetary facilities; requirements of criminal'no-procesual'nogo legislation; hardwares.

Важливою умовою підвищення ефективності розслідування розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості та інших злочинів на сучасному етапі є активне впровадження у практику діяльності органів досудового слідства досягнень науки і техніки, з яких найзначущішими є комп'ютерні технології.

Теоретичні і практичні аспекти використання вказаних технологій в юридичній діяльності досліджувалися як вітчизняними вченими - К.І. Беляковим, В.В. Бірюковим, В.Г. Гончаренком, Ю.В. Поповим, М.В. Салтевським, так і зарубіжними - Р.С. Белкіним, В.Б. Веховим, Є.П. Іщенко, В.В. Криловим, О.П. Кузьмінім, М.С. Польовим, В.Ю. Рогозіним, О.Ф. Родіним, Д.І. Смірновим. Проте, в їх дослідженнях, що безперечно представляють теоретичну і практичну значущість, не були розглянуті процесуальні та криміналістичні передумови використання програмного забезпечення у розслідуванні злочинів, що на нашу думку, має велике значення для криміналістики. Отже, метою наукової статті є висвітлення особливостей використання програмного забезпечення при розслідуванні розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості.

Необхідність використання комп'ютерної техніки у розслідуванні злочинів відносно давно обговорюється у юридичній літературі, чого не можна сказати про використання програмного забезпечення. Але якщо враховувати, що комп'ютерна техніка (апаратні засоби електронно-обчислювальної техніки - HardWare) не може функціонувати без останнього, то напрашується висновок про те, що використання програмного забезпечення у розслідуванні є також об'єктивно необхідним.

При проведенні дисертаційного дослідження за темою "Особливості методики розслідування розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості" було проаналізовано близько 100 кримінальних справ, які порушені за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 191 КК України. Це дало змогу встановити, що слідчі, як розслідують справи, використовують програмне забезпечення в цілях виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, накопичення і переробки криміналістично значимої інформації.

Аналіз кримінальних справ, що порушені за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 191 КК України, дозволяє вказати напрямки такого використання:

1. Ведення діловодства: складання процесуальних і непроцесуальних документів.

2. Формування і використання різних баз даних. Мається на увазі накопичення і переробка криміналістичної інформації для функціонування різних обліково-пошукових систем (автоматизація криміналістичних, оперативно-довідкових і інших обліків) [1, с. 192].

3. Обробка графічних зображень: створення фототаблиць, створення точних планів і схем обстановки місця події, тривимірне моделювання обстановки місця події з можливістю відтворення динаміки події, що відбулася.

4. Створення на основі спеціальних комп'ютерних програм інформаційно-довідкових систем (один з елементів - інформаційно-пошукова система законодавства України) і інформаційно-рекомендаційних систем (автоматизовані типові методики розслідування окремих видів злочинів).

5. Використання програмних продуктів для наукової організації праці. Наприклад, електронна пошта, що дозволяє у найкоротші терміни пересилати файли, зокрема текстові і графічні, до різних підрозділів правоохоронних органів або підприємств, установ і організацій. Так, у СУ УМВС України в Луганській області існує налагоджена система електронної пошти зі слідчими підрозділами області, а також ГСУ МВС України. Тут же слід вказати на широкі можливості комп'ютерних програм для планування розслідування.

6. Моделювання зовнішності злочинця (програма "Фоторобот") або викрадених предметів зі слів свідків і потерпілих.

7. Інформаційно-аналітична робота, що проводиться при розслідуванні групових і багатоепізодних злочинів, а також при документуванні корупційних і міжрегіональних злочинних зв'язків.

З вищевикладеного чітко видно наскільки широко використовуються комп'ютерні програми при розслідуванні злочинів.

Програмне забезпечення, що використовується у розслідуванні злочинів, можна умовно розділити на програми, які використовуються і які не використовуються для роботи з доказовою інформацією.

Особливу увагу слід звернути на комп'ютерні програми, за винятком текстових і графічних редакторів, створені або пристосовані для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, накопичення і переробки доказової інформації. Маються на увазі спеціальні програми, які безпосередньо використовуються при проведенні слідчих дій і судових експертиз.

Для ілюстрації вкажемо, що спеціальне програмне забезпечення застосовується для:

- відновлення раніше знищених файлів чи пошкоджених місць машинних носіїв інформації [2, с. 549; 3, с. 343-348]. Надалі інформація з відновлених файлів може бути визнана доказовою;

- пошуку та фіксації певної, у тому числі прихованої інформації у файлах комп'ютера підозрюваного (обвинуваченого);

- вилучення даних із оперативних пристроїв комп'ютера;

- визначення характеристик комп'ютера, що також може мати доказове значення, а також перевірки працездатності окремих вузлів і зовнішньої пам'яті комп'ютерної техніки [4, с. 138];

- зчитування-запису даних на різні машинні носії, при проведенні слідчих дій;

- фіксації дій, які виражаються в незаконному втручанні в роботу комп'ютерів, систем або комп'ютерних мереж;

- проведення експрес-аналізу машинної інформації [5, с. 78; 6, с. 326];

- тестування комп'ютерної техніки на предмет наявності або відсутності шкідливих програм [7, с. 78] та інші напрями використання.

Окремо слід розглянути використання програмного забезпечення при проведенні різного роду експертиз. Є.П. Іщенко відзначає, що для судово-автотехнічної експертизи розроблено декілька програм, які дозволяють розрахувати швидкість руху транспортного засобу, технічну можливість запобігання наїзду на пішохода або іншу раптово виниклу перешкоду, з'ясувати момент і причини перекидання автомобіля і вирішити ряд інших задач. Така комп'ютерна програма аналізує початкові відомості і видає результати у вигляді висновку. Експерт оцінює одержаний документ і завіряє його своїм підписом [8, с. 62-63]. Аналогічно працюють програмні продукти при виконанні багатьох інших експертиз, з різницею в ступені автоматизації процесу [9, с. 46].

При проведенні судових експертиз програмне забезпечення може використовуватися для:

- ідентифікації авторів рукописних документів;

- розшифровки інформації із застосуванням зворотних криптографічних алгоритмів до даних, що зашифровані різними системами захисту, наприклад, Zdisk або SecretDisk [10, с. 1-4; 11, с. 1-2.];

- розпаковування архівованої інформації;

- рішення різних діагностичних і ідентифікаційних задач.

Вчені по-різному визначають набір програмних продуктів, які можуть використовуватися при проведенні слідчих дій і судових експертиз. Проте вони єдині у тому, що комп'ютерні програми повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства [5, с. 83; 7 с. 95; 12, с. 47]. Обумовлюється це тим, що програмне забезпечення виступає невід'ємною частиною будь-якого комп'ютера, який, у свою чергу, є технічним засобом. А значить, вимоги, що пред'являються до технічних засобів актуальні і для програмного забезпечення. Отже, програмні продукти, які використовуються у розслідуванні злочинів, повинні відповідати вимогам науковості: бути "науково обґрунтованими і мати широко визнану наукову спроможність" [13, с. 179]; точності; достовірності результатів; відтворності; доступності; ефективності; законності; допустимості; етичності, доцільності, надійності, безпеки; рентабельності.

Невідповідність програмного забезпечення вказаним вимогам може відобразитися на допустимості доказів, одержаних з його допомогою. Докази можуть бути визнані недопустимими, оскільки одержані незаконним способом [14, с. 62] - з використанням комп'ютерної техніки, програмне забезпечення якої не відповідає принципам кримінально-процесуального законодавства, і відповідно ч. 3 ст. 62 Конституції України не можуть братися до уваги.

Для перевірки відповідності певного зразка програмного забезпечення принципам кримінально-процесуального законодавства, на нашу думку, доцільно провести сертифікацію. Нажаль, національне законодавство не передбачає обов'язкової сертифікації засобів обчислювальної техніки, а отже і програмного забезпечення, що використовується у розслідуванні злочинів, а також при проведенні судових експертиз [15]. Згідно зі ст. 13 Декрету Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 46-93 "Про стандартизацію і сертифікацію" сертифікація продукції здійснюється з метою запобігання реалізації та використання продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян ... [16]. Вважаємо за необхідне зайвий раз вказати, що, наприклад, від нормальної (штатної) роботи програмних продуктів при проведенні певної судової експертизи, якоюсь мірою, залежить рішення (вирок) суду відносно майна, здоров'я та життя конкретної особи. Тому несертифіковане програмне забезпечення може становити загрозу і може привести до небезпечних наслідків. Тож, нами пропонується проведення відбору спеціальних комп'ютерних програм,

які якнайповніше задовольняють потреби слідчої [17] і експертної практики, і по можливості є максимально універсальними.

Далі, відповідно до ст.ст. 3, 5, 6 Закону України "Про Національну програму інформатизації" [18], а також Закону України "Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності" [19], Закону України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [20] відібрані комп'ютерні програми передаються до державних органів стандартизації і сертифікації, які здійснюють їх сертифікацію. Процес сертифікації передбачає перевірку і оцінку комп'ютерної програми, спрямовану на отримання необхідної упевненості в стабільності роботи і правильності результатів-висновків, що підтверджується при сертифікаційних випробуваннях.

В результаті даної діяльності комп'ютерні програми, що відповідають усім вимогам, можуть бути визнані сертифікованими (атестованими) і на законних підставах використовуватися слідчими при проведенні слідчих дій, а також експертами в дослідженнях різного роду.

Враховуючи викладене, вважаємо доцільним запропонувати проведення сертифікації спеціального програмного забезпечення, як необхідного заходу для підвищення ефективності не тільки розслідування розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості, а й інших злочинів. Це також дасть можливість гарантувати допустимість доказів, отриманих за допомогою програмного забезпечення, при розгляді справи у суді.

Використана література:

1. Бирюков В.В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы / В.В. Бирюков // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України: Науково-практичний журнал. Луганськ: РВВ ЛАВС. - 2004. - № 1. - С. 192-197.

2. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 3. Криминалистическая методика: Методика расследования преступлений в сфере экономики, взяточничества и компьютерных преступлений / Под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. - СПб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2004. - 573 с.

3. Аврята А.В. Основные методы восстановления информации на жестком диске / А.В. Аврята, С.П. Борисенко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). - Харків: Право, 2003. - С. 343-348.

4. Пашнев Д.В. Спеціальні засоби збирання і дослідження слідів злочинів, вчинених з використанням комп'ютерних технологій / Д.В. Пашнев // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України: Спеціальний випуск. Луганськ: РВВ ЛАВС. 2005. – Ч. 2. – С. 137-139.

5. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій: Наук.-практ. посіб. / Б.В. Романчук, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, В.М. Бутузов; За заг. ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. – 144 с.

6. Щербаковский М.Г. Сущность следов преступлений, совершенных с использованием компьютерных средств / М.Г.Щербаковский // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск №3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). – Харків: Право, 2003. – С. 320-326.

7. Вехов В.Б. Тактические особенности расследования преступлений в сфере компьютерной информации: Научно-практическое пособие / В.Б. Вехов, В.В. Попова, Д.А. Илюшин. – Самара, ООО "Офорт", 2003. – 188 с.

8. Ищенко Е.П. Криминалистика: Учебник / Е.П.Ищенко, А.А.Топорков; под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Юридическая фирма "КОНТРАКТ": ИНФРА-М, 2003. – 748 с.

9. Бирюков В.В. Компьютерные технологии в судебной экспертизе / В.В. Бирюков, И.Н. Горбанев // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 14-15 березня 2003 р.) Харків: Вид-во НУВС, 2003. – С. 45-48.

10. Рекламний буклет ООО "Пароль". – 2005. – 6 с.

11. Рекламний буклет ПО "Криптон". – 2005. – 7 с.

12. Родин А.Ф. Использование компьютерных технологий в деятельности следователя / А.Ф.Родин, В.Б.Вехов; под ред. проф. Б.П. Смагоринского. - Волгоград: ВА МВД России, 2003. - 156 с.

13. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И.А.Возгрин. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2003. – 475 с.

14. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: Навчально-довідковий посібник. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2004. – 448 с.

15. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 01.02.2005 року № 28 "Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні".

16. Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 46-93 "Про стандартизацію і сертифікацію" // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 27. - Ст. 289.

17. Апробацію більшості поширених графічних редакторів зробив В.В. Бірюков у дослідженні: "Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування". Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Луганський ін-т внутрішніх справ. - Луганськ, 2000. - 205 с.

18. Закон України "Про Національну програму інформатизації" №74/98-ВР від 4.02.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - №27-28. - Ст.181.

19. Закон України "Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності" № 3164-IV від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - №12. - Ст.101.

20. Закон України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" №75/98-ВР від 4.02.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 27-28. - Ст.182.

УДК 343.985

Д.Ю. Филонова

слідователь следственного отдела
Луганского городского управления
(ГУМВД Украины в Луганській області)

СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СУДЕБНО-БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ СОВЕРШЕНИЯ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ

В статье раскрываются современные возможности судебно-биологической экспертизы для установления обстоятельств совершения умышленных убийств.

Ключевые слова: умышленное убийство; судебно-биологическая экспертиза; экспертиза ДНК.

У статті розкриваються сучасні можливості судово-біологічної експертизи для встановлення обставин скоєння умисних вбивств.

Ключові слова: умисне вбивство; судово-біологічна експертиза; експертиза ДНК.

In the article is shown the modern possibilities of forensic biological expertise to determine the circumstances of the murders.

Key words: murder; forensic biological expertise; forensic DNA-expertise.

Особая социальная ценность человеческой жизни в каждом случае совершения посягательств на нее требует от правоохранительных органов установления лиц их совершивших, сбора доказательств, несомненно подтверждающих виновность этих лиц и позволяющих принять законное и обоснованное процессуальное решение, реализующее принцип неотвратимости наказания за совершенное преступление. Раскрытие умышленных убийств, да еще и совершенных в условиях неочевидности, как верно указывают Н.А. Селиванов и Л.Г. Видонов, во многих случаях является сложной задачей [1, с. 3], решение которой требует от следователя кропотливой работы по поиску, собиранию и исследованию максимально возможного количества источников фактических данных об обстоятельствах произошедшего события. Специфика механизма совершения умышленных убийств, состоит в том, что нередким в результате на месте происшествия, теле и одежде погибшего, а также на теле и одежде лица, совершившего умышленное убийство остаются следы биологического происхождения, как прямо указывающие на причастность лица к умышленному убийству (например, лоскуты кожи в подногтевом пространстве пальцев рук трупа, как результат борьбы между жертвой и убийцей), так и косвенно подтверждающие факт его нахождения на месте совершения преступления и физического контакта с телом и одеждой погибшего до, во время или после совершения убийства (например, обнаружение на верхней одежде трупа волос, принадлежащих другому лицу), а также факт нахождения в определенном месте трупа, откуда он был в последующем перемещен (например, наличие в этом месте пятен, потеков, в том числе и замкнутых, и т.п. крови, фрагменты костных тканей, образовавшихся в результате прижизненного причинения телесных повреждений жертве или посмертного расчленения ее трупа и т.п.). Движение в направлении установления обстоятельств умышленного убийства и лица, его совершившего, в большинстве случаев прямо зависит от результатов судебно-экспертного исследования следов биологического происхождения (кровь, волосы, слюна, пот, костные и мягкие ткани организма человека, сперма, влагалищная жидкость, моча и иные выделения организма человека), обнаруженных в результате осмотра места происшествия.

Судебно-биологическая экспертиза с внедрением в экспертную практику генотипирования, является одним из активно развиваемых

видов судебно-медицинских экспертиз. Ее развитию посвятили свои работы В.Ю. Александрова, Л.О. Барсегянц, М.А. Бронникова, П.Л. Иванов, М.В. Кисин, В.А. Клевно, В.И. Костылев, Т.В. Стегнова и многие другие отечественные и зарубежные ученые в сфере судебной медицины. И хотя, как указывает В.Ю. Александрова, центр тяжести переместился на молекулярно-генетические технологии, но и иные составляющие судебно-медицинской биологии будут применяться, но уже как вспомогательные и дополняющие [2, с. 4-5].

Своеобразие биологии заключается не столько в огромном количестве изучаемых ею разновидностей живых организмов, сколько в динамическом характере процессов, обуславливающих существование биологических видов. Эти процессы накладывают свой, ни с чем несравнимый отпечаток на любой объект судебно-биологического исследования и тем самым с одной стороны создают ряд методологических трудностей, а с другой поставляют информацию, имеющую доказательственное значение. И если в общих вопросах теории и методологии СЭЭ опирается на разработки пограничных разделов экспертных исследований, то в решении практических вопросов у нее, по существу, нет аналогов, она остается самостоятельным, своеобразным разделом экспертиз [7, с. 9].

Большое разнообразие биологических объектов, а также широкий круг вопросов, решаемых экспертами-биологами, требуют от них совершенного владения современными серологическими, иммунологическими, цитологическими, генетическими и иными методами исследования.

Наиболее распространенным методом экспертного исследования биологических следов является серология. Вместе с тем производство судебно-медицинской серологической экспертизы при расследовании убийств зачастую носит проблемный характер. Основной проблемой можно назвать ограниченность исследований серологической экспертизы. Недостатки применяемых методик связаны с малой чувствительностью, неспецифичностью либо влиянием предмета-носителя на сыворотки, в результате чего антигенная принадлежность выделений не может быть достоверно установлена. Кроме того, в последние 5-10 лет встречаются случаи необнаружения антигенов системы АВО даже в свежих образцах крови, выделений, волос и др. В литературе имеются указания, что при патологических состояниях организма

групповая принадлежность не определяется даже в образцах. При различных заболеваниях, таких как лейкоз, туберкулез, грипп, грибковые поражения, отмечается неправильное определение группы выделений [3, с. 25–27]. Максимум того, что на современном этапе может дать данная экспертиза крови и биовыделений, – это установить групповую принадлежность источника происхождения.

В настоящее время наиболее точные и доказательные результаты исследования объектов биологического происхождения обеспечивает молекулярно-генетический идентификационный анализ, который проводится в рамках судебной генетической экспертизы. Объектами носителями генетического материала (ДНК) являются любые выделения человеческого организма (кроме пота) или частицы его тканей и органов. К источникам ДНК относятся: биологические жидкости (кровь, сперма, слюна и т.п.) в жидком виде или в виде пятна на различных предметах; волосы; фрагменты тканей человеческого тела (кусочки кожи, фрагменты мышц, отдельные кости и их фрагменты, выбитый зуб и т.п.). Достоверные данные о принадлежности следов биологического происхождения конкретному лицу могут быть получены при исследовании минимального количества биологического материала: единичного волоса, окурка, подногтевого содержимого жертвы и другое, а также при исследовании старых и деградированных (частично разрушенных) образцов. Это обусловлено тем, что в ходе проведенных реакций количество копий необходимого участка ДНК увеличивается в миллионы раз [5, с. 5]. Особенно актуально проведение данного вида экспертизы при расследовании серийных убийств, так как позволяет проводить исследования с минимальным количеством материала: зачастую преступники стараются уничтожить следы своего пребывания на месте происшествия (например, замывают следы крови водой, сжигают или застирывают одежду со следами крови и др.); трупы жертв насилия обнаруживают спустя большой промежуток времени с момента исчезновения, что снижает возможности обнаружения биологического материала, пригодного для исследования (например, разрушение следов крови в подногтевом содержимом ввиду гнилостных процессов мягких тканей трупа) и т.д. Возможности генетических исследований при расследовании убийств, сопряженных с совершением половых преступлений позволяют получать данные об обстоятельствах события преступления при

анализе смеси биологических жидкостей нескольких лиц путем изучения полиморфизма Y-хромосомы. Поскольку Y-хромосома имеется только у мужчин, наличие ДНК женского происхождения не мешает выявлению полиморфизма Y-хромосомы. Последнее обстоятельство важно при анализе смесей биологических жидкостей типа "мужчина-женщина", характерных для большинства серийных сексуальных убийств. Результаты ДНК-анализа спермы, обнаруженной в половых путях потерпевших, на их одежде, при расследовании убийств на сексуальной почве позволяют сделать категорический вывод о совершении группы таких убийств одним и тем же лицом.

При назначении экспертизы по биологическим следам необходимо помнить о неоспоримом преимуществе в доказывании по уголовным делам результатов генетической экспертизы перед серологией. Некоторые следователи предпочитают сначала назначать серологическую экспертизу, а в зависимости от ее результатов решать вопрос о необходимости исследования ДНК. Данная позиция может быть оправдана в тех ситуациях, когда биологического материала на исследуемых объектах достаточное количество и расследование не ограничено во времени. Однако при совершении убийств преступник, как правило, ведет себя очень осторожно и не оставляет либо умышленно уничтожает биологические следы, образовавшиеся от жертвы, в связи с этим считаем, что при изъятии следов биологического происхождения и, что особенно важно, в случаях, когда крови, пота, слюны, спермы и других веществ обнаружено незначительное количество, данные объекты необходимо сразу направлять на генетическую экспертизу, минуя серологическое установление групповой принадлежности.

Успешное и своевременное проведение экспертных исследований во многом зависит от правильного направления следователем на биологическую экспертизу документальных материалов, а также образцов крови (или других биологических объектов). В лабораторию направляются сопроводительное отношение (письмо); постановление следователя или определение суда о назначении биологической экспертизы; копия протокола осмотра места происшествия; копии заключения судебно-медицинского исследования трупа, освидетельствования живого лица или выписки из них; копия заключения судебно-биологической экспертизы при назначении повторной экс-

пертизы, копия протокола изъятия образцов крови (слюны, волос), если таковые изымались; изъятые в ходе следственного осмотра следы биологического происхождения и соответствующие образцы для сравнительного исследования.

Перед изъятием следов биологического происхождения с объекта он подробно описывается с указанием всех его особенностей и следов на нем. Так, при выявлении следов, напоминающих пятна крови, спермы, слюны, отмечается: количество и расположение следов, их форма, размеры, характер (цвет, степень пропитанности материала, на котором они расположены, наличие на них корочек). При обнаружении волос и их частей указывается: расположение и количество отдельных волос или размеры пряди, пучка, цвет, форма, длина волос, посторонние частицы, приставшие к волосам. Все указанные сведения заносятся в протокол первичного следственного осмотра на месте их обнаружения. Трупный материал (кровь, волосы, желчь) на судебно-биологическую экспертизу по постановлению следователя, суда направляет эксперт, вскрывавший труп, при этом он оформляет соответствующее отношение. Кровь от живых лиц направляется в лабораторию как в жидком, так и в высушенном виде. В последнем случае в качестве контроля направляется и чистая марля, служившая для пропитывания и высушивания на ней образца крови. В таком же порядке направляются в лабораторию и образцы трупной крови судебно-медицинским экспертом, производившим вскрытие трупа [6, с. 272-273].

Использованная литература:

1. Селиванов Н.А., Вилоново Л.Г. Типовые версии по делам об убийствах: Справочное пособие. – Горький, 1981. – 57 с.
2. Александрова В.Ю. Иммунологические методики в комплексном анализе микрообъектов судебно-биологической экспертизы: Дисс. канд. мед. наук - специальность: 14.00.24 – Судебная медицина. – М. - 188 с.
3. Барсегянц Л.О. Современное состояние судебно- медицинского исследования вещественных доказательств и пути развития / Л.О. Барсегянц // Судебно-медицинская экспертиза. - 2004. - №5. – С. 25-27.
4. Майорова Е.И. Концептуальные основы судебно-биологической экспертизы: Дисс. докт. юрид. наук: 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – М., 1996. – 358 с.

5. Стегнова Т.В. Исследование следов спермы методом генотипоскопии : метод. рекомендації / Т.В. Стегнова, Е.И. Рогаев, М.Г. Пименов, Е.Ю. Сыроквашева. - М., 1993. - 47 с.

6. Волков В.Н., Датий А.В. Судебная медицина: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. А.Ф. Волынского. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. - 639 с.

УДК 343.985

С.В. Шалімов

ад'юнкт кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ОБЛІКІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ

У статті розглянуто можливості та напрямки використання дактилоскопичних обліків в різних видах судочинства, а також у сфері цивільної реєстрації осіб.

Ключові слова: дактилоскопичний облік, ідентифікація, експертна служба, дактилокарта, папілярні візерунки.

В статье рассмотрены возможности и направления использования дактилоскопических учетов в различных видах судопроизводства, а также в сфере гражданской регистрации лиц.

Ключевые слова: дактилоскопический учет, идентификация, экспертная служба, дактилокарта, папиллярные узоры.

In article possibilities and the directions of use of dactyloscopic accounts in different types of legal proceedings, and as in the sphere of civil registration of persons are considered.

Keywords: dactyloscopic, account, identification, expert service, ten print, papillary patterns.

Традиційно в діяльності з розкриття злочинів сліди пальців рук людини є надійним носієм криміналістично-значущої інформації, за допомогою якої здійснюється ідентифікація людини. Така ідентифікація є однією з найбільш поширених та здійснюється в процесуальних (проведення експертиз) та не процесуальних формах (перевірка за обліками).

Предметом нашого розгляду, у рамках даної статті, є розгляд можливостей використання дактилоскопічних обліків експертної служби. Однією з форм роботи зі слідами рук є використання спеціальних знань при перевірках за дактилоскопічними обліками.

Базові основи інформаційного забезпечення розслідування злочинів, як криміналістичного вчення та практичної діяльності, пов'язані із організацією інформаційних систем, закладені в роботах: Р.С. Белкіна¹, С.А. Ялишева², М.О. Корнієнка³, Р.А. Усманова⁴, В.І. Пашка⁵, В.П. Бахіна⁶, В.К. Лисиченка⁷, В.В. Бірюкова⁸, О.І. Хвилі-Олінтера⁹, Л.Г. Еджубова¹⁰ та інші. Утім на прикладному рівні актуальними залишаються проблеми автоматизації та інтеграції криміналістич-

¹ Див.: Курс криміналістики. Белкин Р.С. Учебное пособие для вузов в 3-х томах. 3-е изд., дополненное, 2001.

² Див.: Ялышев С.А. Криміналістическа регистрація: проблеми, тенденції, перспективи. - М.: Академія управління МВД Росії, 1998.

³ Див.: Корнієнко Н.А. Российские и международные криміналістические учеты - СПб: Юридический центр Пресс, 2004. - 337 с.

⁴ Див.: Усманов Р.А. Информационные основы предварительного расследования. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 208 с.

⁵ Див.: Пашко В.І. Наукові та методичні основи організації і використання експертно-криміналістичних обліків органів внутрішніх справ України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1995.

⁶ Див.: Бахін В.П. Нужна ли обществу дактилоскопическая регистрация // Криміналістичний вісник. Науково-практичний збірник. Держ. наук.-дослід. Експертно-криміналістичний центр МВС України: Нац. акад. внутрішніх справ України. - К., 2002. - Вип. 3. - С. 19 - 24.

⁷ Див.: Лисиченко В.К. Питання вдосконалення криміналістичної реєстрації та правові межі застосування дактилоскопування мешканців України // Криміналістичний вісник. Науково-практичний збірник. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України: Нац. акад. внутр. справ України. - К., 2002. - Вип. 3. - С. 34 - 40.

⁸ Див.: Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: Монографія / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. - 664 с.

⁹ Див.: Хвилья-Олінтера А.И. Использование криміналістической характеристики преступлений в автоматизированных информационно-поисковых системах технико-криміналістического назначения: Дисс. канд. юрид. наук. - М., 1995. - 220 с.

¹⁰ Див.: Папиллярные узоры. Идентификация и определение характеристик личности (дактилоскопия и дерматоглифика). Под редакцией Л.Г. Эджубова. - М., 2002. - 316 с.

них обліків (зокрема дактилоскопічних), потребують гармонізації в законодавстві питання відбору, аналізу, синтезу, обміну та передачі інформації.

Дактилоскопічні обліки, з огляду на властивості папілярних візерунків, займають центральне місце серед обліків, функціонування яких забезпечується експертною службою МВС України. Обліки, що складають систему дактилоскопічної реєстрації, групуються в три підсистеми: 1) оперативно-розшукові обліки, які функціонують на рівні Державного науково - дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України; 2) які функціонують на рівні Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при Головних управліннях МВС, Управліннях МВС; 3) функціонуючи у відділеннях (групах) з експертно-криміналістичного забезпечення роботи, на рівні райвідділів та міськвідділів, з метою використання дактилоскопічної інформації для ідентифікації особи, розкриття та розслідування злочинів.

Зазначені обліки складаються з:

- дактилокартотек - масиви дактилокарт на осіб, які представляють оперативний інтерес та взятих на облік;
- слідотек - що містять сліди рук, які було вилучено з місця нерозкритих злочинів.

Така структура орієнтована на вирішення наступних завдань:

- створення умов для ідентифікації осіб, які залишили сліди рук на місці події (якщо особа раніше потрапляла у поле зору правоохоронних органів та проходила процедуру дактилоскопіювання, її дактилокарта зберігається у обліку експертної служби, при проведенні перевірки за принципом "слід-дактилокарта", "власника" сліду буде встановлено);

- створення умов для встановлення фактів залишення слідів рук однією особою при скоєнні різних злочинів (при перевірці за принципом "слід-слід" можна встановити серійність злочинів, якщо навіть не буде виявлено особу, що залишила слід на місці пригоди);

- створення умов для ідентифікації осіб, зниклих безвісти (у разі наявності невідомих трупів чи осіб, які не можуть повідомити свої настановні дані), за наявності на них дактилокарт (це стає можливим при проведенні порівняння "дактилокарта-дактилокарта");

- установлення осіб невідомих трупів за наявності на них дактилокарти, заповненої раніше на живу особу, з настановними даними(перевірка за принципом "дактилокарта-дактилокарта");

- ідентифікація осіб, що приховують або не можуть повідомити свої настановні дані, але раніше підлягали дактилоскопіюванню (особа підлягає повторному дактилоскопіюванню, після чого відбувається перевірка за принципом "дактилокарта-дактилокарта").

- встановлення розшукуваних осіб, яких було поміщено у приймальники-розподільники системи МВС, у тому числі, за скоєння злочину, а також для встановлення анкетних даних цих осіб (шляхом порівняння в режимах перевірок "дактилокарта-слід", чи "дактилокарта-дактилокарта").

Автоматизація процесу встановлення особи за слідами рук, а також ведення автоматизованого криміналістичного обліку та, відповідно, впровадження автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (АДІС) в підрозділах ОВС, є важливою задачею підвищення ефективності розкриття злочинів.

Перехід від застарілого, малоефективного використання потенціалу дактилоскопічних обліків, до автоматизованої обробки інформації, що в них вміщується, створення підґрунтя для інтеграції інформаційних систем та перетворення обліків експертної служби з, лише, реєстраторів та сховищ інформації у ефективний допоміжний засіб у роботі правоохоронця, відбувся завдяки впровадженню у цю діяльність передових розробок комп'ютерної техніки, комп'ютеризації підрозділів експертної служби, та налагодженню ефективних засобів передачі інформації. Впровадження автоматизованих дактилоскопічних інформаційних систем, які працюють із дактилоскопічною інформацією, що була перенесена із паперових носіїв, дозволило здійснювати перевірку за базами обох картотек одночасно та з дуже виливою швидкістю. З цього періоду дактилоскопічні обліки стають дуже ефективним засобом, який сприяє розкриттю та розслідуванню злочинів.

На теперішній час територію Луганської області обслуговує автоматизована дактилоскопічна інформаційна система "Сонда", яка прийшла на зміну системам, які функціонували раніше та вже морально застаріли. Керівництвом ГУМВС України в Луганській області, після проведення практичних випробувань із урахуванням співвідношення "ціна-ефективність", було обрано та введено в дію саме цю АДІС. АДІС "Сонда" з самого початку її експлуатації продемонструвала свою ефективність у проведенні ідентифікаційного пошуку за об'єктами дактилоскопічних обліків. Згідно зі статистичними даними, в НДЕКЦ при ГУМВС України в Луганській області у 2001 році до

бази АДІС "Сонда" було поставлено на облік за дактилокартами 89458 осіб, які перевірялися за 578 фактами скоєння правопорушень. За результатами цієї діяльності було розкрито 50 злочинів. У 2005 році, цей показник значно змінився, та його співвідношення склало 248080 дактилокарт до 1262 фактів. За результатами перевірок було розкрито 390 злочинів. У 2011 році база дактилокарт збільшилась вже до 514896 та були здійснені перевірки за 1812 фактами, завдяки чому було розкрито 510 злочинів. Вказані статистичні дані свідчать про те, що із введенням автоматизованих обліків, розкриття злочинів у кількісному вираженні з кожним роком збільшується. Отже розширення бази дактилокарт, за якими здійснюють перевірку в АДІС, збільшує вірогідність отримання позитивного результату. З цього виходить, що досягти позитивної динаміки в розкритті злочинів є можливим за рахунок "валового" збільшення бази дактилокарт. Цьому сприятиме підвищення рівня взаємодії між ДНДЕКЦ та його структурними підрозділами, завдяки впровадженню у їх діяльність однакових програмно-апаратних комплексів¹, сумісних між собою.

Роками криміналістичної практики вже доведено, що дактилоскопічна реєстрація створює реальні умови для проведення ідентифікації особи. Як зазначає Бірюков В.В.: "Вона має величезний потенціал у створенні умов саме для соціального захисту громадян"². Також автор наголошує на тому, що при наявності у системі дактилокарт лише стосовно осіб, які притягалися до кримінальної, в деяких випадках – адміністративної відповідальності, дає змогу встановлювати особу за власними ознаками буде можливим лише по відношенню до зазначених осіб. Саме з цієї причини й виникає потреба розширення кола осіб, яких потрібно дактилоскопіювати.

В теперішній час використання папілярних візерунків виходить за межі кримінальної сфери. В зв'язку з цим, можна казати як про сучасну тенденцію в дактилоскопії, появі поряд з кримінальною дак-

¹ На території України відсутній уніфікований підхід до впровадження та використання АДІС за допомогою яких проходить опрацюванні баз даних дактилоскопічних обліків НДЕКЦ різних областей та ДНДЕКЦ МВС України. Різними НДЕКЦ використовуються АДІС "Сонда", "Дакто", "Дакто-2000" та їх модифікації.

² Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: Монографія / Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – с. 573.

титоскопічною реєстрацією, дактилоскопічної реєстрації, умовно поіменованою як цивільна, тобто реєстрації людей з використанням їх візерунків, поза зв'язку зі злочинами:

- встановлення анкетних даних осіб, які приховують відомості про себе. Це може бути застосовано як у різних видах судочинства, укладанні правочинів у сфері банківського кредитування, адміністративного законодавства, міграційного режиму, фіскальної політики (наприклад розшук неплатників податків), господарського судочинства (за для встановлення кількості зареєстрованих на особу суб'єктів господарської діяльності), у виборчому процесі (для кандидатів у органи місцевого самоврядування);

- для розшуку, як безвісти зниклих, так і літніх людей, дітей, осіб із стійкими психічними відхиленнями, осіб, що ухиляються від призову до Збройних сил України;

- інтеграції баз даних МВС з базами даних банківських установ, податкової інспекції, Збройних сил України (як перспектива);

- встановлення та впізнання невпізнаних трупів, невідомих хворих, які за своїм фізичним станом не мають змоги повідомити відомості про себе.

Серед засобів покращення умов розвитку дактилоскопічної ідентифікації, можуть бути виділені наступні:

- підготовка спеціалістів, відповідного профілю та рівня для роботи із дактилоскопічними обліками;

- інтеграція баз даних ДНДЕКЦ та НДЕКЦ, як між собою, так і з обліками ДІТ й інших відомств;

- уніфікація та повна автоматизація технологічних процесів відбору, аналізу, синтезу, обміну та надання кінцевому споживачу інформації;

- законодавче закріплення процесу відбору, аналізу, синтезу, обміну та надання кінцевому споживачу інформації;

- як один з етапів вдосконалення дактилоскопічних обліків - розширення кола об'єктів цих обліків, які у обов'язковому порядку повинні підлягати дактилоскопічній реєстрації;

- уніфікація нормативно-правових актів, які регулюють обробку та використання інформації, що містить персональні дані особи;

Підводячи підсумки зазначимо, що дактилоскопічні обліки які ведуться експертною службою України на всіх рівнях, не втратили свого домінуючого значення у розкритті злочинів.

Використана література:

1. Бахин В.П. Нужна ли обществу дактилоскопическая регистрация // Криміналістичний вісник. Науково-практичний збірник. Держ. наук.-дослід. Експертно-криміналістичний центр МВС України; Нац. акад. внутр. справ України. - К., 2002. - Вип. 3. - С. 19 - 24.

2. Бершак В.Ю. Информационно-аналитическое обеспечение расследования преступлений при помощи АДИС/Бершак В.Ю.// Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - 2011. - Спеціальний випуск № 3. - С. 170-176.

3. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: Монографія / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. - 664 с.

4. Корниенко Н.А. Российские и международные криминалистические учеты. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. - 337 с.

5. Курс криминалистики. Белкин Р.С. Учебное пособие для вузов в 3-х томах. 3-е изд., дополненное, 2001.

6. Лисиченко В.К. Питання вдосконалення криміналістичної реєстрації та правові межі застосування дактилоскопування мешканців України // Криміналістичний вісник. Науково-практичний збірник. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України; Нац. акад. внутр. справ України. - К., 2002. - Вип. 3. - С. 34 - 40.

7. Папиллярные узоры. Идентификация и определение характеристик личности (дактилоскопия и дерматоглифика). Под редакцией Л.Г. Эджубова. - М., 2002. - 316 с.

8. Пашко В.І. Наукові та методичні основи організації і використання експертно-криміналістичних обліків органів внутрішніх справ України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1995.

9. Удовиченко О.А. функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в науково-дослідницькому експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області/Удовиченко О.А. /Криміналістичний вісник : [наук. практ. зб. / голов. ред. Коваленко В. та ін.] / ДНДЕКЦМВС України; КНУВС. - К. : ТОВ "ЕлітПрінт", 2010. - № 2 (14). - С. 140-144.

10. Усманов Р.А. Информационные основы предварительного расследования. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 208 с.

11. Хвыля-Олинтер А.И. Использование криминалистической характеристики преступлений в автоматизированных информационно-поисковых системах tecnico-криминалистического назначения: Дисс. канд. юрид. наук. - М., 1995. - 220 с.

12. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы. – М.: Академия управления МВД России, 1998.

13. Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України: Затверджена наказом МВС України № 785 від 11.09.2001р.

14. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: Затверджена наказом МВС України № 682 від 30.08.1999 р.

15. За статистичними даними НДЕКЦ при ГУМВД України в Луганській області.

УДК 343.982

М.В. Донченко-Пышкало
курсант факультету підготовки слідчих
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО- ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

У статті розглянуто особливості призначення психолого-психіатричної експертизи неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, психолого-психіатрична експертиза.

В статье рассмотрены особенности назначения психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетний, психолого-психиатрическая экспертиза.

The article describes the features of psychological and psychiatric appointment examination of minors.

Key words: minor, psychological and psychiatric examination.

Одной из основоположных идей уголовного процесса является идея справедливости ответственности и наказания, а именно соответствие уголовно-правовых последствий преступления характеру и степени общественной опасности, обстоятельствам совершения и личности виновного. Это говорит о том, что при расследовании преступления особое внимание следует обращать на изучение личности виновного лица, учитывая индивидуальные особенности характера, психического состояния и другие факторы, которые могли повлиять и подтолкнуть лицо на совершение того или иного преступления.

Особое значение изучение личности имеет при расследовании преступлений, совершённых несовершеннолетними. Психологические и социальные особенности несовершеннолетнего требуют особого подхода при осуществлении судопроизводства в отношении таких лиц и регулирования этих отношений. Уголовно-процессуальное законодательство предусматривает особый порядок осуществления судопроизводства по данной категории дел. Одной из таких особенностей является возможность назначения судебно-психологической экспертизы в отношении несовершеннолетних. В свою очередь, судебно-психологическую экспертизу следует рассматривать как проведение по постановлению следователя или суда изучения и диагностики различных психологических качеств психики здоровых обвиняемых, подозреваемых, свидетелей и потерпевших. Однако особенность такого исследования в отношении несовершеннолетнего состоит в том, что в силу многих возрастных особенностей его необходимо проводить комплексно как судебную психолого-психиатрическую экспертизу¹.

По мнению ученых, это один из наиболее сложных предметных видов экспертиз в силу неоднозначности их юридического значения и необходимости применения специальных познаний не только в общей, медицинской и социальной психологии, но в патопсихологии и возрастной психологии². Необходимость проведения данной экспертизы обусловлена возможностью установления вида и причин умственной отсталости несовершеннолетнего, оценки степени ее выраженности с целью ответа на вопрос, мог ли подросток полностью осознавать значение своих действий и в какой мере мог руководить ими, а так же какой вид наказания может быть к нему применён.

Анализируя практику, ученые приходят к выводу, что одной из наиболее распространённых организационных ошибок являются назначение экспертизы без наличия достаточных оснований и неправильная постановка вопросов перед экспертами.

Одним из оснований для назначения судебно-психолого-психиатрической экспертизы в отношении несовершеннолетнего является возможное отставание подростка в психическом развитии. Прак-

¹ Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы: Учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. - С.72.

² См. там же.

тически во всех случаях подобное отставание имеет внешнее выражение. К таким признакам относят:

- несоответствующие возрасту рост, пропорции туловища и конечностей, объем и форма головы, недоразвитие или чрезмерная выраженность вторичных половых признаков – обволосение, изменение голоса;

- невыразительность и неадекватность мимики, жестикуляции, застывание в однообразных позах, скорбный взгляд и прочее¹.

Кроме того, обязательному выяснению подлежат данные:

- о наличии психических заболеваний среди близких родственников несовершеннолетнего;

- о нахождении его на учете у психоневролога;

- о наличие инвалидности по психическому заболеванию;

- данные воспитания в детских домах инвалидов или детских домах, обучении во вспомогательной школе или интернате;

- сведения о перенесенных травмах головы, сопровождавшихся тошнотой, рвотой, длительной головной болью, мозговых детских инфекционных заболеваниях;

- сведения о наличии родовых травм.

По мнению А.С. Дмитриева и Т.В. Клименко крайне важными, являются сведения о задержке или искажениях психического развития и развития речи в детстве, неадекватных замкнутости или расторможенности в поведении с суетливостью, приставучестью, многословием, нарушением произношения букв и слов, чрезмерной боязливостью, страхами (дневными и ночными), нарушениями сна, опрятности (ночное и дневное недержание мочи), приступами судорог, головокружений, обмороков, непереносимостью жары, духоты, езды в транспорте. Важно обратить внимание на наличие беспричинных расстройств настроения (подавленность, безразличие, тоскливая злобность, неадекватная веселость с переоценкой своих возможностей), их длительность и частоту. Большое значение имеют сведения о внезапном изменении отношений подростка к близким – враждебность, отчуждение, высказывания о том, что родители ему не родные; исчезновение интереса к учебе, отказ от посещения школы, общения со

¹ Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А. С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. – М.: Юрист, 1998. – С. 228.

сверстниками; появление склонности к безудержному фантазированию и лжи, жестокости, садизму, нелепым поступкам, повторным попыткам самоубийства¹. Всё это может быть выяснено путём целенаправленных бесед с несовершеннолетним.

Принятие решения о назначении судебной психолого-психиатрической экспертизы при наличии внешних признаков отставания несовершеннолетнего в психическом развитии можно считать обоснованным только в том случае, если данные о наличии у лица таких признаков отражены в материалах уголовного дела. Для этого следователь должен истребовать необходимые документы и приобщить их к материалам уголовного дела. К таким документам могут быть отнесены:

- справки о наличии психических заболеваний среди близких родственников несовершеннолетнего, о наличии инвалидности по психическому заболеванию у несовершеннолетнего;
- выписки из амбулаторной карты сведений о перенесенных травмах головы, сопровождавшихся тошнотой, рвотой, длительной головной болью, мозговых детских инфекционных заболеваниях, родовых травмах;
- характеристика личности с места жительства, учебы, работы несовершеннолетнего;
- характеристика личности составленная следователем²;
- заключение подросткового психиатра и психолога по результатам предварительного осмотра этими специалистами.

Таким образом, назначение судебно-психолого-психиатрической экспертизы является обоснованным только при наличии соответствующих документов в материалах уголовного дела.

Не менее важным является правильная постановка вопросов перед экспертами. О.Д. Ситковская и Л.П. Конышева считают, что нередко по таким делам следователи ставят неграмотные с точки зрения психологии вопросы: "Соответствовало ли психическое развитие, не связанное с психическим расстройством субъекта, его паспортному (или календарному) возрасту?"; "Какому возрасту соответствует психическое развитие субъекта?" и прочее. В психологии известно,

¹ Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А. С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. - М.: Юристъ, 1998. - С. 228.

² Там же. - С. 229.

что развитие ребенка, подростка – психическое и физическое – происходит скачкообразно и поэтому не совпадает однозначно с хронологическим течением времени. Аномальное же психическое развитие выражается в качественно своеобразных изменениях психики, и по своей сущности и динамике настолько отличается от нормального, что соотносить их уровни, даже в рамках одного и того же возрастного периода, невозможно¹.

Такого же мнения придерживаются и другие ученые. К примеру, Г.М. Миньковский настаивает, что вообще, так называемого "среднестатистического возраста" реально не существует. Общие закономерности подросткового возраста проявляют себя через индивидуальные вариации, которые зависят не только от окружающей среды и условий воспитания, но и от особенностей организма и личности².

По мнению О.Д. Ситковской и Л.П. Коньшевой, круг вопросов, который должен быть разрешен экспертами, должен быть связан с выяснением наличия, степени отставания в развитии, его детерминантах, а также с влиянием, которое факт отставания (если оно диагностировано) оказал на способность к осознанно-волевому поведению в конкретной ситуации, значимой для уголовного права.

Их можно сформулировать следующим образом:

- имеются ли у несовершеннолетнего признаки отставания в психическом развитии и, если имеются, в чем они выражаются; каковы их причины;

- учитывая наличие отставания (если оно установлено), мог ли несовершеннолетний осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий в момент совершения общественно опасного деяния;

- учитывая наличие и характер указанного отставания в психическом развитии, мог ли он руководить своими действиями в этот момент.

¹ О.Д. Ситковская, Л.П. Коньшева. Психологическая экспертиза несовершеннолетних в уголовном процессе. Научно-методическое пособие. – М., 2001. – С. 10.

² Производство дознания по уголовным делам о преступлениях несовершеннолетних / Б.Б. Булатов, О.Х. Галимов, С.И. Гирько, А. Г. Калугин, Е. И. Майорова, В. В. Николок, О. И. Цоколова, Ж. В. Эстерлейн: Учебно-практическое пособие. – М.: ВНИИ МВД России, 2003. – С. 13.

Такая постановка вопросов позволит получить полную и исчерпывающую информацию, имеющую значение при принятии процессуальных решений по уголовному делу.

В итоге от определения психического состояния несовершеннолетнего, уровня его интеллектуального и умственного развития, т.е. во многом от заключения экспертов-психологов, зависит будет ли вообще несовершеннолетний привлечен к уголовной ответственности и если да, то понесет ли он уголовное наказание, какой вид и размер наказания или другая принудительная мера медицинского или воспитательного характера ему полагается.

УДК 351.74/.76(477.51)(091)*1941-1945"

О.Г. Михайлик
начальник управління внутрішніх справ
у Чернігівській області

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1945 РР.)

У статті відтворені деякі історичні події діяльності міліції Чернігівщини в роки Великої вітчизняної війни (1941-1945рр).

Ключові слова: історія, діяльність міліції, співробітник міліції, Чернігівщина, Велика вітчизняна війна.

В статье отображены некоторые исторические факты деятельности милиции Черниговщины в годы Великой отечественной войны (1941-1945 гг.).

Ключевые слова: история, факты, деятельность, милиция, Черниговщина, Великая отечественная война.

Постановка проблеми. Свідчення історичних архівів Чернігівщини, спогади ветеринів війни з числа працівників міліції дозволяють стверджувати про морально-політичний стан міліції Чернігівщини в роки Великої Вітчизняної війни. Важливо усвідомити, що працівники міліції Чернігівщини мужньо бились з фашистськими загарбниками в рядах діючої Армії та партизанських загонах, водночас забезпечували належний громадський порядок в тилу. Уже в перші дні війни на території області під керівництвом парторганів в кожному районі були сформовані винищувальні загопи, в яких нараховувалось 6830 бійців, у їх число влились усі МВ-РВ НКВС і міліції [1].

Важливо наголосити, що дослідженню історико - правових засад діяльності міліції Чернігівщини у роки Великої вітчизняної війни приділялось недостатньо уваги, тому, ми поставили за мету заповнити дану прогалину шляхом відтворення певних історичних процесів, в першу чергу ґрунтуючих на архівних джерелах Чернігівської області і м. Чернігова.

Джерельна база. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вчених у галузі теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень, зокрема: О.П. Бенько, В.Ф.Вестюка, О.А. Гавриленко, В.А. Довбня, Є.С. Дурнова, О.М. Джузи, П.П. Захарченко, Я.Ю. Кондратьєва, О.Л. Копиленко, І.В. Логвиненко, П.П. Михайленко, О.І. Олійника, А.Й. Рогожина, В.С. Сідака, В.М. Чиснікова та ін.

Слід звернути увагу, що їх праці стосувались переважно висвітленню загальноісторичних питань, пов'язаних з реформуванням правоохоронних органів взагалі, і міліції зокрема. Водночас, слід наголосити, що історія міліції в роки Великої вітчизняної війни і після неї розглядалась переважно вченими з позицій історичних підходів української міліції взагалі, не виділяючи міліцію окремих областей або регіонів. На жаль, наукових праць з про минуле міліції Чернігівщини друкується дуже мало, а ті, що публікуються не завжди доступні вченим і практикам.

Основний зміст статті. Серед завдань роботи міліції Чернігівщини в даний історичний період слід виділити: евакуацією населення та промислових підприємств; евакуацією колгоспного майна у східні райони держави; водночас ведення боротьби з мародерами, розповсюджувачами панічних слухів, спекулянтами, а також виявляла дезертирів. Після запеклих боїв з фашистами, частини Червоної Армії залишили місто Чернігів.

У цей час три працівники міліції Віссаріон Трохимович Думський, Олексій Володимирович Кокорев, Олександр Тарасович Крамаренко були запрошені до секретаря обкому партії Миколи Микитовича Попудренка, де отримали особливо важливе бойове завдання, підірвати важливі промислові об'єкти і затопити річковий флот Чернігівського річного пароплавства, зосереджений у Чернігівській річковій гавані [8]. Як тільки фашисти з'явилися на околицях Чернігова, у місті пролунали один за другим декілька потужних вибухів. Це В.Т. Думський, А.В. Кокорев і О.Т. Крамаренко виконали завдання М.М. Попудренка.

Це не дало змогу фашистам в повній мірі використати в період окупації м. Чернігова промислові об'єкти і річковий флот. У перші місяці війни працівники УНКВС і міліції, які залишились на території області, вплили у зведену дивізію НКВС УРСР, яка героїчно захищала м. Київ, міста і села Київської області від фашистської навали. У цій героїчній боротьбі загинули смертю хоробрих начальник Чернігівського облуправління міліції М.А. Лучко, начальник політвідділу УНКВС Н.В. Шевченко і багато інших співробітників УНКВС і міліції Чернігівської області [2, с. 29].

Однією з історичних подій для міліції Чернігівщини є участь її співробітників у партизанських загонах та підпільній роботі в тилу ворога. Так, у ніч з 5 на 6 листопада 1941 р. Добрянський об'єднаний партизанський загін ім. К.Є.Ворошилова чисельністю 600 чоловік у честь 24-ї річниці Великого Жовтня розгромив гарнізон ворога і увірвавшись в районний центр Добрянка, на будинку райвиконкому встановили Червоний Прапор. Голова селищної Ради Борис Єлісеєвич Гуд провів засідання Ради за участю членів виконкому. Вдень 6 листопада на площі в Добрянці партизани провели багатолюдний мітинг, де з доповіддю виступив перший секретар Добрянського райкому партії і командир Ворошиловського загону Тихон Маркович Євтушенко[4].

У той же день партизани зайняли залізничну станцію Горностаївку. В урочищі "Ключі" партизани підірвали водокачку, яка постачала водою рухомий состав на станції Горностаївка. Цим самим було зупинено рух ворожих поїздів між Гомелем і Черніговом на 8 діб. На рахунку добрянських партизан 700 вбитих німецьких окупантів і їх поплічників-поліцаїв, старост. Серед убитих німецький генерал – директор шляхів другого рангу Рудольф фон Макенрот.

Знаходячись у тилу ворога на центральних магістралях залізничних доріг Гомель-Чернігів, Гомель-Бахмач і автошляху Гомель-Чернігів, добрянські партизани з 26 серпня 1941 р. включились в активну боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками і провели 17 боїв, підірвали 7 залізничних поїздів, дві дрезини, один танк, три артилерійські тягачі, спалили один штабний автобус з документами, радіостанцією і бойовим прапором дивізії. Підірвали 30 автомашин, 9 мостів, 2 склади з продовольством. Знищено 60 кілометрів телефонної лінії зв'язку [2, с.29].

У вересні 1943 р. Чернігівщину було звільнено радянськими військами від німецько-фашистських загарбників. За роки Великої

Вітчизняної війни на фронтах, у партизанських загонах, на підпільній роботі в тилу ворога віддали своє життя 500 працівників органів внутрішніх справ. Вони навечно занесені в списки особового складу УВС Чернігівської області.

Першими на вулицях звільнених міст і сіл області з'явилися працівники органів внутрішніх справ. Разом з частинами Радянської Армії в м. Чернігів прибула сформована Наркоматом внутрішніх справ України в м. Харкові оперативна група НКВС по Чернігівській області у складі: полковника Аксьонова П.М. - начальника УНКВС; майора Єгоров І.А. - зам. начальника УНКВС; майора Скорик Я.А. - зам. начальника УНКВС по кадрах; майора міліції Шевченко Ф.С. - зам. начальника УНКВС по міліції.

Після звільнення Чернігова оперативна група склала керівництво УВС по Чернігівській області, яке у звільнених містах і районних центрах створювало органи МВС і організовували їх роботу по наведенню громадського порядку і безпеки.

Дуже важливим організаційним питанням управління було підбір і підготовка кадрів оперативних працівників, як для апарату управління, так і для міських і районних органів МВС. Комплектування кадрами органів міліції проводилось в основному за рахунок розформованих партизанських загонів і за рахунок населення, яке повернулось із евакуації, тому підбір необхідних працівників органів внутрішніх справ був дуже обмежений. Необхідно відмітити, що в Чернігівській області в той час було 49 районів і міст обласного підпорядкування [7].

На території Чернігівщини була дуже складна обстановка. Замість міст і сіл залишились попелища і руїни. У кожному населеному пункті області німці утримували великі гарнізони озброєних до зубів поліцейських, шпигунів і інших пособників із числа зрадників і запроданців Батьківщини, звільнених фашистами з тюрем кримінальних елементів, дезертирів.

Уся ця різношерста маса таємних і неприхованих ворогів радянського народу після вигнання німецьких загарбників, по вказівці своїх хазяїв, залишились на території області і пішла в глибоке підпілля для того, щоб шкодити народові, продовжувати боротьбу з радянською владою. Вони організовувались у великі озброєні політичні і кримінальні банди, ховаючись по лісах і болотах, встановлювали зв'язки з українськими буржуазними націоналістами і під їх керівництвом вели озброєну боротьбу проти радянської влади.

Здійснювали нальоти на сільські Ради, колгоспи, убивали з-за рога партійних і радянських працівників, порушуючи спокій і громадський порядок громадян. Вони займались грабунками, вбивствами, підпалами, розповсюджували мерзотну антирадянську брехню.

Боротьба з указаними елементами була покладена на органи НКВС. Керівництво усією оперативно-слідчою роботою у звільненій Чернігівщині було доручено заміснику начальника обласного Управління НКВС майору Івану Андрійовичу Єгорову, який пізніше, на початку 1945 р., був затверджений на посаді начальника УВС Чернігівської області.

Беручи безпосередню участь в ліквідації бандгруп, особистим прикладом позитивно впливав на інших працівників, вселяв упевненість у досягненні позитивних кінцевих результатів. Багато уваги приділяв навчанню і вихованню кадрів. Постійно проявляв турботу про створення необхідних умов у роботі підлеглих.

Згідно завдання УНКВС залишився для підпільно-диверсійної роботи у тилу ворога дільничний уповноважений Чернігівського райвідділу міліції П.Ф. Кутищев. У 1943 р. група П.Ф. Кутищева отримала завдання знищити залізничний міст через річку Білоус біля села Білоус поруч з м. Черніговом. П.Ф. Кутищев з товаришами в нічний час підпалили міст (міст був дерев'яний), але фашисти, які були в селі, побачили полум'я, оточили підходи до мосту і виявили диверсантів, намагаючись захопити їх живими.

У перестрілці П.Ф. Кутищев був тяжко поранений, але і пораненим він відстрілювався до останнього набою. Уже знесиленим його схопили фашисти і по-звірячому замучили. Він загинув смертю хоробрих. Жителі села Білоус і сьогодні шанують пам'ять про свого дільничного уповноваженого міліції, який загинув смертю хоробрих, увічнивши пам'ять про нього в музеї школи [1].

Начальник оперсекретаріату УНКВС Петро Васильович Уласенко був закинутий у тил ворога і хоробро боровся спочатку командиром, а згодом комісаром 5-го батальйону 2-го партизанського полку НКВС. Він і після війни боровся з бандитизмом, вів активну боротьбу з кримінальною злочинністю в західних областях України і Чернігівської області. Вийшовши на заслужений відпочинок, він проживав у м. Чернігові, проводив патріотичну роботу серед молоді у тому числі і серед працівників міліції.

Олексій Юрійович Максименко, уродженець Менського району Чернігівської області, 17-річним юнаком у 1942 р. був закинутий у

глибокий тил ворога, очолював диверсійну групу в партизанському з'єднанні Мельника. Його група в бойових операціях у так званій рейковій війні сміливими і рішучими діями наводила жах на загарбників, пустила під укіс 10 ешелонів з живою силою і технікою фашистів, один бронепοїзд, знищувала мости, зв'язок, склади з бойовими припасами, палимим і продовольчими товарами.

О.Ю.Максименко за подвиги в тилу ворога в період Великої Вітчизняної війни був нагороджений орденами - "Леніна", "Вітчизняної війни" 1-го ступеня, медаллю "Партизану Великої Вітчизняної війни", іншими медалями.

Після війни він довгий час працював в органах внутрішніх справ Чернігівщини, вів активну боротьбу зі злочинністю. Пішов на заслужений відпочинок у 1981 р. з посади заступника начальника відділу БРСВ УВС в Чернігівській області, в званні полковника міліції.

Відвагу і сміливість у боротьбі з фашизмом проявив 15-літній юнак, уродженець Коропського району на Чернігівщині, Іван Павлович Байдала, який був підрильником у партизанському з'єднанні О.Ф.Федорова. Він у складі підривної групи пустив під укіс 7 ешелонів ворога (його бойова характеристика є в музеї Чернігівської міліції). В повоєнні роки Іван Павлович понад 35 років служив у міліції. Спочатку міліціонером, потім дільничним уповноваженим, старшим оперативним уповноваженим карного розшуку, оперативним черговим Сосницького РВВС. В останні роки жив у м. Чернігові. Помер у 2008 р.

За бойові заслуги він нагороджений 5-ма орденами: "Червоної зірки", 3-ома орденами "Вітчизняної війни" 1-го ступеня, орденом "За мужність". Медалями: "Партизану Великої Вітчизняної війни", "Захиснику Вітчизни" і багатьма іншими. За службу в органах внутрішніх справ має ряд нагород МВС СРСР та України.

У післявоєнний період на Чернігівщині у відділі боротьби з бандитизмом, потім в карному розшуку багато років працював Петро Юхимович Вікторов, який в роки війни був розвідником у партизанському загоні Осмолова.

Мужність і відвагу проявив у роки війни Михайло Іванович Володимиров. Унікальні матеріали про його подвиги розміщені у музеї міліції Чернігівщини в м. Чернігові. На стенді фотографія, на якій М.І.Володимиров серед командирів партизанських з'єднань України разом з 1-м секретарем ЦК КПУ Д.С.Коротченком. Тут же міститься

розпорядження за жовтень 1944 р.: М.І.Володимирову – відправитися в рейд по західних областях України, у ворожі тили.

Загін під командуванням М.І. Володимирова направлявся в тил ворога згідно рішення штабу партизанського руху, підписаного замісником народного комісара внутрішніх справ України генерал-лейтенантом Т.А.Строкачем. М.І.Володимиров з партизанами пройшов славний, героїчний бойовий шлях по західній Україні, дійшов до Чехословаччини. Партизанський загін виріс у бригаду, яка брала активну участь в Чехословацькому визвольному русі [2].

За заслуги перед Батьківщиною під час війни М.І.Володимиров нагороджений орденами "Леніна", "Богдана Хмельницького", "Червоного Прапора", Чехословацьким орденом "Партизану Чехословаччини", іменним маузером. Після війни М.І.Володимиров працював в органах МВС України, а з 1962 р. по 1970 р. – був начальником УВС Чернігівської області [8].

За час війни суттєво змінився характер злочинності. Надзвичайно важливими у той період були завдання по боротьбі зі спекуляцією і розкраданнями державної і колективної власності, котрі наносили значної шкоди підірваному війною народному господарству, а також з дитячою безпритульністю, що значно зростає за роки війни.

Дітей, що залишились сиротами, органи міліції направляли до створених приймальників – розподільників, а яким виповнилося 16 років, працевлаштовували, розшукували безвісти зниклих дітей та їх батьків. Проводились активні операції по вилученню у населення вогнепальної та холодної зброї. Тільки за травень і червень 1944 р. на території України було вилучено 1646 кулеметів і автоматів, 8350 гвинтівок та обрізів, 420 револьверів та пістолетів, понад 4300 гранат [6].

Щоденно працівники міліції Чернігівщини перебували у лісах і болотах, проводячи чекістські бойові операції по ліквідації озброєних банд, по вилучуванню німецьких шпигунів і терористів. Не виключення було і те, коли працівники міліції в процесі боротьби з кримінальною злочинністю попадались у засідки і пастки бандитів, не раз дивились смерті в очі, а інколи під кулями і гранатами бандитів гинули, захищаючи права і свободи громадян.

В цей період, кожного дня в області вчинялися сотні злочинів, особливо турбувало населення області бандитські формування, які вносили смуту і тримали в напрузі не тільки міліцію Чернігівщини, а

і її населення. Тому увесь особовий склад Чернігівської міліції, здібний тримати в руках зброю і знайомий з елементарними принципами оперативної роботи вдень і вночі вели героїчну боротьбу з типовими проявами бандитизму, грабіжи, розбої, вбивства тощо [3, с. 112].

Це був, по суті, другий фронт, на якому приходилось битись не тільки чекістським мистецтвом, але і зі зброєю в руках. Від кожного працівника міліції вимагалось велике вміння, сміливість, кмітливість, ризик своїм життям, бо ніколи не знаєш, де ти зустрінешся з ворогом і при яких обставинах. Зуміти бачити невидимого ворога, зуміти попередити його злочинні дії, попередити його удар, своєчасно зупинити занесену над тобою сокиру – це мистецтво працівника органів внутрішніх справ. Але це мистецтво, уміння вимагає немалих зусиль, великої сили волі і великої мужності людей.

Багато проблем виникло в організаційній та кадровій роботі міліції, так як багато кваліфікованих працівників загинули на фронті. Поповнення, за незначним винятком, мало низький освітній рівень і не мало ніякої спеціальної підготовки. Стояло завдання – якомога швидше підготувати кадри міліції.

Висновок. Напідставі вищевикладеного робимо висновок: по-перше, міліція Чернігівщини її співробітники у перші роки вітчизняної війни працювали без втоми, місяцями не знали ні відпочинку, ні сну, наполегливо проводили рутину роботу по охороні громадського порядку в місті; по-друге, героїзм міліціонерів у роки вітчизняної війни довів тоді, що міліція є надійною опорою трудового народу, говорить в одному із нарисів історії Чернігівської губерньської міліції, який знаходиться в Чернігівському державному архіві. Про це свідчить вся історія розвитку міліції України.

Використана література:

1. Архів Управління МВС України в Чернігівській області. – ф.78.- Оп.1.-т Спр.1,2.
2. Богатирьов І.Г. Міліція Чернігівщини (події атлюди) / І.Г. Богатирьов, І.П. Катириччук., Скар П.С. // Бровари.: ПФПА, 2009 С. 27-30.
3. Михайлик О.Г. Історико правові засади зародження міліції Чернігівщини / О.Г. Михайлик // "Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки" матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ніжин, 24 лютого 2012 року) Ніжин, 2012. - С. 111-113.

4. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах: / Кондратьєв Я.Ю., П.П. Михайленко // В 3т. – К.: Генеза, 1999. –Т.2: 1926-1945рр. – С. 314.

5. Олійник О.І. Деякі організаційно – правові аспекти боротьби зі злочинністю на Україні в 30-х роках // Вісник Запорізького юридичного інституту, - 1998. - №1. - С.103-108.

6. Чернігівський обласний державний архів. - Ф. р67. - Оп.1. - Спр.192.

7. Чернігівський обласний державний архів. - Ф. р305. - Оп.1. - Спр.222,2591.

8. Чернігівський обласний державний архів. - Ф. р443. - Оп.3. - Спр.27.

З М І С Т

Ищенко А.В., Коцюлим Х.М. Історія використання дактилоскопічних знань: від витоків до перших спроб узагальнення	3
Бірюков В.В., Бірюков Д.В. Осмотр и предварительное исследование цифровых фотоснимков на предмет установления факта внесения изменений в их первоначальное содержание	15
Коваленко В.В. Порядок призначення експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.....	24
Седнев В.В. Оценка сложности экспертного исследования.....	30
Ковальов К.М. Можливості комплексного дослідження документів, виготовлених із використанням засобів їх відтворення.....	35
Моїсєєв О.М. Експертне ситуалогічне дослідження місця події.....	38
Кудінов С.С. Особливості проведення експертиз із залученням іноземних фахівців в кримінальному судочинстві України.....	42
Анчабадзе Н.А., Попов Е.С. Использование знаний в области судебной экспертизы зарубежных стран при подготовке специалистов экспертного профиля	47
Бірюков В.В., Бірюкова Т.П. Поняття, зміст та основи методику криміналістичної ідентифікації.....	51
Юнацький О.В. Сучасні шляхи розвитку теорії і практики судової експертизи.....	58
Бордюгов Л.Г. Судебная инженерно-экологическая экспертиза - формирующий род судебно-экологической экспертизы.....	64
Хахановський В.Г. До проблеми використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні кіберзлочинів.....	68
Гора І.В. Призначення судово-психіатричних експертиз за Кримінальним процесуальним кодексом України	71

Исаченко Н.П., Янина Т.Н. Лента Scotch, как объект дактилоскопической экспертизы	77
Кочубей А.В. Экспериментальные исследования по использованию новых пластических масс для изъятия объемных следов	81
Чорногор П.А. Судово-експертне поняття технічного зображення документа	85
Одерій О.В. Розслідування злочинів проти довкілля: використання спеціальних знань	89
Степанюк Р.Л. Завдання судових експертиз при розслідуванні злочинів, вчинених у бюджетній сфері України	96
Софілканич О.В. Використання можливостей судово-економічної експертизи у профілактиці економічних злочинів	100
Щербаковський М.Г., Волкова А.Е. Правові підстави формування інформаційно-довідкових колекцій	105
Головкін С.В. Особливості призначення почеркознавчих експертиз при розслідуванні шахрайств	109
Дронова О.Б. Современные проблемы судебно-товароведческой экспертизы	114
Усіков І.П. Криміналістичні особливості формування висновків психофізіологічного дослідження на поліграфі як одного із процесуальних джерел доказів	119
Шапалов В.О., Янченко О.В. Науково-теоретичні засади судово-психологічної експертизи відеоматеріалів слідчих дій	129
Курочка М.Й., Шехавцов Р.М. Щодо перспектив використання технологій комп'ютерного тривимірного моделювання в судово-експертній діяльності	138
Кузнєцова О.В., Шульгін О.Л. Деякі проблемні питання призначення та проведення судової експертизи отруйних та сильнотоксичних речовин	143
Марченко А.Б. Шляхи використання комп'ютерних технологій в криміналістичній діяльності	150
Лалта С.П. Використання судових експертиз при розслідуванні шахрайств, що вчиняються у сфері житлового будівництва	155

Янин С.А., Янина Т.Н. Организационно-тактические особенности назначения фоноскопической судебной экспертизы по уголовным делам	159
Ревяков И.С., Седнев В.В. Понятие высказывания в судебной психолого-лингвистической экспертизе	163
Коваленко В.В., Кудінов А.С. Призначення судових експертиз на початковому етапі розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів.....	168
Анапольська А.І. Особливості підготовки та призначення судово-бухгалтерської експертизи по справах про злочини, вчинені у сфері функціонування електронних розрахунків	173
Сафонов Д.А. Особливості призначення окремих видів експертиз для встановлення розміру матеріальної шкоди при розслідуванні наруги над могилою.....	181
Малярова В.О. Слідова картина злочинів проти моральності у сфері статевих відносин	184
Курочка М.Й., Яковенко М.О. Значення слідчого огляду мобільних телефонів для проведення товарознавчих експертиз та напрямки його оптимізації.....	189
Овчаренко А.О. Особливості призначення і проведення судових експертиз у кримінальних справах про злочини, вчинені військовослужбовцями, які відбувають покарання	193
Бурбело Б.А. Тактика підготовки і призначення судових експертиз при вивченні особистості обвинуваченого	197
Жаворонков В.А., Дубинин Д.Э. Характер специальных знаний использующихся при расследовании плагиата	202
Тарабановська В.І. Підготовка матеріалів та призначення судової експертизи у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо- та візуальної продукції.....	206
Гавріляк О.Ю. Значення окремих видів криміналістичних експертиз для розслідування вимагання.....	211
Кривонос М.В. Техніко-криміналістичні та тактичні особливості проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.....	216
	261

Камишанський О.Ю. Необхідність сертифікації програмного забезпечення, що використовується при розслідуванні розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості.....	225
Филонова Д.Ю. Современные возможности судебно-биологической экспертизы для установления обстоятельства совершения умышленных убийств.....	232
Шалімов С.В. Можливості використання дактилоскопічних обліків експертної служби.....	238
Донченко-Пышкало М.В. Особенности назначения психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетних.....	245
Михайлик О.Г. Діяльність міліції Чернігівщини в роки Великої вітчизняної війни (1941-1945 рр.)	250

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Спеціальний випуск № 2

Друкується мовою оригіналу

Відповідальний за випуск *В.В. Бірюков*
Технічні редактори *М.О. Михайлюк, О.В. Буцко*
Комп'ютерна верстка *О.В. Васильєва*

Підписано до друку 25.07.2012.
Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 16,5.
Тираж 300 прим. Зам. № 41

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4